СВЯТОСЛАВ
КАРАВАНСЬКИЙ

ЗВІДКИ ПІШЛА ЄСТЬ МОСКОВСЬКА МОВА

або

шила в мішку не сховаєш

СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСЬКИЙ

ЗВІДКИ ПІШЛА ЄСТЬ МОСКОВСЬКА МОВА

АБО

ШИЛА В МІШКУ НЕ СХОВАЄШ

Львів – 2012

ББК 81.2Р-2–Ук-4
К 21

Караванський С. Звідки пішла єсть московська мова або шила в мішку не сховаєш. Львів: БаК, 2012. – 192 с.
ISBN 978-966-2227-14-7
Питанням походження мов цікавились та цікавляться і науковці і ненауковці. Навколо цього питання попрацювали і щирі вчені й далекі від науки любителі. Тому у цій галузі немає твердих, усталених поглядів. Автор цієї розвідки висловлює на підставі живих фактів і якнайдоступнішою мовою свій погляд на походження однієї із світових мов – російської мови, історично відомої, як московська мова. Розвідку розраховано на широке коло читачів від учнів та студентів до державних діячів.

Цю книжку видано завдяки жертовності словолюбів української діяспори, які підтримували задуми автора продовж 20 років. Список словолюбів, які жертвували на видання цієї та ряд інших проектів автора на стор. 189.

Книгу видано в авторській редакції за правописом 1924 року.

ISBN 978-966-2227-14-7

ВСТУП

Походження мов цікавить людство вже не одне століття. У цій цікавості, як і скрізь у людей, мають місце кілька різних поглядів, які можна розбити на два різновиди: чисто науковий та цілком політизований. Чисто наукові дослідження цікавляться, як саме походили й розвивалися мови, виходячи з живих фактів та людської логіки, а політизовані дослідження базовано не на фактах, а на політичних міркуваннях, що прагнуть видавати бажане за дійсне.

Безперечно, що нас буде цікавити походження мов, чий розвиток можна простежити на підставі наявних фактів про мовні явища, закарбованих у словознавчих працях – словниках. Словники – це джерело задокументованих словникарями мовних форм, порівняння й зіставлення яких може найкраще розкрити, як відбувався розвиток мов.

А що таке дослідження найлегше робити на найзрозуміліших нам слов'янських мовах, до яких належить і наша українська *(*києво-руська*)* мова, то наше дослідження саме на цих мовах і зосередить свою увагу.

Пропонувана увазі читачів розвідка буде базуватися на очевидних фактах, на підставі яких робитимуться висновки. Отже, переходимо до фактів.

ЗАГАДКА УКРАЇНСЬКОЇ "ВУЛИЦІ"

Наше слово **вулиця** у матірній формі **улиця** знають усі слов'янські мови, почавши з білоруської і кінчаючи на чеській. Коли Ви скажете слово **улиця**, вас зрозуміє білорус, болгарин, поляк, росіянин, словак, серб, словенець, хорват, чех. Це значить, що слово **вулиця** виникло в мові слов'ян, коли вони ще не поділилися на кілька племен, тобто, як кажуть у науковій літературі, – у спільнослов'янську добу.

Для успішного догляду бджіл давні слов'яни розставляли вулики на пасіці правильними рядами. Такий порядок зберігся на пасіках і нині. Прохід між рядами вуликів прадавні слов'яни і назвали **вулицею** *(***улицею***)*, утворивши це слово від **вулика** *(***улика***)*.

Цікаво, що у деяких слов'ян і досі збереглося це значення слова **вулиця**. Так у чехів **ulička** *(улічка)* відповідає нашим словам **прохід** *(*між лавками*)*, **коридор** *(*у вагоні*)*.

До речі, і наші пасічники прохід між вуликами на пасіці звуть **вуличкою**.

Коли у давніх слов'ян виникли оселі, постала потреба назвати простір між рядами хат або домів. Цей простір, як і в пасіці, дістав назву **улиця** або **вулиця** від слова **улик** *(***вулик***)*.

Але у слов'янських мовах нема слова **вулик** – лише **ул**, **улій**. Слово **вулик** знає лише українська мова. З цього факту можна зробити три висновки:

1. Українська мова походить “з перших рук” від єдиної праслов’янської мови. У цій давній мові існувало слово **улик**, збережене на сьогодні лише в українській мові.

2. Українська мова – одна з найстародавніших мов, з якої пішли всі інші слов’янські мови.

3. Українська мова – не є найстародавніша мова, а одна із слов’янських мов, у якій в наслідок певних історичних обставин збереглося слово **вулик**.

Який з цих висновків відповідає дійсності?

Це і є загадка, яку поставило науці українське слово **вулиця**.

ЩЕ ОДНА ЗАГАДКА

Загадкою слова ***вулиця*** не кінчається вервечка мовних загадок, що їх ставить дослідникам порівняльне мовознавство. На цей раз нас збиває з пантелику українське слово ***плохий***.

Слово ***плохий*** у низці близьких своєю будовою формах знають чи не всі слов’янські мови. Погляди етимологів – знавців родоводу слів – щодо походження цього слова розходяться, хоч дехто бачить зв’язок із польським словом **plochy**, що значить ***полохливий*** *(*по-польськи **plochlivy***)*. Немає жодного сумніву, що **plochlivy** виник з **полохливого**, бо появі злитих двозвуків **пл-** передувала поява цих звуків розділених голосівкою: **пол-**. Так, слово **хлоп** виникло завдяки вилущенню першого **-о** з форми **холоп** *(***хол-оп → хл-оп***)*. Саме така модель утворення приголосних двозвуків і в інших мовах. Наприклад, російське **чрез** із **через** *(***ч-е-рез → ч-рез***)*. Отже, появі складу **пло-** у слов’янських мовах передувала поява складів **поло-** або **полу-**.

Згадаймо наше

полум’я

а тоді появу слів

пломінь,
пломінкий.

Полу- обернулося на **пло-**.

Як бачимо, повноголосе **-оло** у низці слов’янських мов переходить у **-ло**: випадає перше **-о** з одночасним злиттям досі розділених звуків у двозвук; у нашому прикладі – склад **пол-** у двозвук **пл-**.

Так само невідоме в інших мовах українське слово

полохки́й

обернулося на форму

плохки́й

*(***пол- → пл-***)*, яка згодом втратила зайвий звук **-к-**, ставши звучати

плохи́й,

заступивши слова **полохливий, полохки́й, торопки́й**.

Саме з таким значенням нове слово зайшло до польської мови, а також сподобалося і росіянам уже із трохи іншим значенням, бо **полохливий** на ті, й не тільки на ті часи, був двійником слова **поганий**. Тим **плохий** [у формі **плохой**] і став у росіян значити ***поганий***.

Але слово **полохки́й** – це чисто українське слово, іншим мовам невідоме.

Що ж виходить?

Що появі російського слова **плохо́й** та польського слова **płóchy**, передувала поява українського слова **полохки́й**. Чи ж не є це свідченням таких здогадів:

1. Слово ***полохкий***, як і інші слова із наголошеною кінцівкою **-ки́й**, праукраїнська мова успадкувала від єдиної праслов'янської мови;
2. Праукраїнська мова була проміжним етапом творення ряду інших мов, які з дальшим бігом історії і собі стали впливати на сучасну українську мову;
3. В основі деяких західніх слов'янських мов лежить праукраїнська мова, яка, розвинувшись на Сході у києво-руську мову, стала основою сучасних української, білоруської та російської мов;
4. Українська мова розвинулась із живої києво-руської мови;
5. Московсько-російська мова побіч живомовної складової увібрала в себе книжну мову, практиковану після хрещення Руси-України Києво-Руською Церквою і згодом Києво-Могилянською Академією – єдиним науковим закладом у Східній Европі до появи у XVIII ст. наукових закладів у Росії;
6. Московсько-російська мова – прямий спадкоємець києво-руської та західньо-руської мови, тобто української та білоруської мови.

Наведені висновки-здогади, виниклі на підставі двох слів, для повноцінного наукового існування потребують підтвердження не тільки додатковими мовними фактами, але й деякими іншими фактами історії.

Мета даної розвідки: більшим числом мовних фактів та інших фактів історії встановити, який з наведених висновків найвірогідніший.

Ми не беремось твердити, що наші висновки є істиною в останній інстанції.

Для розвитку науки треба шукати підтвердження усіх висловлених, а також невисловлених можливих здогадів. Таке висловлення може у кінцевому підсумку віднайти істину. Тому ми пропонуємо свою розгадку згаданих загадок, а також деяких фактів, які могли б пролити світло на таємницю сивої давнини.

Тому, нас не дивують інші версії, поширені переважно у пост-совєтському світі, які стверджують, що українська мова це "зіпсута російська мова", тобто вона походить з російської мови. Такий погляд має визнавців і в колах дослідників. Ми тільки висловлюємо бажання до згаданих дослідників підперти свою теорію неспростовними мовними фактами.

Дентон,
15.12.2011

ЛІТЕРАТУРА, ВИКОРИСТАНА У РОЗВІДЦІ

[А.К.] РУС за редакцією Агатангела Кримського, т. I–III. К., 1924–1928.

[Анд.] Українсько-англійський словник. Андрусишин К. Торонто, 1982.

[Г.Б.] Прислів'я та приказки шістьма мовами. Бігун Г. К., 2003.

[Гол.] Правописний словник. Голоскевич Г. Нью Йорк, 1962.

[Гр.] Словарь української мови. Грінченко Б., т. I–IV. К., 1907–1909.

[ГС] Грамматический словарь русского языка. Зализняк А. М., 1977.

[Даль] Толковый словарь живаго великорускаго языка. Даль В., т. I–IV. П.–М., 1880–1882.

[Жел.] Малорусько-німецький словар. Желеховський Є., Недільський С., т. I–III. Л., 1884–1886.

[Ж.М.] Записи живомовної лексики.

[К.В.] 1000 крилатих виразів української літературної мови. Коваль А., Коптілов В. К., 1964.

[Л.Л.] Лексикон Львівський *поважно і на жарт*. Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Л., 2009.

[Ном.] Українські приказки, прислівъя и таке инше. Номис М., Петербург, 1864, К., 1993.

[ОСУМ] Орфографічний словник української мови. К., 1999.

[ПРС] Большой польско-русский словарь. Гессен Д., Стыпула Р., т. I–II. М.–Варшава, 1980 .

[ПСС] Практичний словник синонімів української мови. Караванський С. Л. 2012.

[ПСУМ] Правописний словник української мови. Нью-Йорк–Монтреаль, 1979.

[ПУС] Польсько-український словник, т. II, частина 1-ша і 2-га. К., 1959–1960.

[РГПФ] Русский глагол и его причастные формы. И. Сазонова. М., 1989.

[РПС] Русско-польский словарь, под редакцией проф. В.Г.Чернобаева. М. 1940.

[РУС] Російсько-український словник.

[РУС-1] Російсько-український словник Академії наук УССР, т. I–III. К., 1980–1981.

[РУССВ] РУС сталих виразів, Вирган І., Пилинська М. Х., 2002.

[СМШ] Словник мови Шевченка, т. I–II. К., 1964.

[СР] Словогрона. О. Різниченко. Рукопис словника однокорінних словесних родин.

[СРУ] Словарь российсько-український. Уманець і Спілка Л., 1893.

[СРЯ] Словарь русского языка Академии Наук СССР.

[СРЯ-81] Словарь русского языка Академии Наук СССР, т. I–IV. М., 1981–1984.

[СС] Словарь синонимов. Справочное пособие. Ленинград, 1975.

[ССУМ] Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., т. I–II. К., 1977–1978.

[СУМ] Словник української мови, т. I–II. К., 1970–1980.

[СУС] Словник українських синонімів. О. Вусик. Дніпропетровськ, 2000.

[СФУМ] Словник фразеологізмів української мови. К., Наукова думка, 2003.

[ТСРЯ] Толковый словарь русского язика. С. Ожегов и Н. Шведова. М., 2000.

[УЛВН] Українська літературна вимова і наголос. К. 1973.

[УПП] Українські народні прислів'я та приказаки. К., 1963.

[УРС] Українсько-російський словник, т. I–VI. К., 1953–1963.

[ФПМЛ] Фразеолоізми перекладів Миколи Лукаша. Словник-довідник. К., 2002.

[ФСРЯ] Фразеологический словарь русскоо язика. М., 1967.

[ЭСРЯ] Этимологический словарь русского языка, Фасмер М., т. I–IV. М., 1964–1973.

[SE] Slovnik etymologiczny języka polskiego. Bruckner A. Warszawa, 1957.

[SSJ] Slovník slovenského jazyka, т. I–V. Братислава, 1959–1965.

[АіЕ] Апостоли і Евангелія на неділі, празники і дні сьвятих цілого року. Л., 1888.

СКОРОЧЕННЯ, ЗАБУТА ТЕРМІНОЛОГІЯ Й УМОВНІ ЗНАКИ, ВЖИВАНІ У ТЕКСТІ

блр. – білоруський, по-білоруськи
г. – галицький, слово галицького варіянту *укр.* мови
Д!, д! – дивись!
дієйменник – неозначена форма дієслова
дк. – доконана форма дієслова
зб. – збірне поняття
зв. – зворотнє дієслово
наросток – суфікс
ндк. – недоконана форма дієслова
нзв. – незворотнє дієслово
Нпр., нпр. – наприклад
Оф., *оф.* – офіційна мова /вжиток/
поль. – польський, по-польськи
приросток – префікс
рос. – російський, по-російськи
ст.сл. – старослов'янський, по-старослов'янськи
суч. – сучасний, -на, -не, -ні
тщ – тощо
укр. – український, по-українськи
/ / – у похилих дужках наводиться синонім попереднього слова чи слів
ˇ – знак цезури у поетиці
* – вказує, що сполво логічно виведено, бо мусіло існувати в минулому
→ – цю стрілку, вжиту у родоводах слів, треба розуміти, як слово 'творить':

отрок → отроча

Коли після стрілки стоїть слово у грубому курсиві це значить, що це слово є значенням попереднього слова: **бросность → *гроно, кетяг.***

← – цю стрілку, вжиту в родоводах слів, треба розуміти, як слова 'походить від':

отроча ← отрок

Скорочення, вживані у цитатах з В. Даля:

арх. – Архагельщина,
влгд. – Вологодщина
влд. – Володимирщина
волж. – Поволжя
вор. – Вороніжчина
вост. – Володимир, Ярославль, Кострома, Нижній Новгород, Казань, Симбірськ, Оренбурґ
вят. – Вятщина /Вятська губернія/
зап(д). – Смоленськ, Вітебськ, Могилів, Ковно /*суч.* Каунас/, Вільно /Вільнюс/, Гродно, Мінськ
кал. – Калужчина
кур. – Курщина
нвг. – Новгородщина
нврс. – Новоросія [= Кубань, Ставропілля, Крим, південь України]
ниж. – Нижегородщина /*суч.* Горьковська область/

ол. – Олонеччина /Олонецька губернія/
ор. – Орловщина
прм. – Пермщина
пск. – Псковщина
ряз. – Рязанщина
сар. – Саратовщина
сѣв. – Новгород, Твер, Псков, Питер, Олонецьк, Архангельськ, Вологда, частково Кострома, нижегородське Заволжя, Вятка і Перм
сиб. – Сибір
смл. – Смоленщина
стар. – староруське /старослов'янське?, староукраїнське?/ слово
твр. – Тверщина /*суч.* Калининська область/;
твр-ржс. – Тверщина-Ржевщина
юж. – Рязань, Тула, Калуга, Орел, Курськ, Вороніж, Тамбов, Пенза, Саратов, Астрахань
ярс. – Ярославщина

ПРИМІТКА-1: Дана розвідка користується оновленим українським правописом УАН 1924 р. *(Д!* С. Караванський «Секрети української мови»*)*. Норми правопису 1929 р. та сучасного постсовєтського правопису потребують нині розумного перегляду. З трьох можливих правописів: 1. харківського, 2. мінімально українізованого правопису УССР, задіяного нині, та 3. оновленого правопису УАН 1924 р., автор віддав перевагу останньому як меншій шкоді для нашої культури.

ПРИМІТКА-2. У цитатах правопис цитат збережувано. Коли ж іде обговорення слів із цитати, то слова́ в обговоренні може бути наведено правописом даного видання. Це аж ніяк не можна мати за помилку.

1. ІСТОРІЯ ЗАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКОРОСІЇ

Історію заселення земель сучасної Великоросії слов'янською людністю відбито у літописних джерелах. Це заселення відбувалося попервах із земель Київської Руси та з території, заселеної білорусами. Найяскравіше це заселення відбито у прізвищах сучасних росіян, білорусів та українців.

Розгляньмо російські прізвища ***Морозов, Волков, Огарёв, Синицын***.

Як поставали ці прізвища?

Мусіли існувати предки носіїв цих прізвищ, а саме ***Мороз, Вовк, Огар, Синиця***, бо прізвища із наростками ***-ів (-ов)***, ***-ин (-ын)*** творено так: до імен або прізвиськ додавано наведені наростки:

Мороз + ів = Морозів → Морозов
Синиця + ин = Синицин → Синицын.

Отож, російські прізвища – ***Морозов, Волков, Огарёв, Синицын*** – походять з прізвиськ ***Мороз, Вовк, Огар, Синиця***, які й донині поширено в Україні та Білорусії, але їх не було у Великоросії, поки не настала совєтська мішанина народів.

Я навів чотири прізвища, але цей список можна наводити й наводити *(д! нижче)*. Зупинюсь на одному нібито чисто великоруському прізвищі ***Карташов***.

В Україні існують досить поширені прізвища ***Кардаш, Кайдаш, Кардашевич***. Прізвища ці дійшли до нас з дуже далеких часів: ***Кардаш***, очевидно, – це назва певної професії з дохристиянських часів, можливо, пов'язаної з тодішніми обрядами. Один з роду ***Кардашів*** переселився з України на землю теперішньої Великоросії, заселеної низкою неслов'янських племен. Син ***Кардаша***, народжений на землі сучасної Великоросії, за принесеною туди з Півдня й Заходу традицією, став уже не ***Кардашем***, а ***Кардашовим***. Традиція ця вимагала прізвища дітей творити з поміччю наростків ***-ів (-ов)***, ***-ин (-ын)*** від імени /прізвища/ батька: син ***Гриня*** ставав ***Гринів***, син ***Леська – Леськів***. Тому й син ***Кардаша*** став ***Кардашів***. Це прізвище у Великоросії вимовлялосяя ***Кардашов***, а згодом задля легшої вимови – ***Карташов***.

З цього видно, що предками росіян ***Карташових*** були українці ***Кардаші***. Важко не то повірити, а й уявити, що сталося, як твердить російський історик М. Погодин, навпаки: від ***Карташових*** пішли ***Кардаші***.

Ще більше прізвищ росіян, утворених від українсько-білоруських предків:

Українське ім'я або прізвище	*На півдорозі*	*Російське прізвище (у російській транскрипції)*
Антін	***Антонів***	***Антонов***
Білий	***Білик***	***Беликов***
Бондар	***Бондарів***	***Бондарев***
Будник	***Будників***	***Будников***
Гарбуз	***Гарбузів***	***Арбузов***
Гладкий	***Гладко***	***Гладков***
Гліб	***Глібів***	***Глибов, Глебов***

Голик	*Голиків*	*Голиков*
Голуб	*Голубів*	*Голубев*
Горбач	*Горбачів*	*Горбачов*
Горох	*Горохів*	*Горохов*
Джигун	*Джигу́нів*	*Жигу́нов, Жиганов, Зюганов*
Довгун	*Довгу́нів*	*Долгуно́в*
Драгоман	*Драгоманів*	*Драгоманов*
Дружко	*Дружків*	*Дружков*
Затула	*Затулин*	*Затулин*
Зуб	*Зубів*	*Зубов*
Зубко	*Зубків*	*Зубков*
Іван	*Іва́нів*	*Ивано́в*
Йосип	*Йосипів*	*Осипов, Есипов*
Калина	*Калинин*	*Калинин*
Капуста	*Капустин*	*Капустин*
Карпо́	*Карпів*	*Ка́рпов*
Кіт	*Котів*	*Ко́тов*
Коваль	*Ковалів*	*Ковалёв*
Козак	*Козаків*	*Казаков*
Колісник	*Колісників*	*Колесников*
Кравець	*Кравців*	*Кравцов*
Кушнір	*Кушнірів*	*Кушнарев*
Лапа	*Лапин*	*Лапин*
Ломи́ніс	*Ломи́носів*	*Ломоно́сов*
Мельник	*Мельників*	*Мельников*
Микита	*Микитин*	*Микитин*
Медвідь	*Медведів*	*Медведєв*
Москаль	*Москалів*	*Москалёв*
Орел	*Орлів*	*Орлов*
Перець	*Пе́рців*	*Перцо́в*
Петро	*Пе́трів*	*Петро́в*
Піп	*По́пів*	*Попо́в*
Піскун /від <u>пісок</u>/	*Піскунів*	*Пискунов*
Погода	*Погодин*	*Погодин*
Пужка	*Пужчин*	*Пущин, Пушкин*
Сірий	*Сірий*	*Серов*
Ступиця	*Ступицин*	*Ступицын*
Ткач	*Ткачів*	*Ткачёв*
Хрущ	*Хрущів*	*Хрущов*
Швець	*Шевців*	*Шевцов*
Черник	*Черників*	*Черников*
Чорний	*Чорний*	*Чернов*
Чорниш	*Чорнишів*	*Чернишов*
Чумак	*Чумаків*	*Чумаков*
Щепотій	*Щепотіїв*	*Щепо́тьев*

На жаль, мовознавці минулого не бралися досліджувати прізвища, а проте висловлювали теорії про заселення Великоросії й України. Одна така теорія, яка мала визнання у російському науковому й ненауковому світі, була теорія М. Погодина.

Теорія Погодина твердила, що територію України до розгрому Київської Руси ханом Батиєм заселяли сучасні великороси, а після занепаду Київської Руси Україну заселили вихідці з Галичини. Ця теорія якоюсь мірою була вигідна імперській політиці Росії, бо, відділивши Українців та Білорусів від участи у заселенні Росії, вона підпирала великоруський шовінізм та ряд міфів про місію Росії.

Цю теорію "благосклонно" сприймано царсько-дворянськими колами Росії, що видно з того, що В. Даль, який своїми статтями спростував теорію Погодина, ніде прямо не говорить, що він спростовує цю теорію, щоб не накликати на себе неласку Імператорського Географічного Товариства, з поміччю якого він видавав свій словник. В. Даль у статті "О наречіяхъ рускаго языка", не називаючи теорії М. Погодина, заперечує його "зауваги" у полеміці і, на ділі, спростовує цю теорію.

Якими аргументами вдалося В. Далю це зробити?

Аргументи Даля – лексика областей (губерній) Великоросії, які заселено слов'янським населенням з Півдня й Заходу задовго до монгольського погрому Київської Руси. Даль наводить цю лексику по губерніях:

Новгородська губернія

Панчо́хи
Череви́ки
Свитка
Почека́ть → *почекати*
Подзвонецъ → *дзвіночок*
Орать → *орати*
Пѣу́нъ → *півень*
Чуть → *чути*
Даси → *даси*
Ослонъ → *стілець*
Домовище → *домовин*

Тверська губернія

Тро́хи → *трохи*
Сподо́бать → *полюбити*
До́сыть → *досить*
Краше → *краще*
Горше → *більше*
Поли́ца → *полиця*
Шкода → *шкода*
Зробить → *зробити*
Упе́рше → *вперше*
Торба → *мішок*
Толока́ → *поміч*
Горѣлка → *горілка*
Хата → *хата* /*рос.* изба/
Вжа́хнуться → *злякатися*
Ду́ж(е)а → дуже
Знайти → знайти
Ц(ы)убуля → *цибуля*
Сопсовать → *зіпсувати*
Поратовать → *врятувати*

Олонецька губернія

Леда́щій → *ледачий*
Худо́ба → *майно*
Сукма́нка → *сукман*
Ро́бить→ *працювати*
Слу́хать → *слухати*
Голоси́ть → *плакати*

Вологодська губернія

Бажи́(а)ть → ***бажати***
Гоготáть → ***базікати, говорити***
Гóдѣ, гóди → ***досить***
Губы → ***гриби***
Долонь → ***долоня***
Дя́дина → ***жінка вуйка***
Рóбить → ***працювати***
Хлюпать → ***чалапати***
Що → ***що***
Добродій → ***доброчинець***
Зáвсе → ***завжди, завсіди***
Дóбре → ***добре***
Зáразъ → ***зараз (таки)***
Осмокотáть → ***обсмоктати***
Притули́ться → ***притулитися***
Опинаться → ***баритися***
Смаковать → ***смакувати***

Архангельська губернія

Глы́зка → ***шматочок***
Гукáть → ***кричати***
Едный → ***один-одним***
Женка → ***баба***
Запатрáть → ***закаля́ти***
Кáпость → ***капость***
Послухмя́ный → ***слухняний***
Ручни́к → ***утиральник***
Стрѣлить → ***стрілити***
Мѣхонóша → ***міхоноша***
Оча*(и)*пóкъ → ***підочіпок***
Звонъ → ***дзвін** (у церкві)*
Кóлышень → ***жмури на воді***

Пермська губернія

Боклáга → ***барильце***
Верещáть → ***верещати***
Доскон́ально → ***справді***
Заплóть → ***пліт***
Каю́къ → ***човник***
Клюкá → ***кочерга***
Жмéня́ → ***жменя***
Motóрный → ***моторний***
Ночóвки → ***лотоки***
Сдивоваться → ***здивуватися***

Під цими словесними прикладами Даль пише: "*Незалежно від слів, подібність вимови новгородців з українцями полягає ось у чому: 1) Говір низький на* **'о'**. *2)* **'І'** *замість* **'ѣ'**. *3) В закінченнях прикметників вимовляють* **'г'**, *а не* **'в'**. *4) Букви* **'в'**, **'у'** *взаємозамінні. 5)* **'Ф'**, **'х'** *також. 6)* ***Що*** *замість* ***что***". ([Даль], т. І, стор. LX).

Як бачимо, мова новгородців була українська. Трохи далі вчений пише таке: "*До новгородського наріччя треба зачислити Новгород, Тверь, Псков, Пітер, Олонець, Архангельськ, Вологду, частково Кострому і навіть нижегородське заволжя, Вятку і Перм*" ([Даль], т. І, стор. LX).

Цих фактів цілком досить, щоб спростувати теорію Погодина: Новгородщину заселено переселенцями з Півдня за кілька століть до монгольського нашестя на Русь-Україну. Отже, в Україні до монгольської навали було не великоруське, а українське населення. Великоруського населення тоді ще не було. Воно тільки починало творитися.

Далі Даль розглядає зацитовані й не зацитовані губернії, де, крім лексики, також відмічено риси української мови. І ці риси були у всіх великоруських

губерніях. Торкнувшись Московського наріччя Великоруської мови, дослідник говорить таке: "*Московським наріччям говорить найменша частина народу, майже тільки у стінах Москви, але це мова писемна й урядова, мова вищої й подекуди середньої верстви, мова всіх освічених росіян, московського дворянства й купецтва.*". ([Даль], т. I, стор. LVII).

З цього можна зробити висновок, що державність нації є необхідна умова для вироблення національної мови. Вироблення московської мови ішло шляхом русифікації усіх києво-галицьких та білоруських діялектів Великоросії. Москва мала величезний досвід здійснення русифікації, який вона після Полтавської битви стала застосувати і до України. Головними чинниками русифікації були:

1. Церква, підпорядкована державі,
2. Шкільництво усіх видів,
3. Державна адміністрація
4. Військова служба.

На цих чотирьох китах Московське наріччя Великоруської мови, обернувшись на Російську мову, здобулося рівня одної з розвиненіших світових мов.

З цього можна також зробити висновок, що для затвердження державної мови потрібен центр, навколо якого мають об'єднуватися всі інші землі.

Події, останніх 20 років завдали тяжкого удару російським імперським амбіціям, але Російська мова постраждала менше, ніж російський імперіялізм, через свою виробленість, свою мовну якість. Цю якість, як буде показано далі, Московська мова дістала завдяки Українській та Білоруській мовам.

Усамостійнення України дають українській мові шанси покращити своє становище серед европейських мов. Українська мова не має таких "китів", які сприяли розвиткові Московської мови. Найгірше те, що за 20 років незалежности не сталося на державному рівні кроків, спрямованих на утвердження української мови не формально, а реально.

Що я маю на увазі?

Річ у тім, що за часи бездержавности, з боку окупантів зроблено ряд заходів для упослідження *укр.* мови, для створення таких умов, щоб розвиток *укр.* мови спрямувати у глухий кут, з якого вона не зможе ніколи видістатися. Спотворено *укр.* правопис, спотворено українську лексику виданням російсько-російських словників, які ставили українську лексику в залежність від мови російської, що на ділі значило неможливість нашій мові стати на ноги. План окупантів спинити культурний і мовний розвикок української нації мав успіх. За 20 років незалежности не зроблено жодного державного кроку з тих, які зроблено у 20-х роках в УССР.

Жоден президент України не звернув належної уваги на потребу всебічно розвивати *укр.* мову в Українській державі. Згадавши часи українізації в УССР, ми бачимо на її початках такі заходи на державному рівні для утвердження *укр.* мови:

1. Створено ряд інституцій для розвитку української мови, зокрема Інститут Української наукової мови.

2. Створено Державне Видавництво України для забезпечення населення держави потрібною літературою з усіх галузів знань українською мовою, зокрема ряд потрібних словників.

3. Робилися заходи до українізації військових частин, розташованих в УССР: Школа червоних старшин у Харкові.

4. Держава не перешкоджала українському автокефальному рухові в церковному житті.

Це були ті "кити", на яких передбачався стрибок української мови з "кухенно-пісенної" до державної.

Жоден із цих пунктів не тільки не відродився, а навіть і не обговорювався на державному рівні або бодай в українській пресі за 20 років української незалежности. Іншими словами, ворогам України вдалося за 70 років большевицького Голодомору зробити все, щоб Україна й українська мова не відродилися.

Щоб та мова, яка лягла в основу успішної Московської мови, не змогла заявити про себе на світовому рівні.

Щоб києво-галицьке плем'я, яке створило наймогутнішу в Европі державу у X–XV ст. зникло з лиця землі назавжди.

У цих обставинах завдання того, хто бачить усі негаразди українські у невідрадному становищі, в якому опинилася українська мова в українській державі, дбати про поширення знань про історичну роль української мови на Сході Европи та про її неперевершені можливості для майбутнього розвитку держави Україна.

Це й спричинило появу цієї розвідки.

2. УКРАЇНСЬКІ МОВНІ ФОРМИ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

Затим що українські мовні одиниці в московській мові подибуємо у низці лексичних та граматичних фактів, ці форми слід відповідно розкласифікувати, щоб читач міг у цьому мовному океані орієнтуватися.

Вивчаючи ці форми, ми розбили їх на такі категорії *(*номер категорії відповідає розділові розвідки*)*:

3. Українські мовні форми, засвоєні росіянами у чистому вигляді або з незначними змінами;
4. Застарілі форми російської мови;
5. Російська лексика з віялом ремарок;
6. Російська лексика з українських коренів;
7. Українські наголоси в російській мові;
8. Походження деяких російських слів та виразів;
9. Мовні безбатченки в російській мові;
10. У похідних формах виявляється українське походження;
11. Українські закінчення російських іменників та прикметників;
12. Українська модель російського словотвору;
13. Звукові перетворення українських звуків на російські;
14. Російські форми з українських діялектів;
15. Російські вирази-запозичення з української мови;
16. Українізми в російських діялектах;
17. Біблійні українізми;
18. Російський сленг;
19. В останню хвилину;
20. Загадка літери Ѣ.

3. УКРАЇНСЬКІ МОВНІ ФОРМИ, ЗАСВОЄНІ РОСІЯНАМИ У ЧИСТОМУ ВИГЛЯДІ АБО З НЕЗНАЧНИМИ ЗМІНАМИ

Рыльце в пушку

Між російським зворотом ***рыльце в пушку*** та українським зворотом ***рильце в пушку*** різниця лише у транскрипції. Ці звороти цілком однозвучні.

Сучасні росіяни, уживаючи вираз ***рыльце в пушку***, не мають і гадки, що вони пересипають свою мову українськими зворотами. Російською мовою вираз ***рыльце в пушку*** мав би звучати ***рыльце в пушке***, відповідно до норм московської мови:

волосок: **на волоске**
дымок: **в дымкé**
клубок: **в клубкé**
кусок: **в кускé**
песок: **в пескé**
пушок: **в пушкé**

Форма ***в пушку*** властива саме українській мові:

колосок: **на колоскý**
димок: **в димкý**
клубок: **у клубкý**
шматок: **у шматкý**
пісок: **у піскý**
пушок: **в пушкý**

Поява української форми в російському виразі ***рыльце в пушку*** не могла не цікавити дослідників мов. Московський мовознавець А. Залізняк у "Грамматическом словаре русского языка" [ГС] пояснює цей факт тим, що слово **пушок** ужито у виразі в переносному значенні. Це пояснення невдале, бо його легко спростовують інші мовні факти, хоч би й вираз ***от смерти на волоске***. У цьому виразі ***на волоске*** так само вжито переносно. Але це не змінило закінчення слова на український лад. Те саме й у виразі ***строить на песке***, де ***на песке*** треба розуміти не буквально, а знову таки переносно. Жоден великорос не скаже ***на волоску*** чи ***на песку***, а ***в пушку*** говорять усі.

Послухаймо наше пояснення.

Мовні звороти дуже живучі і не терплять ніяких виправлянь, бо їх утворено не тільки у згоді з логікою, але й у згоді з легкістю вимови, яка полягає в тому, що звуки й наголоси мовного звороту притираються до такої міри, що подібно до того, як ***з пісні слова не викинеш,*** не можна викинути звук чи наголос у ритмомелодично притерому звороті. Отже, вираз ***рыльце в пушку*** від того дня, коли він набув своєї, скажу так, досконалої форми, не піддавався жодним спробам його переробити.

Але чому в російському мовному середовищі виник абсолютно український зворот?

Відповісти на це питання поможе попередній розділ, де описано, як заселювано Великоросію. Зворот ***рыльце в пушку*** принесли зі собою пересельці з Київської або Білої Руси. Минали століття, на нових землях мало-помалу стала виковуватися нова мова на базі принесених пересельцями на Північ та Схід києво-руської та білоруської мов з елементами місцевих мов. Нова мова розвинулась до такої міри, що давні мовні форми зникли, заступлені новими чисто великоруськими формами. Але цей процес не торкнувся ритмомелодично утворених зворотів, до яких належав і зворот ***рыльце в пушку***, ***жить припеваючи***, ***на бо́су ногу*** *тщ*. І в новій північній [московській?, суздальській?] мові ці форми у своїй українській одежі й далі існували. Століття минали, а форми, створені предками, не зникали.

Висловивши наше пояснення, ми жодною мірою не претендуємо на абсолютну його вірогідність. Можливі й інші пояснення, але ні в якому разі не висловлене А. Залізняком про переносне значення слова ***пушок***.

Босый, На бо́су ногу

Зворот **на бо́су ногу** мало того, що зберіг українське закінчення прикметника ***босий***:

Н.	*що?*	**бо́са** нога
Р.	*чого?*	**бо́сої** ноги
Д.	*чому?*	**бо́сій** нозі
З.	*на що?*	на **бо́су** ногу,

зберіг також і наголос українського слова ***босий***, яке українці наголошують на корені слова: ***бо́сий***, тоді як росіяни наголошуєть на закінченні: ***босо́й***.

Тому, вираз ***на бо́су ногу*** треба вважати українським виразом. Комбінація звуків та наголосів у виразі ***на бо́су ногу*** виявилася аж так мелодично притертою, що після того, як на землях Великоросії стала розвиватися нова східньослов'янська мова, зворот і далі вживано росіянами у первісній українській формі: ***на бо́су ногу***.

Цей факт не дуже подобався деяким московським мовознавцям і вони стали дбати, щоб цей український наголос викорінити. Так у "Словарі русского языка" (видавництво Русский язык, 1981) [СРЯ-81] і, очевидно, у попередніх виданнях також, цю ідіому записано так:

на босу́ (бо́су) ногу,

тобто поширений серед росіян наголос поставлено в дужки на друге місце після менш уживаного, щоб не сказати, штучно притягнутого, неживого наголосу **босу́**.

Автор цих рядків більше половини свого життя в СССР прожив поза Україною і ніде не чув, щоб росіяни говорили ***на босу́ ногу***, тільки ***на бо́су ногу***. Я не виключаю, що вимова **на босу́ ногу** могла існувати серед деяких мовців, але її ні в якому разі не можна ставити на перше місце у словнику. На першому місці має стояти максимально поширений наголос. Цей наголос схвалено мовним центром мовців-росіян, бо його виправдано ритмо-мелодикою мови.

Тому, спроби змусити мовців говорити ***на босý ногу***, всупереч вимогам ритмо-мелодики, не матимуть успіху серед росіян, як це трапилося з українським словом **чи́тання**, яке всупереч мелодиці наголошують **чита́ння**.

Зворот ***на бóсу ногу*** яскравий приклад до теми про походження мов.

Внучата

Словники російської мови реєструють слово **внучата**, як синонім множини до слів **внук** і **внучка**, тобто **внуки** і **внучки**. Але однини до цього слова в російській мові не зареєстровано. Однину до слова **внучата** знайти можна, але не в російській, а в українській мові. Це буде слово **внуча**, утворене за нормами українського словотвору від слова **внук**. Для наочности наведу схему такого словотвору:

цар	→	**царя**	→	**царята**
птах	→	**пташа**	→	**пташата**
індик	→	**індича**	→	**індичата**
турок	→	**турча**	→	**турчата**
заєць	→	**зайча**	→	**зайчата**
внук	→	**внуча**	→	**внучата**

Ця модель чисто українська. Північна мова такої моделі не знає. Але факт існування у цій мові лише множини слова **внуча – внучата** – засвідчує, що в минулому у північній мові мусіло існувати і слово **внуча**, але воно в наслідок низки причин забулася, лишивши на згадку про себе слово **внучата**.

Вражий

Ще одне *застаріле* слово в сучасній російський мові. Воно заразом і українське слово, тим-то й можна поставити знак рівности між *застарілим* та *українським* у підсовєтських російських словниках з дуже малим ступенем похибки. Уживають його: А. Островський, Лермонтов і Гайдар.

Заміна **вражого** на **вражеский** підтверджує тенденцію ревнителів чистоти "великого и могучего языка" на вилущення народніх, здебільшого українських та білоруських форм на догоду книжній, бюрократичній лексиці.

Грóздь

Слово **гроздь** → ***гроно, кетяг*** у російській мові можна віднести до числа безбатченків, тобто слів, які не мають коренів у своїй мові, як, наприклад, слово **другой**. Слово **гроздь** – слово без родичів, які б указували на його родовід. Слова **грóздовник** та **гроздевидный** – це нащадки **гроздя**. А де батьки?

Хоч як прикро декому, але батьки слова **гроздь** лишилися поза межами російської мови – у мові українській. Це слово **брость**. Воно має три значення: ***брунька***, ***гілля /зелень/ дерева*** і ***гроно, кетяг***:

"*На столах чекають нас давно страви, яблука і винограду* ***брості***" *(П. Дорошко).*

Слово **бросить** цікаве тим, що воно попередник не тільки *рос.* слова **гроздь**, але і *ст.сл.* слова **грознъ**, яке мають за матірнє для всіх слов'янських – чеських, болгарських *тщ* – ***гроздів, *грон, *грозен**. **Брость** має цілу купу родичів у нашій мові, які показують його закоріненість у мовну стихію українців:

брости́тися, бро́статися → ***викидати бруньки, бруньковати***
бросто́к → ***паросток**, п.* ***нащадок***
брости́на → ***деревна брунька***
бро́стя → *зб. від* **брость**
о́брость → ***паростки, парость***
о́бростень → ***пасмо волосся*** *(не людське).*

Слово **брость** має прямий родовід від слова **рости**:

рости → обрости → о́бро́сть → па́рость → рость → брость → *грость → гроздь → *гроздень → *гроздно → грозно → гроно.

Приклади до слова **обрость** → ***паростки, парость*** із [Гр.]:

"***Обрость** на дереві*".
"*У нашого роду **обрости** мало, наш рід не плодовитий*" *(Г. Барвінок).*

Гортань

Попри наявність низки пояснень, не можна нехтувати того факту, що слово **гортань** своїм коренем належить до родини українського дієслова **гортати**.

Допытливый

Російське слово **допытливый** та українське слово **допитливий** не тільки формою, але й змістом слід визнати не просто братами, а братами-близнюками.

Російські словники по-різному ставляться до цього слова. Згаданий вище [СРЯ-81] не наводить цього слова зовсім. Але В. Даль у своєму "Толковому словарі живаго великорусскаго языка" [Даль] у гнізді **ДОПЫТЫВАТЬ** наводить слово **допытливый** без жодних ремарок. Деякі інші словники наділяють це слово ремаркою *застаріле*. Ця ремарка, очевидно, доречна, хоч не настільки; щоб зовсім ігнорувати це слово. Доречна вона тому, що в російській мові стали з'являтися новостворені синоніми до цього слова: **пытливый, любопытный, любознательный**.

Перші два синоніми прямо походять від слова **пытать**, від якого походить і **допытливый**, а третій синонім виник на базі слова **любопытный**.

Точніше кажучи, слово **допытливый** походить від дієслова **допытываться**, розгляд якого може пролити світло на походження низки російських слів, з коренем **пит-**.

Допытываться

Зв'язок слова **допытываться** з українським словом **допитуватися** навряд чи може викликати заперечення. Обидва слова походять від староукраїнського слова

пытати із значенням ***ставити питання***. Цитую зразок вжитку цього слова зі "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст." [ССУМ]:

> "*И мы **пытали** Сопѣги: свѣдомъ ли онъ того, коли тотъ листъ брали в небощика...*" (ССУМ, том II, стор. 280).

У староукраїнській мові слово **пытати** мало лише одне значення: ***питати***. Російська форма цього слова **пытать** набула у мові росіян значення ***піддавати тортурам***, яке розвинулось із слова **пытати**, бо основна мета тортур – ***випитувати*** або ***питати*** правду у тортурованого. Немає жодного сумніву, що російські слова́ **пытка, пытать** походять від слова **питати**.

Досу́г *д!* **Осягать** *(*Блок 16*)*.

Другой

Слово **другой** – синонім займенника **иной** – виглядає як 100% російське слово, однак розгляд походження цього слова породжує сумніви. Та й справді, яке його походження?

Ми знаємо, що в українській мові існує займенник **дру́гий** – синонім займенника **інший**, уживаний, наприклад, так:

"*В місті добре тільки калач купувати, а не що* **друге**" *(Номис).*

І ми знаємо, що, крім значення *інший*, займенник **другий** має ще й значення ***наступний після першого*** *(латинською мовою **second**)*:

"*Уже й **другого** сина діждали собі*" [Гр.].

Це наше знання дає нам розгадку, як з'явився в нашій мові займенник **другий** із значенням ***інший***. Це сталося через те, що часте вживання виразів із словом **другий** [= **second**] надало слову **другий** іншого значення. Тут стався відомий у діялектиці перехід кількости в якість. Наприклад, сказавши: "***Другий** раз цього не роби*", наш прапрапредок під словом **другий** мав на увазі ***second***. Часте повторення виразу "***Другий** раз цього не роби*" змінило значення слова **другий** із ***second*** на ***інший***.

Два значення слова **другий** у нашій мові дають нам зрозуміння, як з одного значення розвинулося інше. Але в російській мові слово **другой** не має двох значень. На означення латинського **second** росіяни кажуть **второй**. Виходить, що слово **другой** в російській мові – безбатченко: воно не походить зримо від жодного російського кореня, а є запозиченням з мови перших заселювачів Великоросії.

Калики перехожие

Низка пояснень про походження цієї словесної одиниці, наділеної у російських словниках ремарками *застаріла*, *фолклорно-поетична*, свідчить, що сталінське мовознавство не було незалежним від політиканства. Наглядачі за московськими мовознавцями вимагали від них робити у своїх розвідках все можливе, щоб псевдо-

науковими доводами заперечити факти, які підтверджують українсько-білоруське походження російської мови.

Вислів **калики перехожие**, безперечного українського походження, московські науковці виводять з латинської мови, і то з відвертими підтасовками.

М. Фасмер дає таке пояснення слова **калика**:

> "***Прочанин, старець-співець духовних пісень***". *Звичайно вважають етимологічно тотожнім слову* ***калека*** [старослов'янське ***калѣка*** – С.К.]... *Інші пов'язують з* ***калига***...[латинське ***caliga*** – С.К.]; *в такому разі ця назва походить від назви взуття прочан...*".

Про те, що в російській мові перехід старослов'янського '**ѣ**' в українське '**і**' не дивина, свідчать вираз **зеленый змий**, дореволюційне написання слова **онѣ** [читалось **они**], а також імена духовних осіб **Сергий, Алексий**. Ці факти підтверджують можливість такого переходу й у парі **калѣки перехожие**. Додам, що, як свідчать словники, слово **калика** звичайно виступає у парі із словом **перехожий**, а що це чисто українське слово, то це зайвий доказ, що вся пара **калики перехожие** – це києво-руський вираз **каліки перехожі**, збережений у російській мові уламок мови предків сучасних росіян. Це цілком логічний висновок.

Не можна забувати, що читання церковних текстів з українською вимовою, а саме вимова літери '**ѣ**' як українське '**і**', практикувала Києво-Могилянська Академія – єдиний вищий духовний заклад у всіх східньо-европейських православіях до XVIII ст. Випускники Академії діставали парафії не лише в Україні, а й у Великоросії. Отже, вимова пари **калѣки перехожие**, як **калики перехожие** була цілком правильною у землях Великоросії, на парафіях, де служили, або наглядали за службою випускники Києво-Могилянки. Це все свідчить, що наведене М. Фасмером у його "Этимологическом Словаре Русского языка" перше пояснення про походження слова **калика** є найвірогідніше, найнауковіше і найочевидніше.

А що роблять укладачі [СРЯ-81]?

Вони, очевидно, під впливом директив ***згори*** пишуть у кінці гнізда **КАЛИКА** таку довідку:

[От лат. слова **caliga** – сапог].

У цьому поясненні аж два фальші. По-перше, припущення висловлене окремими мовознавцями не можна безапеляційно вважати істиною в останній інстанції. По-друге ***caliga***, як пояснює Фасмер, – це **полуботок**, тобто **черевичок**, ближче до сучасного слова **туфля**, уживаний аж ніяк не для довгих подорожей. Укладачі [СРЯ-81], пов'язуючи слово **калика** із взуттям прочан, розуміли, що написати переклад слова ***caliga*** як **полуботок** значить поставити своє пояснення під сумнів, бо прочани не красувалися у полуботках, а ходили у звичайному взутті. Тому укладачі замість **полуботка** поставили **сапог** [чобіт]. Найвірогідніше ж, що тодішні **каліки перехожі** ходили у постолах або личаках.

Це все ставить під великий сумнів штучну версію не так московських мовознавців, як їхніх *високих* опікунів.

Квочка

Слово **квочка** – курка з курчатами – поширене і зрозуміле на всіх теренах Великоросії, Кавказу, Сибіру у [СРЯ-81] сподобилось ремарки *обласне*, тобто *діялектне*. Очевидне утворення від українського /білоруського?/ слова **квоктати**, яке росіяни знають як **клохтать, клоктать, квохтать**. Останнє дієслово **квохтать** – теж українізм: притаманне російській мові '**л**' заступило оце ненависне українське '**в**'. Але про це [СРЯ-81] – ні слова.

Конечно

Сучасне значення російського слова **конечно** – ***без сумніву, самозрозуміло, певна річ, авжеж*** різниться від значення, приділеного цьому слову, яких 150 років тому В. Далем.

В. Даль записує такі значення слова **конечно**: ***остаточно, цілком, зовсім*** *(перше місце)*, ***вірно, точно, без сумніву*** *(друге місце)*. Із цього запису можна зробити висновок, що значення слова **конечно** мінялося в такій послідовності: ***остаточно → без сумніву***. І тут варто згадати, що значення ***остаточний*** та ***остаточно*** мають українські слова **конечний та конечно**, збігаючись із значенням *рос*. слова **конечный**, яке також значить ***остаточний*** [в **конечном** итоге]. Додати треба, що той же Даль наводить і синонім слова **конечно**, слово **конче**, поширене у Ярославщині, Вологодщині, Новгородщині. Цей синонім цілком збігається з українським словом **конче**. Це все наводить на думку, що *рос*. слово **конечно** бере свій почаок з *укр*. слова **конечно**.

Гляньмо у глибину віків.

Слово **конечно** у формах **конєчно, конєчнѣ, конєцнѣ**, *старочеське* **konećné**, *старопольське* **koniecznie** подибуємо в українських актах XV століття із значенням ***обов'язково, невідклично, остаточно***. Походить це слово від старослов'янського слова **коньць**, прабатька нашого **кінця**. Сло́ва **кінець** і **конечно** мають усеслов'янське поширення. Але шлях цього поширення на просторі східніх слов'ян повторює шлях розселення східніх слов'ян. Цей шлях можна прослідкувати на цілій низці слів.

Наведу одне таке слово – **кошт**.

Кошт

Про те, що слово **кошт** з ремаркою *застаріле* занесно до реєстру словника [СРЯ-81] здивує, мабуть, не одного сучасника. А втім, це факт. Слово **кошт** мало поширення в російській мові:

"*Да он же их и похоронил и ограду поставил на свой* **кошт**" *(І. Тургенєв)*.

Слово це походить від німецького слова **kost**, але на землі східніх слов'ян воно через Польщу у польській формі **koszt** потрапило спершу в Україну та Литву *(*живомовна назва Білорусії*)*, а звідти вже у формі **кошт** далі на Північ – до Великоросії. На цей шлях указує така довідка до гнізда КОШТ у СРЯ-81:

[Польск. koszt].

Ця примітка відповідає настанові наглядачів за укладанням [СРЯ-81]: жодної згадки про українців та білорусів! Річ у тім, що у староукраїнських актах слово **кошт** фігурує вже в XV столітті і саме звідси – з України або з Білорусії – воно потрапило до Великоросії. Кириличне написання слова **кошт** в українських чи "литовських" актах було стимулом, який міг поширити це слово на Північ, бо саме київських вчених людей запрошували московські царі, почавши від Івана Грізного, а перед тим – московсько-суздальські князі. Тому історична коректність вимагає, щоб походження тих чи тих слів та виразів сучасне мовознавство вказувало відповідно до історичних фактів, а не відповідно до вимог політики.

Лобогрейка

При слові **лобогрійка** Грінченко зазначає у своєму словнику [Гр.], що слово походить з Херсонщини. Там, очевидно, у господарствах німецьких колоністів ці машини вперше з'явилися в Російській імперії.

Там же з'явилося і слово **лобогрійка**:

"*Нехитра машина* ***лобогрійка****: запряжи в неї троє коней, посади двох людей – скидати й поганяти – викосиш... до п'яти гектарів*" *(Ю. Яновський).*

Від слова **лобогрійка** пішло і слово **лобогрійник**:

"*Знатний* ***лобогрійник*** *Іван Гринюк косить по 12 гектарів за день*" [СУМ].

У словнику Уманця та Спілки [СРУ] (1893 р.) у російській частині слова **лобогрейка** нема. А вже після революції у московських словниках слово з'явилося без жодної згадки на походження: *Чий би бичок не скакав, а теля наше.*

Надменный

Слово походить від дієслова **надиматися** /= ***надуватися***/, яке на землі Великоросії могли принести пересельці з України або Білорусії, де це слово, відоме ще у спільний праслав'янський період, існувало споконвіків та існує й сьогодні.

Модель утворення слова **надмений** така:

казитися → сказитися → скажений
надиматися → *надмутися → надмений → *рос.* **надменный.**

Штучно-уявна форма ***надмутися** показує, як з уявного же слова ***надмутий** постало слово **надутий**, яке легкістю своєї вимови витиснуло слово **надмений** з мови наших предків. Але у росіян слово **надменный** набрало значення ***бундючний, пихатий, загордий, зарозумілий, гонористий***. І завдяки цьому слово збереглося в мові росіян.

Непочатый край

Цей зворот око-в-око повторює український зворот ***непочатий край***, так ніби його створено з українського дієслова ***починати***, у доконаній формі – ***почати***.

У вже згаданому [СРЯ-81] зворот ***непочатий край*** наділено ремаркою *застарілий*. Ця ремарка свідчить, що цей зворот, як і дієслово ***почать***, уживано в

минулому, тобто підпирає наш висновок, що елементи первісних для земель Великоросії української та білоруської мови поступово зникали з новотвореної тут тутешніми мовцями нової *(московської)* мови, відмінної від згаданих вище мов, і процес цього зникнення дотягнувся до наших часів. Слова ***почать, початый, непочатый*** і навіть ***початок*** широко вживалися попередніми поколіннями сучасних росіян, тобто були матірніми мовними одиницями новотвореної московської мови. Усю родину слова ***починать*** замінили однокорінні слова ***начинать, начать, начатый, неначатый, начало*** тощо.

Цей приклад штовхає нас на дослідження усіх *застарілих* слів та виразів російської мови для з'ясування єдиного питання: чи ці форми належать до української або білоруської мовної стихії? Цій темі присвячено наступний розділ.

Обедня

Той факт, що **обедня** – це **обедняя служба** – наводить на думку, що іменник **обедня** утворився з прикметника **обедний** скороченням пари **обедняя служба** до самого лише прикметника **обедня**. Такі скорочення відомі в усіх слов'янських мовах. Наприклад: **спальна кімната →** ***спальня***. Так само виникли слова **вітальня, чекальня, роздягальня** та ін.

Скорочення прикметника **обедняя** до форми **обедня** найвірогідніше могло статися в Україні, бо тут ця Божа служба звалася **обідня відправа**, і слово **обідня** вже не мало другого "**я**" на кінці і скорочення не потребувало. Про таку можливість саме в українській мові свідчить іменник **передня**, що утворився з пари **передня кімната**. Такі перетворення відбуваються поступово – похідні форми від прикметників не одразу стають іменниками. Спочатку відпадає іменник, і мовці просто називають **передню кімнату** словом **передня**, маючи це слово за прикметника. Але коли слово **передня** вживано без пари, його легко розуміти, як іменника, і тому, замість сказати "візьми в **передній**", кажуть "візьми в **передні**". Коли це стається, прикметник **передня** *(кімната)* обертається на іменника **передня**.

Про те, що в російській церковній мові мали місце українські впливи, свідчить той факт, що п'ять століть після хрещення Руси релігійним центром східного православ'я і осідком Патріярха Руської Православної Церкви був Київ, де в церковних відправах і в мові цих відправ були дуже сильні українські впливи, зокрема вимова букви '**ѣ**' як '**і**'. Тоді й слово **обѣдня** вимовлялося, як **обідня**. Ці риси почав русифікувати на початку XVIII ст. цар Петро Перший. Цей факт підкріплює думку про українське походження російського слова **обедня**.

Олух

Є кілька версій походження цього слова. Найпоширеніші – дві. Одна – бачить походження слова **олух** від мало відомого *(*вигаданого?*)* слова **волух**, яке нібито значить у неозначеній мові ***пастух волів***. Друга – виводить слово **олух** від українського слова **оглух**.

Версія з **волухом** тріщить по всіх швах. По-перше, з якої мови узято це слово?

Етимолог М. Фасмер, який наводить цю версію, не вказує. Відоме слово на пастуха волів – **волопас** *(*записує В. Даль*)*.

Версія з **оглухом** виглядає найімовірнішою. Уже масове знайомство з цим словом широкого загалу свідчить про значно більшу кількісну можливість утворення відмінної форми від **оглуха**, ніж від **волуха**, якого ніхто не знає і чи вживав хто і де – невідомо.

Тому, ми спиняємось на версії з **оглухом**, яка, поза всім іншим, відповідає історичному шляху утворення московської мови на базі мови пересельців з України та Білорусії.

Опричь

Слово це – точна копія українського слова **опріч**, відоме й у двійникових формах **опріче, опроче**. Воно зайшло до російської урядової мови за тих часів, коли серед державних кіл Москви ще не зайшло гоніння на народню мову і коли московські грамотії не могли вжити канонізованого пізніше прийменника **кромѣ**. Цей прийменник натоді мав значення не ***крім***, а ***зовні, поза***. Коли пізніше слово **кромѣ** набуло значення ***крім***, ***опріч***, воно заступило цілком наше слово **опричь**. Але його відверто українська форма змусила укладачів [СРЯ-81] дати йому аж дві ремарки: *застаріле* й *обласне*, рекомендуючи цими ремарками мовцям і писцям прийменника **опричь** не вживати.

Але заки сталася заміна **опричь** на **кромѣ**, слово **опріч** наробило великого шелесту у московських землях. По-перше воно утворило цілу низку похідних слів:

опрочно, опрочь, опричный, опрышний, опрочный, опричность,

які стали у великій пригоді Івану Грозному, котрий задумав створити за тих часів “особые отделы”, випередивши на добрих п’ять століть московських большевиків. Тим-то тодішній ОМОН – “**опрічне**” /“**особе**”/ військо карателів і тілохранителів царя Івана – дістало назву

опричина, опричнина, опришнина, оприч*(*ш*)*ня,

а бійці цього предка ОМОНу – **опричники**.

Частина держави, наділена винятковими правами – сталінські “закриті зони” – дістала також назву **опричина, опричнина, опришнина, опич*(*ш*)*ня**.

Зайшовши в історію Росії, наш прийменник не загордів, як Янукович, а й далі служить не царям а україномовним українцям. Біда тільки в тому, що, наслідуючи сусідів, та під сталінською “дружбою народів” стали більше вживати прислівників **крім, окрім**, а **опріч** забувати.

Нам же не дає спокою одне настирливе питання:

“Чи мають наші **опришки** бодай якийсь стосунок до московської **опришнини**?”.

Не маючи жодних фактів не важимось город городити.

Повстанец

Українське слово **повстанець** Грінченко у своєму словнику [Гр.] перекладає на російську мову як **инсургентъ**. Це був російський термін для поняття ***той, хто повстав (рос. восставший)***. Слова **повстанец** не фіксує ні [Даль], ні [СРУ], але обидва реєструють слово **инсургентъ**. Тільки на початку XX ст. це слово вперше випливло на російський мовний простір у "Аеліті" О. М. Толстого (1922). О. М. Толстой прожив життя у постійних переїздах, отже, спілкувався з "різношерстою" публікою, звідки міг запозичити українське слово, яке своєю слов'янською формою імпонувало росіянам більше ніж **инсургент**. Слово **повстанец** 1927 року реєструє вже [А.К.]. Іншими словами, "*Гроші Ваші стали наші*".

Радуга

Навколо слова **радуга** схрещуються мечі багатьох мовознавців. Більшість дослідників схиляється до погляду, що **радуга** – скорочення від українського **райдуга**. Дехто має таке пояснення за "народню етимологію" і висуває інші версії. Нам, одначе це пояснення здається вірогідним, на що ми маємо свій додатковий погляд.

Наш погляд базовано на моделі творення українських складних слів. Не маючи усіх версій етимологів під руками, ми не виключаємо, що "винаходимо велосипед", але це не може нас зупинити, коли йдеться про встановлення істини. Ця модель виглядала в далекому минулому так: наказовий спосіб дієслова злучувано з іменником:

!!!	*ім.*	*Складне слово*	*Його значення*	*Московська модель*
Гуля́й! +	**поле =**	**гуля́йполе →**	***поле, що гуляє →***	**гуляюче поле**
Підопри́! +	**гора =**	**підопри́гора →**	***що /хто/ підпира гору →***	**підпираючий гору**
Коли́! +	**вушко =**	**коли́вушко →**	***що /хто/ коле вушко →***	**ко́лючий вушко**
Пали́! +	**копа =**	**пали́копа →**	***що /хто/ палить копи →***	**па́лячий копи**
Крути́! +	**вус =**	**крути́вус →**	***що /хто/ крутить вуса →***	**кру́тячий вуса.**

На сьогодні ця модель творення активних дієприкметників збереглася у людських прізвищах та подекуди в живій мові: **роздайбіда**, **нерозлийвода** та ще деякі.

Знаючи цю модель, можна воскресити, як наші прапредки окреслили ***дугу, яка грала всіма барвами веселки***. Очевидно, сказати ***грайдуга** цілком відповідало манері творення складних слів за тих покритих мрякою давнини часів.

На цю думку мене напутило прізвище галичанки-вчительки **Райбіда**. Як могло виникнути таке прізвище з двох цілком протилежних понять **рай** та **біда**?

"*Тут мусіло бути більше звуків, які загубилися*", майнуло в голові. Найвірогідніше, що самоліквідувався звук **Г** на початку і все прізвище звучало колись ***Грайбіда**. Така комбінація виглядає цілком вірогідно, взявши до уваги тенденцію українців творити із словом **біда** складні слова, збережені на сьогодні у прізвищах **Загнибіда, Нагнибіда, Знайдибіда**. Прізвище ***Грайбіда** аж ніяк не відходить від такої моделі прізвищетвору. **Біда** супроводила наших предків так само, як і сучасників.

Отже, маємо! **Райбіда** походить від ***Грайбіди**, а **райдуга** – від ***грайдуги**, і це жодною мірою не народня етимологія, а дуже вірогідний здогад.

Переселившись разом із давніми переселецями на Північ, українсько-білоруська ***грайдуга** стала **радугою**, створивши там цілу сім'ю слів-нащадків:

радужина, радужка, радужница, радужный, радужно, радужность,

які стараннями недружніх сил не признаються до своєї прародительки ***грайдуги**.

Хлюпик

[СРЯ-81] так пояснює слово **хлюпик**: ***слабка, невольовита людина***, але не дає жодних указівок щодо його походження. Навіть для непідкутих у словесних родоводах людей ясно, що це слово важко прив'язати до слів **хлюп**, **хлюпать, хлюпнуть** тощо. Правда, словник наводить слово **хлюпкий**, якому надає ряд значень з підтвердженням із літературних джерел і додає одне значення *слабкий, невольовитий*, непідтверджене жодними джерелами. Нам здається, що словникарі тут, взоруючись на пояснення до слова **хлюпик**, зробили самі собі висновок, що такі якості може віддавати і слово **хлюпкий**, не маючи, проте, конкретних фактів. Можливо, що ми тут помиляємося, тому що маємо свою версію походження слова **хлюпик**. Але можливо, що й ні. Це важко нам – як особам зацікавленим вирішувати.

Але, коли ми вже згадали про свою версію, то мусимо її таки викласти. А остаточне слово, в такому разі, пролунає не сьогодні й не завтра, а за якийсь час, коли мовознавча наука матиме більше фактів та методів відшукувати істину.

Наша версія така:

Українське слово **хнюпик**, що походить від дієслова **хнюпитися** із значенням *схильний хнюпитися* найвірогідніше, на мою думку, причинилося до появи російського слова **хлюпик**.

Це й усе. Інших доказів, крім здогадів, опертих на звуковій подобі слів **хлюпик** та **хнюпик** і на значенні слова **хнюпитися** – ***хилити голову*** не маю. Але більшість відомих нам версій про походження слів саме на таких "китах" і держиться. То нехай буде ще одна "китова" версія або мій глек на капусту щодо походження слова **хлюпик**.

Чопорный

Найудаліше і найвірогідніше з усіх наявних версій про походження слова **чопорный** → ***занадто вимогливий, манірний, бундючний, прискіпливий***, є версія, яка пов'язує це походження із словами **чепурний** → ***гарно вбраний*** та **чепуритися** → ***гарно вбиратися***, словами відомими багатьом слов'янам – білорусам та українцям зокрема. До Великоросії ці слова могли потрапити тільки з України та Білорусії, найближчими її сусідами. Очевидно, що дуже чепурилися особи, наділені владою або багатством, які й чепурилися з метою бундючитися, тому слово **чепурний** дуже легко "чіплялося" саме до бундючливих осіб і у трохи зміненій формі **чопорный** стало на Півночі синонімом слів **бундючний, пихатий, церемонний, занадто вимогливий**.

Якщо ж дивитися глибше – і це підкреслив В. Даль, помістивши слово **чопорный** та **чепуритися** до одного гнізда із словом **чапать** *(*родич нашого **чіпати***)*, яке на його думку є предком слів **чапля** й **чапура**, від яких походить слово **чепуритися**. Щодо **чаплі** й **чапури**, то пізніші дослідники згодні, але зв'язок із **чіпати** не всі підтримують. Але для нашої теми досить походження слова **чопорный** від нашого й білоруського **чепурний**.

Щодо [СРЯ-81], то, даючи вибірково при деяких словах їхній родовід, це видання багато виграло б, якби при гнізді **ЧОПОРНЫЙ** дало б таку довідку:

[Украинск. чепурний].

На жаль, північна ментальність *(*чопорність?*)* наглядачів за укладанням словників не дозволила їм цього зробити.

4. ЗАСТАРІЛІ ФОРМИ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ.

Застарілі форми рос. мови, як ми вже знаємо, – це блр. та укр. лексика, засвоєна росіянами. Затим що таких форм є більше, ми виділяємо їм окремий розділ.

Всё одно

Існування в російській мові поруч із зворотом **всё равно** його українсько-білоруського відповідника **всё одно** засвідчує живомовна ідіома:

"***Всё одно****, что дерево, что бревно.*" [Ж.М.].

Що керувало російськими урядовими та освіченими колами, які формували сучасну російську мову, відходити від народніх джерел мови росіян, вишукуючи відмінні, здебільшого книжні форми для твореної ними нової мови? Очевидно, тут велику роль грало бажання відрізнятися від "черні". А вже за сталінських часів можна простежити керовану згори тенденцію, всіляко відхрещуватися від свого українсько-білоруського походження. Проте смак освіченої верстви росіян за досталінських часів був досить, скажу так, мово-сприятливий. Добрана згаданою верствою мова зайшла до десятки найрозвиненіших світових мов.

Свій успіх російська мова має розділити з *укр.* та *блр.* мовами, від чого її сталінсько-путінські опікуни відхрещуються всіма правдами й неправдами.

Жить припеваючи

Говорячи про українські форми в російській мові, не можна обминути форм дієприслівників, які збереглися в сучасній мові росіян у формі, схваленій українцями та білорусами, з ремаркою *застарілі*. Якби пара **жить припеваючи** виникла в чисто російськомовному середовищі, вона звучала б **жить припевая**. Аж, як бачимо, живучість мовних зворотів зберегла в росіян цілу низку зворотів у формі, в якій вони виникли у мові перших пересельців на північні землі:

не хвались, **идучи** на рать,
живучи, оглядывайся,
не хвались в поле **едучи**.

Дієприслівні форми **идучи** та **живучи** мають у російській мові своїх чисто російських відповідників **идя** й **живя**. Але дієприслівник **едучи** так і не має свого чисто російського відповідника [мало би бути ***е́дя**] і так таки й лишився в мові росіян у прадавній білорусько-українській формі, нагадуючи молодим і старим їхній родовід.

Житьё

Не треба бути великим мовознавцем, щоб зауважити безперечну тотожність слів **житьё, житие, житьё-бытьё, питьё, вытьё** з українськими словами **життя,**

життя-буття, пиття, виття. Коли говориться, що другі форми походять від перших, цілком резонно буде сказати, а чому не навпаки перші від других? Правильніше було б спитати: а хіба обидва списки слів не походять від однієї старослов'янської мови? Отже, говорити, про походження одних форм від других не має жодного глузду.

Але тут спливає на думку інший логічний здогад: старослов'янська мова – це нежива, писемна мова. Ніхто, ніколи, на землях розселення східніх слов'ян цією мовою не говорив. Тому, говорячи про реальні факти розвитку окремих мов, треба досліджувати взаємостосунки живих мов, які існували в минулому й існують нині на цих землях. Тому й визначати первинність та вторинність цих мов треба, узгоджуючи з фактами історичного розселення носіїв цих мов. Історія визнає Київ матір'ю городів руських: звідси – з колиски трьох народів – ішла колонізація теренів сучасної Великоросії. Тому, словесні форми мови, притаманної Київській Русі – первинні історично, а всі інші – вторинні, знову таки історично. Бо вторинні історично форми можуть бути первинними філологічно, що може трапитись, коли первинні історично форми можуть зазнати філологічних змін, коли вторинні історично форми таких змін не зазна́ють. Так, російське вторинне історично слово **житие** виглядає первинним філологічно щодо первинного історично українського слова **життя**. Будучи майже однаковими з формами **життя, життя-буття, пиття, виття** форми **житьё, житие, житьё-бытьё, питьё, вытьё** однак є вторинними історично.

Той факт, що в російській мові лексику, спільну з українською, замінили прямі запозичення із старослов'янської мови, наприклад, **жизнь** замість **життя**, не є доказом першости цієї лексики. Церковнослов'янська лексика вливалася до російської мови не шляхом живого спілкування, а через книжну мову православної релігії. І попервах – перші століття після хрещення Руси – мова православної Церкви ширилася таки не звідки, а з Києва. І **жизнь** пішла з Києва. Тобто російська книжна мова стартувала з Києва.

Нас цікавить зникнення в російській мові лексики, спільної з білоруською та українською. Розглянуті форми це зникнення засвідчують. Слова **житьё, житьё-бытьё, бытьё** спільні з українськими та білоруськими формами збереглися в *суч.* мові росіян як *застаріла* і *просторічна* лексика.

Змий, Зелёный змий

Слово **змий** [СРЯ-81] реєструє, як *книжне, застаріле* із значенням **змій**:

"*Как вдруг, откуда ни возьмись, в окно влетает* **змий** *крылатый*" *(Пушкін).*

Виглядає, що *суч. рос.* слово **змей** витіснило з ужитку українське слово **змий**. Тобто російська мова розвивалась витискаючи з ужитку українську лексику.

А зворот **зелёный змий** майже повторює українську форму **зелений змій** з незначною зміною вимови. Ремарка *застаріла* при парі **зелёный змий** у [СРЯ-81] змушує нас до кількох питань:

Якщо в мові систематично застарівають форми однієї й тієї ж іншої мови, то яка з цих двох мов старша, а яка молодша?

Чому нема у нашій мові *застарілої* форми **зельоний змєй**?

Каменье

Слова **каменье** і звороту **побивать каменьем** [СРЯ-81] не наводить, дарма що ця пара не така вже й застаріла, бо фігурує у духовних першоджерелах, які не вийшли з ужитку в сучасному побуті. Нема сумніву, що якби ці форми таки потрапили до [СРЯ-81], то їм не минути ремарки *застарілих*. Іншими словами, їх би приєднано до великого шару застарілої лексики, наявної в сучасній російській мові. Цей шар, як ми бачимо з низки прикладів, – це лексика української та білоруської мов.

Торкнувшись даних форм, треба не забувати, що перші переклади Біблії та інших духовних книг на старослов'янську мову здійснено в Україні. Саме звідси ці переклади, попервах писані від руки, а згодом – друковані, ширилися по всій Великоросії. Слово **каміння** – збірна форма до слова **камінь**, аж ніяк не забулася на Україні, бо **камінь** у природі та в людському побуті аж он як часто подибуємо у скупченнях, для яких дуже вдало прикладати форму **каміння**.

Ко́ли́, Количество

Ще одне слово, яке зближує російську мову з двома братніми мовами, і яке так само на грані забуття:

"*Не вороши беды,* ***коли*** *беда спит*" *(Приказка* [Даль]*).*

Найчастіші ремарки коло слова **коли** у сучасних *рос.* словниках *застаріле, просторічне*. Знову таки найчастіше це слово подибувано у зворотах та приказках: свідчення великої його популярности в минулому:

Коль *скоро*
Не пеняй на зеркало, ***коли*** *рожа крива.*

Ясна річ, що пересельці з Півдня й Заходу не знали інших слів на означення питання *за якої пори?* або *в якій порі?*, передаваних словом **коли**. І слово **коли** довгі століття жило в північній руській мові як цілком повноправний її член-засновник.

Ще у XIX столітті В. Даль та укладачі [А.К.] у 20-х роках XX ст. не мали слова **коли** за *застаріле* чи *просторічне*. Ось кілька прикладів із словника Даля без ремарок *застарілі*:

Коли любишь, так скажи.
Кто бы и знал, **коли бы** сам не сказал.

Сучасне **если бы** (***якби***) тоді звучало **коли бы**.

З цих та попередніх прикладів можна зробити висновок, що російська літературна мова, яка стала сучасною живою російською мовою, розвивалася шляхом добору і схваленню книжних словесних одиниць, та нехтуванню і забуттю лексики мов, з яких вона виросла.

В. Даль виводить слово **количество** з цього таки застарілого **коли**, зараховуючи до сім'ї слова **коли** слова **коликий?** → ***який великий?*** та **колико?** → ***скільки?*** Даль прирівнює слово **количество** до уявного слова ***колькость**, Далем не назва-

ним, але мислимим, бо він наводить слова **колько, кольки**, живі у низці великоруських губерній із значенням ***скільки*** і одразу за цим наводить слово **количество** – ***міру*** *чогось* ***ліком, вагою, величиною чи обсягом***. Від **колько** найлегше створити іменника ***колькость**, що й зробили українці від слова **кілько** або **скільки [кількість ← скількість]**. Російське **количество** під цим оглядом – вишуканий, родовитий дворянин-шляхтич.

Лихо, лихой

Слово **лихо** у значенні ***горе, нещастя*** в сучасній російській мові практично не вживано. Слово це збереглося в мові росіян лише у зворотах:

> нет **лиха** без добра,
> не поминать **лихом** *кого*,
> знать почём фунт **лиха**,
> от **лиха** не уйдёшь,
> хватить, хлебнуть **лиха**.

В. Даль наводить ще кілька висловів із словом **лихо**, поширених серед російських глибинок, які сьогодні вже зовсім забулися:

> живи тихо, да избывай **лихо**,
> на **лихо лихо**, на добро добро,
> **Лихо** лѣнивому до лѣта, а тамъ спи да лежи.

Такої ж долі сподобилось і слово **лихой** у значенні *злий, недобрий*. Цікаво, що в наведених прикладах із цим словом у [СРЯ-81] фігурують письменники, тим чи тим боком, пов'язані з Україною: М. Некрасов *(*"Катерина"*)*, Куприн *(*"Олеся"*)*, Ф. Гладков *(*українофоб з роду Гладких*)*, Б. Польовий *(*з роду Польових*)*.

Не щастить слову **лихой** і у значенні *хвацький*. Словники приділяють йому ремарку *живомовне*. Ця ремарка дуже часто передує появі ремарки *застаріле*. А що криється за ремаркою *застаріле*, ми вже знаємо.

Напутный

Сучасного російського слова **напутственный**, хоч як дивно, В. Даль не карбує, дарма що наводить слова

напутствовать, напутствованье, напутствіе, напутство, напутствователь.

Сам же В. Даль замість слова **напутственный** уживає слово **напутный** [**Напутное** слово], іншими сучасними словниками не реєстроване, відсутнє також і в дореволюційних словниках, що дає підставу для двох здогадів.

1. В. Даль сам створив це слово,
2. За свій довгий вік словошукацтва, міг чути цю пару слів з уст тих, від кого він записував лексику. Більшість цієї лексики офіційними інстанціями не схвалювано.

Другий здогад здається імовірнішим, бо слово **напутствовать**, Даль пояснює так: *наділяти в дорогу харчем тілесним або* ***духовним***. Значить і слово **напутный**

він розумів, як *призначене для дороги тілесне або* **духовне**. Цей ужиток свідчить, що в ті часи *(*майже все XIX ст.*)* слово **напутный** *(укр.* **напутній***)* існувало в живій російській мові, будучи запозиченням з мови "Божих людей". Тоді ж таки, певно, виникло й книжніше від **напутного** слово **напутственный**, підхоплене колами, залюбленими у книжність і помпезність. Попри все інше, любов до книжної лексики чолових верств *рос.* суспільства пояснюється бажанням панівної верхівки відрізнятися від простолюддя своєю вишуканою мовою, поглиблюючи цим різницю між суспільними верствами окремою від "черні" мовою. Цей чинник був не останнім у процесі вироблення сучасної російської мови.

Нудный

Слово **нудити** знають усі слов'яни, воно відоме і старослов'янській неживій мові. Сучасні російські словники, усі слова із коренем **нуд-**:

нуда, нудить, нудиться, нудно, нудный

відносять до *застарілих, просторічних* та *живомовних* слів. Білорусько-українська палітра із коренем **нуд-** значно ширша:

нуд, нуда, нудити*(ся)*, нудний, нудненький,
нудність, нудота, нудотний, нудотність,
нудно, нудно-солодкий, нуднуватий,
нудь, нудьга, нудьгування, нудьгувати.

Дещо з цього списку ще записує В. Даль *(***нудга, нудота***)* у [Даль], але потяг до застаріння живої, матірньої лексики росіян не дала їм дожити до наших днів. Росіяни позабували й далі забувають лексику своїх предків та сусідів-сучасників.

Цікавим для нас може бути заувага лінгвіста М. Фасмера, який, торкнувшись слів із коренем **нуд-**, висловлює думку, що назалізація звуку **-д-** в польській та білоруській мові *(поль.* **nudzić** та *блр.* **нудзіць***)* носить вторинний характер. Цей погляд може підперти думку, висловлену на стор. 3 (Здогад 3) про українську мову, як попередницю деяких західньослов'янських мов.

Полеванье, полевать

Цих слів не наводить останній [СРЯ-81], але в попередніх виданнях цього та інших словників *рос.* мови ці слова ще реєстровано із ремарками *застаріле, обласне*:

"*Барин в поле* ***полюет****, а мужик в поле горюет*" [Даль].

Полеванье й **полевать** – це чисто українські слова **полювання** і **полювати**, достосовані до російської вимови. Російсько-український словник АН УССР [РУС-1] включив ці слова до свого реєстру. Це *останні могікани* української лексики, забуваної носіями російської мови. Як згадка про ці слова у російській мові у мисливському побуті збереглось слово **поле** на означення **полювання**, ширше відоме російському загалу у привіті **с полем!**, висловлюване мисливцям після вдалого полювання.

Полонить

Боротьба повноголосої лексики (**полонить, молодой, холод**) з безперечно похідною стислоголосою лексикою (**пленить, младой, хлад**) – одне з протистоянь у процесі розвитку російської мови. Ця боротьба у різних лексичних одиницях кінчалася по-різному. Десь перемогало повноголосся, десь – стислоголосся. У парі однозначних слів **полонить** і **пленить** перемогло стислоголосся, а в інших парах – повноголосся (**хлад** і **холод**). Перемога повноголосся зближувала російську мову із своїми матірніми мовами, а перемога стислоголосся віддаляла російську мову від своїх коренів. Безперечно матірнє, тобто первородне слово **полон**, разом із членами родини

полонить, полоняник, полонянин, полонянка

стали сьогодні в російській мові *народньо-* і *традиційно-поетичними* словами, дарма, що їх вживає Пушкін, Гоголь та інші класики.

Нам видається можливим існування в процесі розвитку російської мови певного тиску з боку деяких державних інституцій, закоханих у книжну мову, які віддавали перевагу тій чи тій лексиці, а надто лексиці не дуже закоріненій у мову широкого загалу. Очевидно, що перемогти широко засвоєні і стало вживані живі форми **холод** і **молодой** не могли книжні форми **хлад** і **младой**, але форму **полон** зміг перемогти книжний **плен** завдяки свому поширенню у здебільшого військово-адміністративних колах, від яких ці форми ширилися і серед загалу мовців.

Цікавою під цим оглядом може бути полеміка В. Даля з Етнографічним відділом Російського Географічного Товариства, з якої видно, що члени цього товариства мали свої уподобання, які й намагалися прищепити, і очевидно, прищепляли, російському загалу.

Полымя

Білоруське слово адаптоване в російську, як свідчать словники, традиційно-поетичну та народньо-поетичну мову. Найчастіше вживано у звороті

из огня да в полымя.

Незаперечне свідчення білоруської складової у російській мові. Про білоруське походження слова **полымя** ні [СРЯ-81], ні інші сталінські та й досталінські словники жодної згадки.

Спуд

У формі називного відмінку слово це росіянами не вживано, лише у непрямих відмінках із прийменниками **под** та **из-под**:

под спуд *(класти)*, **под спудом** *(лежати)*, **из-под спуда** *(брати)*.

Про походження слова **спуд** є кілька версій, які тягнуться від санскриту, але у найближчий праслов'янський час усі виводять слово **спуд** від старослов'янського **спѫдъ**. У той же час походження російського слова **спод**, із значенням ***бенкет*** викликає повну розгубленість дослідників. Очевидно, що ключ до розв'язки цих

мовних загадок лежить в українському слові **спід**, дослідниками не згадуваному. Російський варіянт нашого слова **спід** – **спод**. В. Даль пов'язує слово **спод** із тепер уже забутим словом **испод**. Це і є український **спід** – бік предмету протилежний верху, лицю. Цікаво, що російські вирази

под спуд, под спудом, из-под спуда

можна передавати по-українськи поруч із формами

під спуд, під спудом, з-під спуду

з деякою натяжкою також і формами

під спід, під сподом, з-під сподубу.

Від цієї можливости, нам здається, слід вести шукати родовід слова **спуд**.

Сторонний

Слово **сторонний** в передостанньому виданні [СРЯ] московські лексикографи зачисляли до категорії *застарілих* слів, що було замаскованим визнанням їхнього неросійського походження. Але останній [СРЯ-81] відійшов від цього узвичаєння, не приділивши слову **сторонний** жодної ремарки. Очевидно, словникарі дістали вказівку зменшувати відсоток *застарілої* лексики, тобто відверто привласнювати запозичене з інших мов.

Це їм вдавалося робити, бо *застарілі* слова й вирази, на ділі, не були застарілими, а просто не дуже вживаними живими запозиченими словами у мові попередніх і сучасних поколінь росіян. Тому ці живі слова, могли коли-не-коли з'являтися й у мові авторів. Такі автори здебільшого походили з України або Білорусії. І коли словникарям удавалось знайти такого автора, вони, не вагаючись, знімали дискримінаційну ремарку з ужитого слова, збільшуючи мовну палітру російської мови коштом запозиченої лексики. І коли слідом за В. Короленком слово **сторонний** ужив сталінський класик К. Федин, цього було досить, щоб у [СРЯ-81] неросійське слово **сторонний** дістало повноцінне мовне російське громадянство.

Туркеня

Московські мовознавці систематично чистять свої словники від застарілих форм, але словники, видані до "чисток" зберегли риси мови перших переселців на Північ та Схід. [РУС-1] у передмові вказує звідки він бере російську лексику:

Словарь современного русского литературного языка. М.–Л., 1948–1965;
Словарь русского языка в четырёх томах. М., 1948–1961;
Словарь русского язика. С. И. Ожегов, издание четвёртое. М., 1960.

Із цих словників [РУС-1] наводить такі російські слова:

туркать	*просторічне*
туркеня	*застаріле, д*! **турчанка**
турнуть	*просторічне*
турчи́н	*застаріле*
туто́шний	*просторічне*

Не треба бути аж дуже підкутим мовознавцем, щоб побачити зв'язок цих слів з українськими та білоруськими формами.

Але останній [СРЯ] – [СРЯ-81] слів **туркеня** й **турчин** не реєструє: "*Чужую траву с поля вон!*". Слова́ ж, як не крути – українські.

5. РОСІЙСЬКА ЛЕКСИКА З ВІЯЛОМ РЕМАРОК

Матірню російську лексику, тобто лексику з мов перших заселювачів Великоросії, можна знайти у словниках не лише з ремаркою застаріле, а й з цілою низкою інших ремарок: просторічне, живомовне, обласне, діялектне, народньо-поетичне.

Въедливый

Цьому слову приділено ремарку *живомовне*. Це трохи дивно бо слово **въедаться** ніяких ремарок не має. Очевидно, що укладачі словників “шкірою” відчували, що це слово не “кондово” російське. І на це є докази.

По-перше, ближче до *рос.* словотвору стоїть слово **въедчивый** – близнюк **въедливого**. В. Даль у гнізді **ВЪЕДАТЬСЯ** [Даль] наводить лише слово **въедчивый** і похідну від нього **въедчивость**. Нема слова **въедливый** і в [СРУ] Уманця і Спілки ні в [РУС-і] за редакцією А. Кримського, том I, 1924 р. [А.К.]. Лише [РУС-1] 1980 р. наводить це слово, взяте з московських видань і з московською ремаркою.

По-друге, Борис Грінченко у [Гр.], перекладає слово **уїдливий** як ***назойливый, неотвязный***, не згадуючи **въедливого**. Це свідчить, що слово **въедливый** не вважалося російським ще на початку XX ст. Така обставина змусила укладачів [СРЯ-81] приписати **въедливому** ремарку *живомовне*. Цікаво, що в цитатах, наведених до цього слова фігурує вже згадуваний Ф. Гладков *(*з Гладки́х*)*, а також письменники сталінського розливу. Жодного дореволюційного класика. Поява у російській мові цього прикметника дала укладачам [СРЯ-81] право розмістити там і слово **въедливость**, і то без жодних прикладів.

Гребля

З ремаркою *південне* та *східнє*, тобто із земель сусідніх з Україною, слово **гребля** наводить В. Даль. Сталінські словники замість *укр.* або *блр.* воліють уживати ремарку *обласне*, зараховуючи Україну та Білорусь до областей, дарма, що це були на той час союзні республіки, представлені аж у ООН.

Серед письменників, які вживають це слово О. К. Толстой і Паустовський.

Гугнивый

З цілої родини українських слів, що її наводить В. Даль:

гугнявый, гугнивый, гугнавый, гугнивость, гугнавить, гугнявить, гугнявѣть

сталінські словники реєстрували **гугнявый, гугнивость**, а [СРЯ-81] записує лише одне слово **гугнивый** з традиційною ремаркою *застаріле* і *просторічне*. До охочих користуватися цим словом належать Чехов і той же Паустовський – діти сердешної України.

Гулящий

Слово **гулящий** записано В. Далем серед двійників

гу́льный, гульно́й, гулево́й, гуля́чій

з таким значенням: ***гуляючий,... не робочий,...не зайнятий,...вільний*** і прикладами:

"*Онъ человекъ **гулящій**, у него всё гулячая пора*";
"*Это **гулящее**, гулевое мѣсто*",
"*Нѣт ли у васъ **гуляч(щ)его** хомута?*".

Така широка популярність слова **гулящий** забезпечила йому прохідний бал до всіх дальших словників, але з ремаркою *просторічне*. Цитати, наведені у прикладах, належать О. Островському, Салтикову-Щедрину і Короленко.

Словотворча модель слова **гулящий** не чужа українській мові:

мовлящий, трудящий, роботящий, пропащий, путящий, болящий.

Російською мовою граматично правильно мало би бути **гуляющий**, але живомовну стихію носіїв білоруської та української мов не змогла подолати і книжно-канцелярська настанова виполювати живомовну лексику з твореної на землях північних руських князівств нової мови.

Затуркать

Цього слова нема у В. Даля, нема його у [СРУ] *(*1893 р.*)* та в [А.К.] *(*1929 р.*)*. Лише московські повоєнні словники реєструють **затуркать** з ремаркою, як і **туркать**, *просторічне*. У прикладах вживання, наведених у [СРЯ-81], фігурують Куприн і вже сталий бувалець Ф. Гладков.

Колобродить

Ремарка *просторічне*, приписувана цьому слову сталінськими словниками, змушує нас глянути насамперед до [Гр.]. Грінченко перекладає наше слово **колобродити** по-російськи як ***куролѣсить***. Отже, сло́ва **колобродить**, як російського відповідника до нашого слова **колобродити**, Грінченко не міг собі уявити. По-перше російське таки *діялектне* слово **колобродить** має два значення: 1. ***шляться*** і 2. ***куролесить***, і тільки значення-2 збігається із значенням українського **колобродити**. Українське **колобродити** перекласти інакше, ніж ***куролесить***, значить збити з пантелику і мовців, і мовознавців. Слово **колобродить** у сучасних російських письменників куди скоріше має українське значення-2 цього слова.

Про те, що нерозуміння цього факту веде до непорозумінь, видно з того, як пояснюють слово **колобродить** [СРЯ-81]. Знаючи з [Даль] значення **колобродить**-1 → ***шляться***, укладачі прикладають це пояснення до цитат, де **колобродить** має не російське, а українське значення.

Цитата із "Честь смолоду" Первенцева до слова **колобродить**-1:

"*Лагунов, небось, спит, как ангел, а мы **колобродим** – сказал один из спутников Сучилина*".

Тут найдоречніше розуміти **колобродим**, як ***куролесим***, а не як ***шляемся***.

Те, що сучасники найчастіше вживають слово **колобродить** з українським значенням цього слова, свідчить про вплив української мовної стихії на розвиток російської мови уже не за давніх, а за теперішніх часів.

Лютовать

Добачаючи *просторічність* у слові **лютовать**, московські мовознавці посередньо розкривають стихійну попервах кухню творення російської мови. Причетні до керівництва "черні" носії цієї мови, самим фактом керівництва, були творцями мови спільної для всіх підлеглих керівництву різномовних племен. І це відбивалося на доборі лексики, схвалюваної саме керівництвом, зосередженим у столичних містах. Спершу добір ішов по лінії спільности лексики, потім до цього добору додалось бажання поглибити відмінність між мовою простолюддя і мовою керівних шарів суспільства. А що мова простолюддя мала в собі рештки української та білоруської мов, то керівна верхівка, на ділі, викорінювала зі своєї мови українсько-білоруську лексику народніх мас.

Тому, попри той факт, що слово **лютовать** утворено від слова **лютый**, яке закорінилося у мові росіян, його *просторічна* природа шкребла по серцю законодавців мовної моди, зосереджених в останні століття у спеціяльних мовних інституціях. І саме ці інституції вирекли слову **лютовать** *просторічний* статус, тобто позбавили його повного громадянства на взір постійних резидентів у США.

Не виключено, що популярність слова **лютувати** в сусідніх землях, зарахованих до єдиного в майбутньому ***(русского або советского)*** народу, сприяла занесенню слова **лютовать** до розряду неповноцінних мовних громадян.

Ляскать

Чи ж могло слово **ляскать**, коли воно стовідсоткове українське слово, утворене від іменника **ляск**, у російській мові відсутнього, пошити в дурні московських мовознавців і дістати пашпорт повноцінного російського слова? Якби воно і справді хотіло цього, то воно забуло з ким має діло. Не так легко опростачити московських наглядачів за мовознавством. Розуміючи, звідки походить це та інші "неросійські" слова, вони накладали табу на все, що, на їхню думку, пахло самостійництвом. Але мовознавці, попри табу, не були проти, коли траплялася нагода, збагатити свою мову, хай і самостійницьким словом.

Як тут бути? І мовознавці знайшли вихід, прилучивши слово **ляскать** до гурту *просторічних*. Так українське слово **ляскати** ["як батогом **ляснув"**; "гроші **ляснули"**] ставало *русским*, але з "жовтим білетом" та із значенням, яке мовникам здалося найпідходящішим → ***щелкать зубами***, благо на це їх напутив не хто, а Паустовський *(*твір "Перстенёк"*)*, якого вони й зацитували:

"[*Нюрка:*] *Как взовъется* [*коза*] *на дыбки, как зубами ляскнет!*".

Для сумлінного мовознавця ясно, що Паустовський у цьому тексті старався передати російською мовою українську або суржикову мову Нюрки, уживши сло́ва **ляскнуть**, якого на ділі не існувало і не існує в російській мові, а яке є *ситуа-*

тивним ужитком автора для передачі української або суржикової мови. Для таких слів, а їх є більше, у сталінських словниках, найпідходящішою ремаркою було б слово *українізм*, на що московські філологи мали й мають "височайше" табу. Обійти табу можна було б і ремаркою *ситуативне*, але навряд чи мовознавців боліла кривда, учинена українському слову **ляскати**, оберненому на російське *просторічне*.

Мало-помалу

Цього спареного прислівника укладачі [СРЯ-81] знайшли у А. Чехова; у інших російських класиків не знайдено. Ремарку, ясна річ, приклали *живомовний*, тобто неповноцінно російський. Порівнюючи з ужитком цього прислівника в українських письменників та в живій мові, можна без вагань сказати, що **мало-помалу**, як і **помалу-малу** та просто **помалу** – слова українського розливу.

Цікаво, що слово **помалу** у цьому ж таки словнику дістало аж дві дискримінаційні ремарки *застаріле і просторічне*. Тут уже нема сумніву – слово українське або білоруське. Прихильниками цього слова виступають І. Крилов – знавець і хоронитель патріярхального говору росіян, та М. Шолохов (Донщина). В інших класиків не знайдено.

Мараковать

Слово це у більшості словників має ремарку *просторічне*. В. Даль прирівнює його до слова **мороковать** *(розуміти)* і виводить із слова **морок**. А М. Фасмер приєднується до версії про походження цього слова від **мерекать, мерещить** і відкидає найлогічніше пояснення про походження цього слова від українського **міркувати**, чеського **merkovati**, польського **miarkować**, які на його думку, запозичену від польського лінгвіста А. Брюкнера, походять від німецького **merken** [← **Mark** *(прикмета)*]. З таким поясненням важко погодитися.

Наше слово **міркувати** походить від слова **мірка** [**міра**], про що свідчить галицьке **ви́міркувати** = **ви́міряти**, записане у "Малорусько-німецькому словнику" Е. Желехівського та С. Недільського [Жел.], а також значення слова **міркувати** → ***зважувати***, наведене там само. **Зважувати** – це ***міряти вагу***, а переносно – ***обмірковувати***. Від **мірки** походять і наші **мірошник** [= **мельник**] та **мірчук** → ***плата за молоття натурою***. Дуже цікавим словом під цим оглядом є слово **міркуватися**, аналогічне польському **miarkować się**, наведене в "Українсько-англійському словнику" К. Андрусишина [Анд.] ***стримувати свій гнів*** *(рос. дк.* ***умерить свой гнев****)*. Це слово, як і згадані перед ним, ближче до **міри, мірки**, ніж до **прикмети**.

З цих прикладів випливає висновок, що останнє пояснення походження слова **мараковать** кінець кінцем від слова **мірка**, а не від **морок** і не від **merken**, має не менше прав на існування, ніж два перших пояснення. Головне, що остання версія враховує історичну складову будь-якої етимології – як історично розвивалися окремі слова в мові, а не штучно притягає *(*утримуюсь від слів "за вуха"*)* слова́ лише через звукову подобу, тоді, як ці слова цілком можливо самі походили від слов'янських коренів, ніж навпаки.

Щодо **merken**, то не виключено, що чеське слово **merkovati**, таки походить від нього, але наше **міркувати** та польське **miarkować**, мають пряму лінію походження: **міра → мірка → міркувати**. Польське **miarkować** попри все інше має значення ***міряти***.

Крім того, нас цікавить походження лексики у двох сусідніх мовах, і тут є досить підстав вважати, що **мараковать** походить від **міркувати**, а чи походить це останнє від **мірки** чи від **merken**, зрештою, не має значення.

Версія А. Брюкнера потребує більше фактів, так само, як і остання версія, котра підкріплює здогад про роль української мови у розвитку слов'янських, і не тільки, мов. Цей здогад потребує більшого заглиблення у порівняльне мовознавство, надто у порівняльне мовознавство саме слов'янських мов.

Позавчера

Слово **позавчера** складається з двох слів **поза-** і **вчера**. Перше слово сталінське мовознавство окреслює як *просторічне* або *обласне*. Таке визначення мало б і все слово **позавчера** визнати *просторічним*. Аж ні, це слово повноправно російське. Такий підхід до лексики, на ділі, розкриває природу російської мови: в її основу покладено *просторічно-обласну* лексику. А що *просторічно-обласна* лексика, як видно із сотень прикладів, насправді є українською або білоруською лексикою, то ремарки при слові **поза-** дуже виразно про це й говорять.

Порожний, порожнем

Російський прикметник **порожний**, білоруський **порожні** та український **порожній** – слова, які свідчать про безперечний зв'язок і спільну історію цих народів, але ставлення до цих слів у трьох етнічних середовищах різне. Це саме можна сказати про російське слово **порожнём** та українське **порожнем**.

Російська філологічна наука, яка виконує роль наглядача за чистотою мови, слова́ **порожний** та **порожнём** уважає відповідно *живомовним* та *просторічним*. Українська несамостійна мовознавча наука в СССР в усьому повторювала канонізовані погляди Москви. Тому, дискримінуючи слова́ **порожняком**, **порожнем** [СУМ] на московський лад як *просторічні* та *живомовні*, вона не змогла дискримінувати слова **порожній**.

Слово **порожній** має таке широке "родинне коло", що його ніяк не зробиш *просторічним*:

> **порожнеча, порожнина, порожнинний, порожнистий, порожнісінький, поро́жність, порожніти, порожнюва́тий, порожня́, поро́жнява, порожня́к, порожняко́вий, порожняко́м, по́рожньо**.

Така широка палітра родичів слова **порожній** свідчить, що це слово глибоко закорінено в українсько-білоруську мовну стихію, і що його присутність у російській мові – це запозичення, яке можна пояснити колонізацією північних земель Евразії, тобто Великоросію, південною та західньою людністю. Російське офіційне мовознавство, приділяючи слову **порожний** ремарку *просторічне*, убиває аж трьох зайців:

А). Збагачує свою мову запозиченим словом;

Б). Не визнає його українського походження;

В). Посередньо кидає тінь на українську та білоруську мови, як на мови *просторічні, мужицькі*, бо всі слова з ремаркою *просторічне, живомовне* – це українські або білоруські слова в російській мові.

Такі думки обсідають голову, коли розглядаємо слова́ **порожний** та **порожнём**, записані у сталінських російських словниках.

Расстелить, расстелиться

Ці два доконаних дієслова від недоконаного **расстилаться**, а також слово **расстеленный,** ревнители чистоти російської мови визнають *живомовними*. Цікаво, чому? Таж ці дві форми вживають визначні російські письменники, а в живій мові їх тільки й чуєш, а надто у наказовій формі **расстели!**. У чому саме полягає їхня *живомовність*, що є трохи замаскованим двійником *просторічности*?

Річ у тім, що в українській мові існують дві рівноправні форми дієслова

розстеляти /*дк.* **розстелити**/ і **розстилати** /*дк.* **розіслати**/,

а в російській мові існує тільки одна форма дієслова

расстилать,

а форми

расстелять

не існує, зате доконаних форм дієслова **расстилать** існує дві:

разостлать і **расстелить**.

"Що ж тут такого дивного?" – скаже скептичний читач, – це нормально."

Нормально то воно нормально, а заковика тут в іншому. Ці дві доконаних форми свідчать, що в російській мові існували і дві недоконаних форми, як і в українській мові, звідки пішла єсть мова росіян. І це наочно видно з наказової форми: наказова форма від **расстелить** буде **расстели!**, а від слова **разослать** теж **расстели**! І не тільки наказова форма, а й усі особові форми від обох доконаних форм треба творити від форми **расстелить**, визнаної *живомовною*:

Від форми **расстелить**	Від форми **разостлать**
расстели́!	**расстели́!**
расстелю́	**расстелю́**
расстéлешь	**расстéлешь**
расстéлет	**расстéлет**
расстéлем	**расстéлем**
расстéлете	**расстéлете**
расстéлят	**расстéлят.**

І це тоді, коли, українські дієслова **розстелити** і **розіслати** з цієї води виходять сухими:

Від форми **розстелити**	Від форми **розіслати**
розстели́!	**розістели́!**
розстелю́	**розісте́лю**
розсте́леш	**розісте́леш**
розсте́ле	**розісте́ле**
розсте́лемо	**розісте́лемо**
розсте́лете	**розісте́лете**
розсте́лять	**розісте́лять**

Виходить, що доконана російська форма **расстелить** мала би мати свого недоконаного українського батька **розстеляти**. На таке російське мовознавство не йде. Визнати таку очевидь – походження "исконно русской" лексики від українських батьків – це вже скандал у благородному сімействі. Треба щось ізробити, благо є купа ремарок. Поставити *просторічне* – не можна: більшість мовців, та й писців, уживають слово **расстелить**, а не **разостлать**. Міркували, міркували та й знайшли вихід: поклали, що форма **расстелить** *живомовна*, тобто ніби й не *просторічна* і ніби й *просторічна*. Як хочеш, так і розумій.

Отже, виходить, що всі форми "исконно русского" слова **разостлать** треба виводити з ніби *просторічного (*тобто *українського)* слова **расстелить**. І на це нема жодної ради.

Розумний філолог, якщо гляне на російську *просторічну*, *живомовну,* а ще й *застарілу* лексику, зрозуміє таку небажану для декого істину, що *дискримінована* ремарками лексика – це ***білорусизми*** та ***українізми*** в російській мові, які спільно і доклали не рук, а язика до творення російської мови.

Шкода тільки, що цих розумних філологів бракує там, де дбають за чистоту створеної з участю українців та білорусів російської мови.

Наші міркування щодо форми **расстелить** стосуються і до зворотньої форми **расстелиться**.

Хорошиться

Цьому слову московські словникарі приділяють ремарку *обласне*. Як і всі слова з ремарками, *обласні* слова мусять мати українське або білоруське походження.

І слово **хорошиться** не виняток. Так і є: у словнику Грінченка [Гр.] зареєстровано слово **хорошитися**. Його російський переклад – **прихорашиваться**.

Нема сумніву, що слово **хорошиться** → ***хорошитися*** належить до родини слова **хороший**, яке має в українській мові крім інших ще й значення ***гарний (на вроду)***:

"*А дід бабу полюбив, бо баба* ***хороша***" *(Нар. пісня).*

Отже, російське *обласне* слово **хорошиться** походить від українського, а не російського значення слова **хороший**.

Цыкать

Розгляд походження цього наслідуй-звуки *просторічного* слова не може оминути українського слова **цить!** та його білоруського двійника **цыць!** Дієслово **цитькати** або **цыцькаць** зовсім неважко було переробити на **цикати**, а тоді й на **цыкать**.

6. РОСІЙСЬКА ЛЕКСИКА З УКРАЇНСЬКИХ КОРЕНІВ

Поряд із прямим запозиченням українських словесних одиниць, російська мова має великий шар лексики, яка, будучи повноцінно російською, і не маючи тому жодних ремарок, походить від українських чи білоруських коренів.

Копошиться

Польський лінгвіст А. Брюкнер цілком помилково виводить **копошиться** від **копать**. Дуже важко робити правильні висновки, беручи до уваги тільки збіги (часом випадкові) звукових складників окремих словесних форм. Ці збіги треба підкріплювати ще й логічними міркуваннями про шляхи перетворення таких і таких значень слів на такі й такі. Чого це до кореня слова **копать – коп-** приєдналися звуки **-оши-**? Поява у корені слова нових звуків потребує логічного пояснення. Обійти цей факт, значить, відійти від істини. Тому дане припущення Брюкнера – хибне. Коли ж ізгадати, з яких мовних елементів творилася російська мова, то факт існування в українській мові дієслова

комашитися

з тим же значенням що й

копошиться *(вимовляється* **капашиться***)*

розставить усі крапки над '**і**'.

Комашитися цілком ясно походить від слова **комаха – роїтися як комахи**:

"*Того ж самого дня... на дні котловану* ***комашилися*** *вже люди*" *(Коцюба).*

А словник В. Даля ілюструє слово **копошиться** таким прикладом:

"*Мураши* ***копошаться***".

Походження **коп-оши-ться** від **ком-аши-тися** саме й пояснює, звідки взялися звуки **-оши-** у корені слова **коп-оши-ться**. В. Даль додає до цього ще й те, що одне із значень слова **копошиться** → ***кишіти***, від якого, треба думати, пішли й інші значення. Якщо порівняти численність української словесної сім'ї, започаткованої словом **комаха**, куди належить і **комашитися**, із російською словесною сім'єю, до якої належить **копошиться**, то перевага за словом **комашитися** та його предком **комаха**. Ця кількісна перевага посередньо засвідчує про первинність української сім'ї та вторинність російської.

Цікаво, що Даль не долучає слова **копошиться** до словникового гнізда **КОПАТЬ**, що він робить зі спорідненими словами, а знаходить для **копошиться** місце у гнізді **КОПОШИТЬ**, і тим не прив'язує його до слова **копать**.

Щождо слова **копошить**, то воно самé найвірогідніше походить від слова **копошиться**.

Баранка

Етимологи виводять слово **баранка** від дієслова

обварити,

що пояснює процес виготовлення бубликів /**баранок**/. У нашій мові, як свідчаті джерела, існував прямий нащадок слова **обварити** – іменник

обварінок

із значенням ***бублик***. **Обварінок** обтерся згодом у форму

обарінок,

яка у білорусів обернулася на

абаранок.

А від **абаранку**, як зазначає лінгвіст Фасмер, постала і російська

баранка.

Бередить

Слово походить від наших слів **вереди, вередити**. Є в росіян і слово **бере дить**, визнане *застарілим (*читай: *українським)*. Здибано його у творах М. Шо лохова *(*Донщина*)*. А В. Даль наводить і слово **бередливий** → ***вразливий, діткли вий***. Чиста копія нашого **вередливий**.

Блин

Більшість етимологів виводять слово **блин** зі слів **мелю, молоти** та давньо слов'янської форми **млинъ**, присутньої у всіх слов'ян. Це заперечень не викликає хоч є й інші версії. Але, дорогі панове, яким шляхом старослов'янська форм: потрапила на Північ Евразії? Від сербів?, від македонців?, від лужичів?, чи ві, слов'ян, які з Півдня й Заходу заселили північні землі Евразії?, тобто від українці та білорусів, де існують слова **млин** та **млинець**? Тут може бути лише одн: відповідь.

Бляха

Те саме із словом **бляха**. Слово, безперечно, німецького походження. Але, я це оформлюють філологи? М. Фасмер пише: "*...через польськ.* ***blacha****, запозичено . давньо-верхньо-німецького* ***bleh*** *та середньо-верхньо-німецького* ***blech****.*" [ЭСРЯ, т. I стор. 180].

Алеж між Варшавою і Москвою лежить ще Київ. І *вчених людей* московськ царі, почавши від Івана Грозного та кінчаючи Петром I, запрошували не з Варшави а з Києва. Саме звідти ішов кириличний мовно-культурний вплив на Москву. Тож московська **бляха**, панове, – це українська **бляха**.

Булькать

Слово **булькать** виводять, почавши з В. Даля, від наслідуй-звуки вигуку **буль-буль**. Це цілком правильний родовід, хоч може бути і рівнобіжне пояснення, а саме від українського слова **булька** → ***маленький пухир на воді***, яке так само походить від вигуку **буль-буль**. Ці два пояснення рівнозначні й одне одному не суперечать.

Важный

Слово **ва́жний** → 1. ***вагомий***, 2. ***поважний***, 3. ***дуже добрий*** наводить Грінченко у [Гр.]. Приклади такі:

1. "*Червінець хоць маленький, але **важненький***" *(Номис)*.
2. "*Він там **важний**, де маленькі вікна*" *(Номис)*.
3. "*Сьогодні **важний** задамо бенкет*" *(Стороженко)*.

З цих прикладів видно, що слово **важний** – цілком українське слово, що походить від слова **вага́**, російській мові невідоме.

У гнізді без наголосу **ВАГА** *вор., кур., сар.* Даль реєструє слова **ва́жить**, стар. *юж., запд.* [= ***важити***], **ва́жный**, стар., **ва́жкій, важко́й**, *юж.* [= ***важки́й***], а також **ва́га** з наголосом на перше '**а**' → 1. ***терези***, 2. ***важіль***.

Слова́ **важити** й **важний** походять від слова **вага́** з наголосом на друге '**а́**' а не від слова **ва́га** з наголосом на перше '**а**'. Отже, російські слова:

важнецкий, важничанье, важничать, важно, важность, важный

українсько-білоруського походження.

Етимологи цілком логічно виводять слово **важный** від **ваги́**, хоч не без ляпів. По-перше, не розрізняють двох різнонаголошених і різновимовлюваних слів: **вага́** і **ва́ґа**. І це нерозрізнення веде до помилкових тлумачень. Так, М. Фасмер виводить слово **важный** від російського слова **ва́га** /читай: **ва́ґа**/ → 1. ***важіль***, 2. ***ваги́***, вбачаючи в цьому слові ще й значення ***тягар***, якого воно не має. Значення ***тягар*** має українське слово **вага́**, якого Фасмер не наводить зовсім, а наводить лише слово **ва́га** /читай: **ва́ґа**/ → ***важіль***, значно пізніше запозичене нами в росіян. І слово **важный** походить не від російської **ва́ги** /читай: **ва́ґи**/, а від української **ваги́** та майже всеслов'янського слова **vága /wága, váha/** із значенням → ***тягар***. Від **ваги́** походить слово **ва́жити** → ***мати вагу***, а переносно → ***мати значення /вплив, авторитет/***. Прикметник від **ваги́**: **важный** → ***той, що має вагу /повагу, авторитет/***.

Російське ж слово **ва́га** /читай: **ва́ґа**/, очевидно, походить від польського – **wága**, про що свідчить наголос. Це польське слово могло мати поширення в Україні за часів польського панування, звідки воно найвірогідніше потрапило на Північ. Але **важный** пішов не від **wágy**, а від **ваги́**.

Великий

Слово **великий**, значивши колись просто ***немалий (рос. большой)***, з бігом часу набрало низку нових значень, пов'язаних з розміром, величиною, незвичай-

ністю, і [СРЯ-81] значення ***большой*** не згадує зовсім, тільки ***очень большой***, і на ділі прирівнює слово **великий** до слова **величайший**.

Але це далеко не так. Візьмім такі вислови: **не велика важность, от мала до ве́лика, велик баклан, да есть изъян**. Тут слово **великий** ужито в українському та білоруському значеннях: ***немалий*** *(рос.* ***большой)***. І це свідчить, що всі значення слова **великий** розвинулись із первісного значення слова **великий**, збереженого українцями та білорусами і рівнозначного російському ***большой***. Уявити собі, що від значень ***величайший***, та ***очень большой*** пішло значення ***большой*** годі. Тільки навпаки. Тобто усі сучасні російські значення розвинулись із українсько-білоруського значення слова **великий** → ***немалий*** *(рос.* ***большой)***: [**великий** хлопець = **большой** мальчик].

Волна́

Два слова **волна́** та **во́лна** *(укр.* **во́вна**, *блр.* **во́ўна***)* різняться лише наголосом. Про можливість походження слова **волна́** від слова **во́лна** *(укр.* **во́вна**, *блр.* **во́ўна***)* свідчить слово **баранці** *(рос.* **барашки***)*, яке прив'язує поняття ***хвилі на воді*** з баранячою **вовною**. У чеській мові ці два різнонаголошені у росіян сло́ва передає одне слово **vlna**. Лотиші так само на ці два слова мають одне – **vilna**. Литовці на **волну́** /*укр.* **хвилю**/ кажуть **vilnis**, а **vilna** у них значить ***волосок***. У *поль.* мові слово **волна́ /хвиля/ – fala**, але є дієслово **welnić** → ***укриватися хвилями /баранцями/***.

Таке дуже близьке споріднення слів **волна́** і **во́вна** не змушує, однак, філологів вважати ці слова родичами. Не маючи більше фактів, я теж утримуюсь, але не покидаю надії, що з дальшим розвитком порівняльного мовознавства, можуть з'явитися факти, які змінять сучасну невизначеність і поєднають **волну́** з **во́вною**.

Впритык

Випадково здибане слово **упритиск**, утворене від **тиснути**, значенням, що збігається із *рос.* **впритык**, підкинуло думку про можливість зв'язку між дієсловами **тиснути** і **тыкать**. Але більших фактів нема, то ця думка лишається, як цікавий факт, бо можливо, що **впритиск** лише новотвір для перекладу слова **впритык**.

Вред

Старослов'янське слово **врѣдъ** – предок усіх слов'янських слів з цим коренем – зберегло в усіх слов'ян початкове **вр-**, і лише українці мають не **вр-**, а **вер-** → **вереди**, лишивши свого нащадка слово **веред** → ***нарив*** у російській мові, звичайно, з маркою *застаріле*. Не хочеться повторюватись, але звідки, як не з України чи Білорусії це **вере-** прийшло на Північ?

Щождо нашого слова **веред**, то чи не було воно тим словом, з якого пішло старослов'янське **врѣдъ**?

Государь, государство, сударь

Слова́ **сударь** і **сударыня** етимологи визнають за скорочення слів **государь** і **государыня**, які в свою чергу походять від відомого всім слов'янам **господаря**.

Про те, що слово **госуда́рь** і **госуда́рство** це трохи змінена форма слів **господа́р** і **господа́рство** є сотні доказів. Наведу цитату з листа Стефана Великого:

> "*...прыказовуемъ вамъ: которыхъ онъ пословъ своихъ пошлеть до великого князя Ивана Васильевича, штобы есте тыхъ его пословъ изъ ихъ слугами добровольне пропускали по нашому* ***господаръству***"*(*1498*)* [ССУМ].

Слово **господар** і собі походить від слова **госпо́да**, наявного чи не в усіх слов'янських мовах. Від слова

госпо́да

беруть старт, крім слова **государство,** слова

Господь, господин, госпожа, господство, государственный

та десятки інших *кондових* російських слів. Знаючи, що при колисці російської мови стояли "київські вчені люди", а *руським* населенням Московської Руси були вихідці з України та Білорусії, важко уявити, що наведені похідні слова від усеслов'янської **господи** російська мова засвоїла не від українців та білорусів.

Грянуть

Найвірогідніше, що слово **грянуть** із двома значеннями слід розглядати, як два різних слова, які мають кожне свій родовід, тобто існує **грянуть**[1] і **грянуть**[2].

Грянуть[1] має значення ***несподівано гримнути*** *(про грім, пісню, постріл)* і походить від наших наслідуй-звуки слів

грюкнути, грякнути.

Випадіння звуків з матірніх слів, зокрема звуку "**к**" – це один із шляхів творення словесних форм. Таке випадіння – проковтування у вимові – обернуло наше слово **грякнути** на російське **грянуть**. Це слово не має в російській мові недоконаної форми **грякать,** яка мала б відповідати українській формі **грякати**. Іншими словами, слово **грянуть**[1] у мові росіян – безбатченко. Доконана форма є, а недоконаної у росіян нема, є лише в українців та білорусів.

Таким самим безбатченком є і слово **грякнуться** → ***гепнутися***, що походить від другого значення нашого слова **грякнути** → ***впасти з гуркотом /стуком/***.

Притягати **грянуть**[1] до форми **грясти** – помилка. Слово **грясти** – ***іти, ступати, наближатися, підходити*** – має доконану форму **грянуть**[2].

Грянуть[2] – доконану форму дієслова **грясти** – на сьогодні майже не вживано. Досі живими в російській мові є слова **грядущий** і **нагрянуть** плюс похідні форми від **грясти** – **гряду** і **грядёт**, які й нагадують росіянам про *застарілу* форму **грясти**.

Назвавши форму **грясти** *застарілою*, я несвідомо зробив помилку проти канонізованого в СССР мовознавства. У [СРЯ-81] цьому слову приділено ремарку *невживане*. Виходить, що укладачі словника розрізняють слова *застарілі* та *невживані*.

Застарілі слова найчастіше – це слова українського походження, а *невживана* лексика – це таки "кондова" російська лексика, але *застаріла*. Слово **грясти** ж і досі вживано у формах **грядёт, гряду**:

"...***грядёт*** *шестнадцатый год" (В. Маяковський)*.

Двурушник

Корінь другої частини слова **двурушник** – **руш-** – всеслов'янський, він присутній у сотнях слів. Цікаво тут інше. В. Даль, наводячи у гнізді **ДВОЕ** близько сотні слів із першим складом-приростком **дву-**, слова **двурушник** не наводить. Нема **двурушника** і у гнізді **РУШАТЬ**. Це дає підставу гадати, що це слово пізнішого походження, найвірогідніше – з партійної лексики кінця XIX, початку XX ст. Серед членства партій большевиків, меншовиків та есерів було чимало вихідців з України та Білорусії, не кажучи вже про "чисто" українські партії, де могло з'явитися слово **двурушник**. Варто зауважити що в [РУС-і] А. Кримського *(*1925 р.*)* [А.К.] цього слова нема, а в "Російсько-польському словнику" *(*1940 р.*)* [ПРС] – є. Найвірогідніше, що це слово знайшло широке поширення *(*виникло?*)* в СССР під час Сталінських чисток 30-х років XX століття.

Затим що слово **рушать**, **рушить** в російській мові цілком зникло, мавши матірнє значення ***різати, краяти, ділити***, і збереглося тільки у похідних формах **нарушать, разрушать**, цікаво дослідити родовід слова **дворушник**, установивши точно, коли і ким воно вжито перший раз. Чи не походить той, хто ввів у вжиток це слово, з українських, білоруських або й польських земель, де слово **рушати /рушити/** мало і в кінці XIX, і на початку XX ст. значення **рухати**. Слово ж **двурушник** прикладано до того, хто ***діє (рухається) у двох напрямках***.

Поки згаданого вище дослідження не зроблено, писати біографію цього слова передчасно. Лише з метою звернути увагу молодого покоління словолюбів на "білі плями" сучасного порівняльного мовознавства, це слово тут і наведено.

Девчата

Слово **девчата** із стандартною ремаркою *живомовне* належить до слів-безбатченків у російській мові. **Девчата** – це множина. Майже кожна множина у більшості мов, включно з російською, має однину. Виняток становлять слова, що їх годі уявити в однині [*штани, ножиці*]. Слово ж **девчата** в однині цілком можливе, і в мові, з якої його запозичено, така однина існує: українське слово **дівча**. У російських діялектах слово **девча** таки існує, але наявність українських слів у діялектах якраз і свідчить про те, що в діялектах збереглися риси прадавньої матірньої мови або мов, з яких постала сучасна російська мова.

Девчачий

Цього прикметника не записано в жодному словнику російської мови до 1981 року. Зате прикметника **дівчачий** знає українська мова, про що є запис у словнику Грінченка [Гр.]. Українське слово, що походить від іменника **дівча**:

"***Дівча****ча* *слава – як біле полотно: пилинка впаде, то і видно*"
(Квітка-Основ'яненко).

А от це слово вжив російський письменник Грибачев:

"*И пошло – Панька да Панька.* ***Девчачье*** *какое-то имя, но прилипло как смола, не отдерешь*".

То цей одинокий випадок дає право сталінським мовознавцям записувати це слово у Словник російської мови?

Згідно з логікою укладачів [СРЯ-81] – так, і вони, нічтоже сумняшеся, у цьому словнику реєструють **девчачий**, як російське слово, правда з ремаркою *живомовне.* Нема того, щоб написати українізм, як би, без сумніву, написав В. Даль, живи він під цю пору. А втім – навряд. Живи Даль у большевицьку добу, давно б уже гнив на Сибіру.

Дряблый

У звуковій та змістовій подібноті російського слова **дряблый** та українських слів **драглий** та **дряглий** може пересвідчитись кожен, глянувши спершу на літерний запис цих слів, а тоді на значення кожного слова у словнику. Рівняймо:

А. *рос.* **Дряблый** – 1. ***позбавлений свіжости, пружности***, 2. ***невольовий, безвольний***;
A^1. *укр.* **Драглий** – 1. ***киселюватий***, 2. ***невольовий, безвольний***;
Б. *укр.* **Дряглий** – 1. *(- дерево)* ***старий, підгнилий***, *(- речі)* ***виношений, перевживаний***.

У цій трійці форми А та A^1 дуже близькі своїм значенням, а форма Б – дальший розвиток форми A^1. Подвійна подібність форм А і A^1: 1. формою, 2. значенням, дає нам право мати ці форми за рівнозначні. Виникає лише питання: хто первинний, а хто вторинний? Тут у пригоді може стати розмір їхніх сімей. **Дряблый** має на сьогодні двох молодших від нього родичів: **дряблость** і **дрябнуть**. Жодного предка. Ще один безбатченко. Зате **драглий** має цілу купу і старших і молодших родичів:

драгвá, драглинá, драговинá, дряговинá *(усі –* ***трясовина****)*, **драглі** *(желе)*, **драглистий, драгляни́й** *(як драглі)*.

Очевидно, що **драглий** таки "батченко", і це свідчить про його первинність.

Щодо форми Б – вона цікава тим, що може мати споріднення із словом **трухлий**, і може розкрити ще одну загадку сивої давнини.

Жарить, жар, жара

Більшість етимологів пов'язують слова **жар** і **жарить** з праслов'янськими та з давньонімецькими коренями, звідки узялося слово **warm**. Не маючи даних, щоб заперечити це пояснення, хочемо лише показати можливість іншого походження цих слів або існування в давніх слов'янських мовах свого означення згаданих

понять, які кінець кінцем сприяли затвердженню форм **жар** і **жарить**, хай звідки вони походять.

Інше старослов'янське окреслення поняття **жар** – це слово **сквар** і **шквара** із значенням ***жар, спека***. Від слова **шквара** походить слово **шкварити**, як від слова **жар** – **жарить**. Слова́ **жарить** і **шкварити** – синоніми. Чи це збіг? Чи це ознака взаємозв'язку і взаєморо́дства? *Додає перцю* до сказаного ще й слово **шкворінь**, ранішня форма слова **шворінь**. Звідки воно? І як його прив'язати чи відв'язати від слова **жар**? А надто, прочитавши обряд, описаний Грінченком у гнізді **ШКВОРІВЩИНА** [Гр.]:

> "*На майдані, де збираються парубки й дівчата, забивають дівчата таємно, з особливим обрядом, **шкворінь**: згідно з віруванням, це привертає парубків; місце, де забито **шкворінь** зветься **шкворівщина***".

Цей відгомін давнини викликає низку питань:

Чи ці факти можуть нас примирити з майже канонізованою версією про походження слів **жар** і **жарить**?

Чи не треба залучити до розв'язки родоводу цих слів етнографічні факти з низки слов'янських та неслов'янських народів?

На ці питання відповість, найдокладніше, час. Треба зібрати всі дані, що можуть пролити світло на цю загадку в один електронний центр даних. Коли така всесвітня бібліотека минувшини стане очевиддю, тоді можна буде сподіватися на появу надійних розв'язок. І тоді можна буде точно сказати чи подібність слів **жара** і **шквара** – це випадковий збіг чи певна закономірність.

Жёнка

Із значенням ***дружина, жінка***, слово **жёнка** канонізовано в Росії *просторічним*, а із значенням ***особа жіночої статі*** – *застарілим* і *обласним*. Ці всі ремарки наукове мовознавство має замінити на одне слово ***українізм***. І це буде правда, яку, однак, ще й у XXI столітті треба шукати вдень із свічкою в руках.

Жёсткий

Є кілька версій походження слова **жёсткий**, які не буду спростовувати, бо спростовувати, заперечувати, відкидати – найлегше діло, а зробити, скомпонувати, домислити – ні. Тому, я просто додам свій здогад, який може й не відходить від народньої етимології, але який може додати фактів, що супроводили утвердження сучасної форми слова **жёсткий**.

Беру за основу слово **шерсть**. Від **шерсти** походить записане Грінченком у [Гр.] слово **шерсткúй** – із значенням ***жорсткúй** (рос. жёсткий)*, ***шорсткúй** (рос. шереховатый)*. Зміна літери **'е'** на **'о'** у слові **шерсткий** творить форму ***шорсткий** (рос. шереховатый)*, яка дуже легко обертається на **жорсткúй** *(рос. жёсткий)*.

Якщо це приклад народньої етимології, то й він не шкодить, бо змушує мислити.

Заносчивый

Слово **заносчивый** не має жодних ремарок у словниках часів "дружби народів". Зате дієслово **заноси́ться** ті ж самі словники визнають *застарілим*. Дієслово це із значеннями ***далеко залітати думками*** та ***вдаватися в пиху*** можна надибати у творах Пушкіна, Грибоєдова, О. Островського. Тобто, слово було на устах росіян до половини XIX ст., а тоді стало застарівати. Це могло статися завдяки офіційній тенденції віддалятися від живої мови на догоду книжному стилю, який свідомо чи несвідомо добирав форми, що не збігалися з формами української та білоруської мов. Ревнителі чистоти російської мови шкірою чули, які слова не великоруські і мало-помалу досягли того, що недогодна їм лексика стала *застарілою*. Чи так було, чи я перебільшую, могло б розв'язати дослідження, на тему "Причини й обставини застаріння спільнослов'янської лексики в російській мові". Зауважу, що для забезпечення наукового рівня в такому дослідженні треба, щоб його здійснили безсторонні науковці. Чи ж можливо це в сучасних обставинах?

Заочный

Слово **око** [*мн.* **очи**] *рос.* мовознавча наука канонізує з ремаркою *застаріле* й *традиційно-поетичне*. Але прислівника **за́-очи** не визнає, бо вживає зворот **за глаза**. А слово **заочный** якраз і походить від слова **за́-очі**. Виходить, що слова

заочно, заочный, заочник, заочница

у мові росіян – безбатченки.

Не безбатченками у росіян є:

заглазно, заглазный,

і мали би бути

заглазник і **заглазница**.

Запонка

Українських слів **запинати** й **запинатися** із значеннями відповідно ***завішувати, закривати*** та ***завішуватися, пов'язуватися (хусткою), застібатися*** російська мова не знає. Але, очевидно, знала і забула, як і низку інших українсько-білоруських слів, про що свідчить слово **запонка** із значенням ***застібка, вдівана в петлі манжет***. **Запонка** походить від нашої **запони**, а ця остання від дієслова **запинати** із значенням ***закривати, затуляти***.

Заскорузнуть

Доконане дієслово **заскорузнуть** має лише діялектну недоконану форму **скорузнуть** [Даль]. Іншими словами, слово **заскорузнуть** дуже самотнє і не має аж так багато родичів, що наводить на думку, що його звідкись занесено і поява його в мові росіян – наслідок запозичення з іншої мови, з якої саме найвірогідніше це сталося, ми вже знаємо.

В українській мові двійником слова **заскорузнуть** є слово **зашкарубнути**, яке має аж дві недоконані форми **шкарубнути** та **шкарубіти**, котрі походять від

прикметника **шкарубкий**, що не має однокорінного слова-відповідника в російській мові. Найближче коренем російське слово – **корявый**, нащадок слова **кора**, тоді, як **шкарубкий** треба виводити від **шкорина** (= **скорина**) [Гр.], **шкорупа** [Гр.] та прикметника **шкорупкий** [Гр.]. Перехід звуку '**п**' в '**б**' цілком можливий: його засвідчено у ряді випадків, зокрема у родоводі слова **робкий**.

Як бачимо, малосімейне слово **заскорузнуть** не може домагатися першости у родині слова **шкарубкий**, бо **заскорузнуть** насправді є бідним родичем родини **шкарубнути**.

Не можна обминути тут того факту, що "знавці української мови" із середовища "украінскіх пісатєлєй" сталінського розливу воліють слова́ **зашкарублий** і **шкарубкий** заступати словом **заскорузлий**, знане їм з єдиної сяк-так опанованої ними іноземної мови, попри те, що слова **заскорузлий** не реєструє жодна пам'ятка української мови.

Кажется

Слово **кажется** частотою вживання у росіян може поступитися хіба тільки слову **конечно**. Це форма 3-ої особи однини теперішнього часу дієслова **казаться** із значенням ***здаватися***, ***уявлятися, увижатися, привиджуватися***. Подібність дієслова **казаться** до форми української мови **казатися** не випадкова. І похідна форма від слова **казаться** – слово **кажется** дає нам ключ про його походження. Саме від українського слова **казатися** воно й походить.

Український вислів **як то кажеться**, що значить ***як говориться***, був тим чинником, який обернув значення слова **казатися** з ***говоритися*** на ***здаватися***. Вираз **як то кажеться** через часте вживання скоротився на **як кажеться**, а то і просто на **кажеться**, ставши вставним словом у мові. Часте повторення слів на означення говорення, наприклад, **мовляв** /*мн.* **мовляли**/ обертає це слово на частку, призначену передавати чужі слова з деякою домішкою сумніву, і тому сказане звучить, як нібито правда:

> "*На цей раз приказка здалась:*
> *Що декому,* ***мовляли****, можна, другим – зась*" *(Глібів).*

Тут слово **мовляли** можна без шкоди для змісту замінити словом **нібито**. Ця зміна значення слова у живій мові причинилася до того що скорочення від **мовляв** – частка **мов** стала значити ***нібито***.

Те саме мало місце колись у новотвореній на Північному Сході Евразії російській мові. Частка **мол**, утворена від дієслова **молвить** стала значити ***нібито***:

> "[*Ей*] *сказали, что князь, мол, убит на дуэли*" *(Апухтин).*

Ця властивість слів на означення мовлення причинилася до того, що вставне слово **кажеться** стало значити, що той, хто говорить дещо сумнівається у сказаному:

> "*Якби все те діялось, що* ***кажеться****, то чого б і хотіть*" *(Номис).*

У цьому реченні слово **кажеться** вже набирає значення чогось невірогідного. Таким міг бути початок того, як слово **кажеться** набрало значення ***здається***, і це

нове значення твердо закріпилося в уже російському слові **кажется**, а також і в самому дієслові **казаться**. Про те, що говорене /казане/ часто буває неправда маємо дуже багато прислів'їв:

> "*Усе бредня, що люди* ***кажуть***" [УПП].
> "*З отакісінького зроблять отакого*" [УПП].
> "*Язик без кісток, що хоче, те й лопоче*" [УПП].
> "*Ой, там на базарі, свиню прив'язали!*"
> – "*Ти бачив?*" – "*Люди казали*" [УПП].
> "*Не вір губі, бо вона часом бреше*" [УПП].
> "*Ти* ***казане*** **кажеш**, *а мій батько од людей чув*" [УПП].
> "*Чи хто його переслуха, що люди говорять*" [УПП].

Отже, те що **кажеться**, ще не істина. Тому **кажеться** легко могло змінити своє первісне значення. І таки змінило.

Зміна значення слів плюс поява нової лексики в нових умовах були тою поворотною точкою, яка обертала українську та білоруську лексику на нову московську – тепер російську – лексику.

Карабкаться

Слово в російській мові зовсім самотнє – жодних родичів крім слова **карабканье**. Шукача українізмів така обставина одразу насторожує. Це не так собі просто. Варто вдатися до української мови з пошуком можливих паралелей. Правда, В. Даль наводить ще слово **кара́бить**, уже забуте із значенням близьким до **теребити** та **карабчить** – ***красти***. Належність чи неналежність цих слів до сім'ї **карабкаться** спрямовує пошук.

Покладатися на російсько-українські словники часів "дружби народів" не варто, бо упослідження української мови продовж трьох століть не могло не відбитися на якості цих словників. Повного перекладу слова **карабкаться** не наводить жоден РУС. А слово, яке цілком точно відтворює поняття **карабкаться**, українці знають. Відсутнє у словниках, воно існує в живій мові, і його вживає у своїх творах письменниця-вигнанка Докія Гуменна. Описуючи прихід до неї на третій поверх гебрейського письменника Давида Гофштейна, вона наводить його слова:

"*Тяжкенько* ***теребкатися*** *до Вас, а я вже літня людина,...*"

Треба зауважити, що гебреї, які жили в україномовному середовищі, знали українську мову чи не краще від деяких "украінскіх пісатєлєй", тому слово **теребкатися** в устах Д. Гофштейна – не дивина.

Слово це не безбатченко в нашій мові й має низку родичів:

теребити, теребитися, теребівля *(корчунок)*, **теребка** *(мішок на овес коню)*, **утеребкатися** *(злізти, залізти)*.

У "Словогронах" О. Різниченка [СР] зібрано аж 41 словесну форму, утворену коренем **тереб-**, не лічивши прізвищ, гідронімів і топонімів.

Цікаво, що, наприклад, дієслово **теребитися** серед низки своїх значень перегукується із словом **теребкатися** у Д. Гуменної, маючи значення ***лізти вгору***:

"*Двоє малих музик з великими басами **витеребились** аж на піч під саму стелю*" *(І. Нечуй-Левицький).*

Має чимало значень і слово **теребити** і серед них – ***корчувати***. Звідси **Теребовля** і **теребка**. **Теребка** має низку значень у різних слов'янських мовах, відповідно до багатозначности слова **теребити**.

Але ми відійшли від теми. Нас цікавить, як слово **теребкатися** обернулось на **карабкаться**?

Тут варто пригадати таке: на Буковині дуже поширені діялекти, де '**т**' вимовляють як '**к**':

тіло → кіло, тісто – кісто, теплий – кеплий.

Така практика могла мати місце серед пересельців на Північ, і з **теребкатися** зробити **керебкатися**. Затим що буквосполуку **кере-** рідко вживано, то на теренах, де сполука **кара-** домінувала:

караван, карандаш, каракуль, каракули, каравай,

слово **керебкатися** стали вимовляти **карабкатися** і згодом **карабкаться**.

Коляска

Коляска кінець кінцем походить від слова **коло**, яке знають усі слов'яни. Але як саме і через кого польське діялектне **колоса** і чеське **колеса** (обидва із значенням ***візок***) потрапили аж у Московщину? Очевидно, що тут без українців не обійшлося. Українське слово **коляса** → ***карета*** стало тут за посередника:

"*Їхала, кажуть, одна стара пані... і попалася розбійникам: обступили **колясу***" *(М. Вовчок).*

Від слова **коляса** походить російська **коляска**. Близькозвучне наше слово **колиска** найскоріше походить від дієслова **колисати**, від якого, можливо, походить і **коляса**. Ці всі слова – нащадки слова **коло**.

Корма

Усі наявні версії родоводу слова **корма**, хоч і виводять це слово приблизно правильно, не згадують українського слова **кермо** та дієслова **кермувати,** без участи яких поняття **корма** – частина судна протилежна носу – не могло б дістати подорожнього листа /путівки/ до російської мови. Тому згадку про заслугу слів **кермо** та **кермувати** у розбудові російської мови ми визнали за конче потрібну.

Кутить

Це слово походить від нашого, спільного з білорусами слова **кут**, що має у старослов'янській мові двійника – **куть**. У російській мові слова **кут** нема, воно існує лише в більшості діялектів за дуже малим винятком. Серед діялектів, які не знають слова **кут**, перше місце належить *московсько-суздальському* діялекту, що ліг в основу сучасної російської мови, вилущуючи з неї її українсько-білоруську основу.

Історія слова **кутить** така: **кут** у слов'ян мав ритуальне призначення: це місце для ікон, а в часи свят на **по́куті** належало сідати дуже поважним членам сім'ї або гостям. У російських ізбах **кут** [**бабій кут**] був місцем, де готовано їжу, туди ж опісля ставлено стіл для трапези:

"*Тащи столъ на кутъ!*" [Даль].

Їсти в **куті** – здебільшого святкові, вишукані страви – найвлучніше передавало слово **кутить**, яке мало-помалу набрало низки значень → ***пиячити, пити, буянити, жити, як мед пити***.

Лечить

Якщо визнати пояснення М. Фасмера, то це слово треба виводити з німецьких коренів, але такий родовід – наслідок виховання етимолога на німецькій культурі та його поверхової обізнаности з *укр.* мовою. [У списку джерел Фасмер не наводить словника Грінченка, без якого говорити про етимологію російської мови майже неможливо]. А ключ до слова **лечить** лежить просто перед очима.

Українське дієслово **лічити** значить ***рахувати***, а **лік** та **лічба** крім значень ***лікування*** мають значення ***рахунок***.

Як сталося, що значення слова **лічити** → ***рахувати*** обернулося на ***лікувати***?

Згадаймо, як відбувалося **лікування** у ворожок та знахурів. Ці прадавні лікарі лікували словесними закляттями, пересипаючи їх лічбою. **Лічення, лік, лічба** посідали чи не головне місце у словесній формулі "лікування". Сказавши кілька слів, наприклад, наказ хворобі:

"*іди на ліси, нетрі й багнища*",

лікар тих часів починав **лічити**: раз, два, три і т. д. до певного числа. Така ***лічба*** продовж "лікування" повторювалися кілька разів. Тому слово **лічити** стало синонімом **лікувати**. У нашій літературній мові це нове значення слова **лічити** не закріпилось, поступившися місцем слову **лікувати**, але в діялектах слово **лічити** із значенням ***лікувати*** зберéглося до наших днів:

"***Лічили, лічили***, *– поки її безталанну в труну положили*" *(Шевченко).*

Під цим оглядом треба згадати й галицьке слово **лічниця** → ***лікарня***.

Льгота

Хоч це слово пов'язують із словом **легкий**, з чим важко не погодитися, є в цьому поясненні певні недоробки. І стосуються вони не так до слова **льгота**, як до його синоніму **вольгота**, *укр.* **вільгота**. Наше **вільгота** і похідні від нього мають два значення:

1. ***вологість*** та 2. ***пільга***.

Як розвинулись ці значення? Чи це збіг цілком різнозначних словесних одиниць, чи між цими двома значеннями існує певний зв'язок? Без відповіді на це питання, як на нас, не можна стовідсотково схвалити канонізований родовід слова **льгота**. Молодим і завзятим варто заглибитись у цю загадку.

Махнуть

Слова **махать**, *укр.* **махати**, мають багато значень і ця різнозначність підкидає розв'язку про походження слова **махать** у слов'янському середовищі, де його знають усі слов'яни, знову таки з рядом значень. І тут у пригоді стає доконана форма дієслова **махать – махнуть**.

Звукова і змістова подоба слова **махнуть** із значенням ***податится***, ***рушити*** *кудись* до нашого слова **дмухнути** з тим же значенням наводить на певні роздуми. Візьмім речення:

"***Махнём***, *братцы к ней в гости!*" [Ж.М.].

Чи ж це не те саме, що й

"***Дмухнім*** *лиш братці ми до неї*" *(Котляревський)*?

Цікаво, що по-російськи слово **махнуть** можна заступити словом **дунуть** – перекладом слова **дмухнути** на російську мову:

"***Дуй*** *отсюда!*".

Наше **дмухнути** потрапило до російської мови у перекладі – **дунуть** і в дещо зміненій формі **махнути**.

Не знаємо, як хто, але ми з цього факту робимо висновок, що виходячи із рівности значень слів **дмухнути** й **махнуть**, а також із звукової подібности дієйменника і похідних форм цих двох дієслів, між ними існує безперечний зв'язок. Значення слова **дмухнути** – ***податися, рушити*** не є першим у списку значень, але й не останнім, а всі інші значення так чи так близькі до цього значення:

кинутися, скочити, помчати, зробити рух *(рукою, дрючком тщ).*

Виходить, що значення *рос.* слова **махнуть** → ***рушити, податися*** одне з головних і це дає підставу думати, що всі інші значення розвинулися із значення слів **дмухнути, дмухати**. Треба думати, що й слово **мах** зразу звучало ***дмух**:

одним *дмухом → одним духом і **одним махом**.

Тобто **дмух** є заразом творець і слова **дух** і слова **мах**. Це не є істина в останній інстанції, а здогад, який потребує роботящих умів молодого покоління.

Мешкать

Повна тотожність слова **мешкать** → ***баритися*** з українським словом **мешкати** → ***проживати*** дає підставу думати про зв'язок між цими двома формами. Ці форми мають давньо-руського двійника **мѣшькати** → ***проживати, перебувати***. Але сучасне *рос.* **мешкать** найскоріше походить від нашого **мешкати** шляхом зміни значення останнього.

Як це могло статися?

Зміна значень слів найчастіше відбувається так: одна з форм слова в якомусь певному словесному вжитку набирає іншого значення і зміна однієї форми слова змінює згодом і значення всього слова. Таке трапляється і сьогодні із словами.

Візьмім слово **ляпати**. Чи має воно значення ***падати***? Кожен скаже, що ні.

А втім одна з форм слова **ляпати**, а саме **ляпнутися** якраз і значить ***упасти***. Це може призвести до того, що й слово **ляпатися** буде значити ***падати***. Такі перетворення, коли їх досить поширено серед мовців карбують і словники.

Щось такого трапилося багато віків тому і з нашим словом **мешкати**. Візьмім минулий час цього дієслова **замешкати**, що значило ***стати проживати***:

я **замешкав** = я ***став проживати***.

Від цього слова цілком вірогідно могло виникнути дієслово **замешкатися**:

я **замешкався** = я ***прожив більше ніж треба було***.

Так перетворюється значення слів, коли доконану форму дієслова обертано на зворотню форму з додатком приростка **за-**:

Сидіти → за-сидіти-ся: **Я засидівся** = я ***просидів більше, ніж треба було***
Лежати → за-лежати-ся: **Я залежався** = я ***пролежав більше, ніж треба було***
Співати → за-співати-ся: **Я заспівався** = я ***проспівав більше, ніж треба було***
Мешкати → за-мешкати-ся: Я замешкався = *я прожив більше, ніж треба було*

Оглянувши цю модель творення нових форм дієслова із новим значенням, ми бачимо, що нове дієслово в цій моделі твориться у доконаній формі, а недоконана форма твориться пізніше від доконаної:

Засидітися → засиджуватися
Залежатися → залежуватися
Заспіватися → *недоконана форма не твориться*

Остання форма, яка не творить недоконаної форми, саме й доводить, що дієслова у цій моделі творяться з недоконаної форми.

Ми пояснили нове значення дієслова **замешкатися** як ***прожити більше, ніж треба було***, але у свідомості наших предків такої точної формули цього значення не могло витворитися. Їхня свідомість закарбувала слово **замешкатися**, як синонім слів **забаритися, загаятися, затриматися**, якщо такі слова існували на той час. Якщо таких слів не існувало, то слово **замешкатися** стало першовідкривачем нового значення у мові їхнього щоденного спілкування. Поява цього нового значення в мові наших двоюрідних предків стало початком творення на базі мови пересельців нової мови.

Це був початок, а не кінець. У пересельців з'явилося слово **замешкатися**, з новим значенням, але слово **мешкати** ще й далі значило ***проживати***, ***перебувати***. Наступним етапом у житті слова **замешкатися** стало утворення недоконаної форми ***мешкатися**. Така форма мусіла якийсь час існувати в мові пересельців, але з бігом часу, затим що існувало незворотнє слово **мешкати** → ***проживати***, значення слова **мешкатися** – ***баритися*** перенеслося на слово **мешкати**. Замість, наприклад, вислову "**Не мешкайся!**" легше було сказати "**Не мешкай!**".

Цей зв'язок між двома значеннями слова **мешкати-мешкать** проглядає у словнику В. Даля. Гніздо слова **мешкать** виглядає так:

МѢШКАТЬ, мѣшкивать гдѣ,...

Займенник **де** *(***гдѣ**) не треба прикладати до дієслова **мешкать →** ***баритися***, а до дієслова **мѣшкать →** ***проживати, перебувати*** – треба. Значить, Даль закарбував ще форму **мешкать**, яка потребувала запитання *(*де?*)*. Такою є форма нашого слова **мешкати**.

Позатим, серед значень слова **мѣшкать**, В. Даль наводить таке: ***пробути десь довго***. А приклади вживання слолва **мешкать** ще більше засвідчують спорідненість слова **мешкать** з українським **мешкати**:

> "*Что долго* ***мѣшкалъ*** *тамъ, иди скорѣе*". Тут ***мѣшкалъ*** = *перебував.*
> "***Помѣшкай*** *ещё маленько*". Тут ***помѣшкай! = побудь!*** *(наказова форма дієслова* **побути***).*

Навряд чи треба додавати аргументів до історії походження слова **мешкать →** ***баритися*** від слова **мешкати →** ***проживати***.

Мещанин

Це слово, яке попервах значило ***житель міста***, походить від слова **місто**, якого на сьогодні російська мова не знає і не вживає. Але слово **мещанин** свідчить, що предки сучасних росіян знали слово **місто** і вживали, бо спілкувалися мовою своїх пращурів з Півдня й Заходу. Та й слово **местечко →** ***маленьке місто*** свідчить, що слово **мѣсто →** ***місто*** давнім росіянам не було чуже:

> "*Не было ни одного большого села или* ***местечка*** *в окрестностях лагеря*" *(Л. Толстой).*

Морочить

Слово **морочить**, яке попервах значило ***затемняти, покривати мороком***, походить від слова **морок**, росіянами не вживаному, але широко відомому у діялектах. Діялекти зберегли для наступних поколінь свідчення, звідки пішла єсть московська мова. А пішла вона – свідчить слово **морочить** – від тої мови, де слово **морок** уживали колись і не забули й сьогодні.

Первісне значення слова **морочить →** ***затемняти, покривати мороком*** у ході спілкування сотень поколінь обростало новими значеннями, які на сьогодні цілком замінили старі значення цього слова і тепер **морочить** значить:

збивати з пантелику, дурити, пошивати в дурні:

> "*Ведь все это* [*знахарство*] *– одно притворство, чтобы людей* ***морочить***"
> *(Куприн, "Олеся").*

Слову **морочить** сучасні *рос.* словники додають ремарку *живомовне*. Що ця ремарка вказує нам, ми вже знаємо.

Мурашка

Слово **мурашка** в російській мові – безбатченко, бо сло́ва **мураха,** від якого походить **мурашка**, російська мова не знає. Але російські словникарі сталінського розливу виводять **мурашку** від слова **мураш**, який нібито був попередником

рашки. Але такий родовід хибний. Якби **мураш** виник раніше від **мурашки**, то би й був головним героєм усіх мовних зворотів, пов'язаних з **мурахами**. Але на і усі такі звороти утворено з **мурашкою**, а не з **мурашем**:

"***мурашки** по телу бегают*"
"*тело покрылось **мурашками***".

Ці звороти найбільше вживано сучасними росіянами. Правда, існують у сіян і звороти з **мурашами**, але вони аж так значно рідкіші, що їх не заношувано словників. Крім того, один з наведених зворотів має поширення і в Україні:

"***мурахи** /мурашки/ по тілу бігають*".

Безсторонній мовознавець з цих фактів зробить висновок, що від слова **мура-** цілком очевидно пішло і слово **мурашка**.

Під цим оглядом, не можна не заперечити псевдородоводу слів, який прак-кує [СРЯ-81]. До слова **мурашка** словник дає таке тлумачення:

"*Просторічне*, 1. *Здрібніле* від слова **мураш**; те саме, що **мураш**...".

Шановні московські мовознавці! Ми розуміємо Ваше бажання давати запози-ним словам російський родовід. Але, бійтесь Бога: *здрібніле* слово від **мураша** е **мурашок**, а не **мурашка**. **Мурашка**, хоч як це прикро визнавати, походить **мурахи**, а не від **мураша**.

Щодо **мураша**, то він сам, можливо, походить від **мурашки**, як **желатин** від ва **желатина**.

Тому, надання **мурашу** батьківських прав щодо нібито сироти **мурашки**, ляційним мовознавчим судом не затверджено, а скасовано, і **мурашку** повер-ю в обійми її правдивої матері **мурахи**.

А втім, ми розуміємо, що нашу версію так само легко спростувати, заявивши, **мураха** сама походить від **мурашки**. Отже, молоді й завзяті мають усвідом-вати, що бій за **мураху-мурашку** тільки починається, а це значить: гостріть а, а заразом і думку.

На!, нате!

Походження цих часток, які значать відповідно:

візьми!, бери!, держи!** та **візьміть!, беріть!, держіть!,

ребують, передусім, усвідомлення того, що частка **на!** є особлива частка в ійській мові з особливими властивостями: бувши офіційно незмінною частиною и, вона, на ділі, змінюється, як дієслово, маючи однину та множину: **на!** – ина, **нате!** – множина. Тільки ще одна російська частка **ну** має такі, скажемо благородні риси: **ну!** – однина, **нуте!** – множина. Треба думати, що ці свої риси тка **ну!** запозичила в частки **на!**.

Хто, хто, а мовознавець, хай з якої букви, не може не поцікавитись, а чого о так є? Де хто бачив, щоб частка мала однину та множину? Це ж безпре-ентно! Треба з'ясувати!

І хто б ви думали може це зробити?

Та ніхто інший, як сама частка. Вона, як розгуляється, як розгуляється, то і творить сама із собою мовний зворот **вот тебе *(и)* на!** або коротше, але *прос торічно* **вот те *(и)* на!**.

Поки частка гуляє, ми візьми й глянь у [А.К.] у гніздо **НА**: як частку **на!** та і звороти сказати по-нашому? Укладали це гніздо мудрі люди, бо не визнали слівц **на** часткою, а кваліфікують її як *дієслівний прислівник*. Тепер ми знаємо чому частка має однину і множину. Наші попередники-мовознавці розкрили нам фаміль ний секрет цієї частка дієслівного роду. Спасибі їм, що дещо нам з'ясували. Можн глянути й на переклад.

Дивимось, як по-нашому сказати **на**! **/нате!/**: ***ось маєш! /маєте!/***, ***ось візьми*** **/візьміть!/**. Ну, а зворот **вот тебе и на** і зовсім просто: **от тобі й маєш**. Виходить що там, де росіянин каже **на**, ми кажемо **маєш**, а коли він каже **нате!**, ми кажем **маєте!**.

То тут, мабуть, і вся заковика! Бо це по-книжному **маєш** і **маєте**. А в живі мові наші далекі предки могли казати: **маш!**, **мате!**, а то й просто **ма!**, **мате!**. А щ звуки **'м'** та **'н'** – мало не близнюки, то й **ма!**, **мате!** на холодній Півночі стал вимовлятися, як **на!**, **нате!**. Клімат, бачте, так само впливає на процеси в мові. Що сказати **ма!** треба аж он як розтуляти рота, а воно ж мороз аж тріщить. То кращ сказати **на!** і не розтуляти рота, як крокодил.

Отак з нашого **маєш!** стало російське **на!**, а кому не віриться, хай поїде н Сибір і спробує на морозі –50 °С кричати **мама!**, а тоді **нана!**. Одразу й погодитьс з нами.

Накося выкуси!

Зворот чисто російський, а втім спробуймо його дослідити, як він міг утво ритися. Очевидно, що цей зворот започаткував дієслівний прислівник **на** аб вірніше його молодший брат **на-ка**, бо де б іще могло вятися **'к'** у слові **накося**' Спробуємо уявити, як це **на-ка** з'єдналося з **ося**? Увесь цей вираз пропонує комус щось **викусити**, у таких виразах росіянин дуже часто додає **вот**, а українець – **ось**:

На вот *я спекла пирожок* [Ж.М.],
На ось *я спекла коржика* [Ж.М.].

Отже, після **на-ка** цілком логічно має слідувати слівце **вот** у росіян, або **ось** і українців. А у слові **накося** нема сліду слова **вот** а є слід слова **ось**: **на-ка ос выкуси**.

Саме так і утворилося слово **накося**: **на-ка ось** обернулося у **накося**. Це ста лося у середовищі росіян, коли ще в їхній мові не витерлася українська основа російські форми єднались з українськими.

В нашій мові такого виразу нема, бо він утворився у Великоросії, але з участю української мови, яку занесли туди переселці.

Наоборот

Слово **наоборот** має в українскій мові родича – слово **навідворіт** з подібним значенням.

Про що це свідчить?

Це підтверджує факт, що ці два слова мають спільне походження від спільного для всіх слов'ян слова **обратити** → ***обертати, обернути***. Але нас цікавить, котре з двох слів **наоборот** і **навідворіт** первинне, а котре – вторинне. Очевидно, що тлумачення буде залежати від поглядів тлумача. Хтось наполягатиме на первинності **наоборот**, а хтось на первинності **навідворіт**. Крапку у цій незгоді може покласти глибше вивчення обставин появи цього слова в пам'ятках давньої писемності, почавши з IX-го, X-го століття. Не зазіхаючи на істину в останній інстанції, наведу шлях у разі **навідворіт** визнати первинним:

навідворіт → наодворіт → наоборіт → наоборот.,

хоч не менше підстав на теперішній час говорити і про такий шлях:

наоборот → наоборіт → наодворіт → навідворіт.

Отже, треба заглибитись у пошуки.
Робота молодим і завзятим.

Напыщенный

Ще один коли не безбатченко, то бездідченко у мові росіян. Слово **напыщенный** з усією сім'єю із трьох слів:

напыщенный, напыщенно, напыщенность

походить від слова ***пыха**, у сучасній російській мові відсутнього.

Даль виводить слово **напыщенный** від останнього з трьох дуже мало вживаних дієслів:

пы́щить, напыща́ть, напы́щить → напы́щенный.

Дивним дивом, Даль виносить ці три дієслова в окреме гніздо, не долучаючи їх до гнізда **ПЫХАТЬ**.

То як постало слово **пы́щить**?

Ми не беремось це розв'язувати, але гадаємо, що тут не обійшлося без слова **пиха́**, відомого чи не всім слов'янам, але на землі Великоросії занесеного тільки прямими сусідами: українцями або білорусами. Про це свідчать значення слова **напыщенный**. Слово **пиха** могло бути не прямим прабатьком **напыщенного**, а виконувати роль хрещеного батька: зісторонь впливати на значення цього слова. Тут могло мати певну роль значення слова **пыхать**, яке збереглося в *архангельському* діялекті, → ***чванитися, бундючитися***. Це значення дієслова **пыхать** невіддільне від слова **пиха**, від якого **пыхать** і походить.

Торкнувшись *архангельського* діялекту, не зайвим буде нагадати, що той же Даль у статті "Про діялекти російської мови", уміщеній у його словнику після передмови, вказує на велику кількість *українізмів* саме в *архангельському* діялекті.

Незапамятный

Глянувши пильно на це слово, можна добачити в ньому три складові частини: **не-за-памятный**, які відповідають трьом словам, з яких його збито. Саме так – з цих таки трьох слів складено й український мовний зворот **не за** *чиєї* **пам'яті**:

> "*Колись давно, ще **не за** нашої **пам'яті**, приїхав на Волинську Україну... один польський пан-дідич...*" *(Нечуй-Левицький).*

Сучасні росіяни звороту **не за** *чиєї* **пам'яті** не знають. Замість нього російська література засвоїла зворот **не на** *чьей* **памяти**.

Слово **незапам'ятный** свідчить, що зворот **не за** *чиєї* **пам'яті** існував у мові предків сучасних росіян. І це чиста правда, бо в діялектах російських засвідчено зворот **не за** *чью* **память**. Цей зворот бере свій початок від звороту **не за** *чиєї* **пам'яті**, з деякою зміною. У нашому звороті прийменник **за** ставить дальші за ним слова у родовий відмінок, тоді як російський зворот, ставить їх у знахідній відмінок. Ця зміна спричинилася до того, що з двох рівнозначных зворотів –

не за *чью* **память** та **не на** *чьей* **памяти**

шляхом добору легкомовної словесної форми зворот **не на** *чьей* **памяти** взяв гору, а невдало перероблений український зворот **не за** *чью* **память** зійшов з дистанції.

Перипетії цих зворотів у мові росіян, однак, свідчать про незаперечне українське походження слова **незапамятный**.

Несдобровать

Це слово так само можна розкласти на три частини: **не-с-добровать**. Ці частини вказують, що слово **несдобровать** скопійовано з української словосполуки **не з добра**, у росіян забутої і наявної там у формі **не от добра**. Проте значення слова **несдобровать → *не минути лиха*** важко пояснити сполукою **не з добра**. Позатим, росіяни знають *обласне* слово **добровать → *жити в добрі*.**, від якого теж можна вивести слово **несдобровать**:

"***Он добрует**, да не **сдобровать** ему*" [В. Даль].

Це все свідчить, що не завжди можна покладатися на звукову подобу окремих словесних одиниць, і ніколи не забувати контролювати самих себе: чи аж так логічні наші доводи? Така самоперевірка, а надто в науці про походження слів, необхідна для того, щоб не запускати в наукові тексти **Химених кур***, які ходять у череду недоєні.*

Несносный

Слово **несносный** складено й собі з двох частин **не + сносный**, що їх досить легко віднести до пари слів **не зносити**, які в Україні значать ***не терпіти, не переносити***. На Півночі **не сносить** такого значення не має. Росіяни мають це значення у дієслові **не выносить → *не зносити***, і похіднє від нього слово **невыносимый**.

Тому, **несносный** знову таки українізм.

Обладать

Обладать пояснюють як спрощення форми **обвладать ← об- + -владать,** проти чого заперечувати годі. Існування дієслова **владать** у мові предків росіян свідчить про наявність у цій мові слів одного кореня із нашими словами **владар, влада, владний** і посередньо свідчить про вплив мови, де існували форми цього кореня на формування мови сучасних росіян.

Озвереть

Слово **озвереть** у росіян можна без вагань зарахувати до безбатченків, бо дієслова **зверѣть** ні в російській літературній мові, ні в російських діялектах нема. Зате українці слово **звіріти**, від якого походить **озвереть**, знають:

"*Напившись, **звірів*** [грек], *очі його робились червоними...*" *(Тютюнник).*

Опрятный

Корінь **-прят-** у слові **опрятный** засвідчує, що це слово має прямий стосунок до дієслова **прятать**, тобто ***ховати***. Але прив'язати поняття ***чистий*** і ***акуратний*** до поняття ***ховати***, не дає нам наш глузд, який не бачить жодної логіки у такій прив'язі. Тут наші міркування й потрапили у "глухий кут".

Видно, що в такому "глухому куті" ніяк не обійтися без української мови, яка вже не раз ставила крапки над **'і'** у наших міркуваннях. В українській мові слово **прятати** не має значення ***ховати***, а значить ***прибирати, убирати, давати лад***:

"*Осипова стелила постіль і **прятала** у світлиці*" *(Франко).*

Це значення слова **прятати** збереглося і в деяких російських діялектах, як свідчення зв'язку мовців даного діялекту з білоруською чи українською прабатьківщиною:

"***Прятать** соръ, навозъ со двора, влгд.* увозить, убирать" [Даль].

Слово **прятати** набуло значення ***ховати*** від обряду **прятання** небіжчика перед похованням:

"*А коли брата **прятали?***" *(Федькович).*

Прятати небіжчика, що значило поперва ***прибирати небіжчика*** стало значити ***ховати небіжчика***. Звідси: **прятати = ховати**.

Позатим слово **прятати** мало в мові наших предків ряд інших значень і серед них:

прятати новину → випалювати ділянку лісу,
прятати ведмедя → знімати шкуру /білувати, потрошити/ ведмедя.

З цієї многоти значень збереглося у росіян значення ***ховати***, а в нас – ***прибирати***, друге значення ***ховати небіжчика*** стало *застарілим* та *етнографічним.*

Оплот

Слово **оплот**, яке значить ***твердиня, надійний захист*** зберегло в собі історичну інформацію про дуже стародавні часи, віддалені від нас на яких кілька тисячоліть. Опис стародавніх укріплень наших предків розкриває дослідникам українське слово **о́пліт** → ***загорода, пліт, огорожа***. Не треба бути великим мовознавцем, щоб бачити безперечну спорідненість слів **оплот** і **опліт**.

За тих часів, коли у населення племени не було інших будівельних матеріялів опріч навколишньої рослинности, не було ще пил та сокир для "прятання" лісу, надійним захистом мусів стати **опліт** → ***плетена огорожа з лози та інших рослин***. Такий **опліт** мав бути досить високий і складатися з двох рівнобіжних плотів, між якими накидано каміння, або гілок з колючками, які перешкоджатимуть напасникам долати другий пліт.

Сьогодні важко цілком відтворити, які несподіванки міг таїти стародавній **опліт** для непроханих гостей, але факт фактом, що **опліт** був надійним укріпленням, інакше б слово **опліт** не прожило тисячоліть, і формою **оплот** не зобразило б нам сиву-пресиву давнину.

Отповедь

Слово **отповедь** – стовідсотковий безбатченко, бо походить від слова давніх слов'ян **отповѣдать**, якого в російській мові нема, і яке у формі **одповідати** або **відповідати** присутнє у мові українців, звідки воно разом з переселецями потрапило на землі Великоросії, лишивши там про себе і про своє переселення слово **отповедь** – змінивши трохи матірню форму **одповідь /відповідь/** на місцевий лад.

Отчубучить

Галичани знають слово **обцибушити** із тим самим значенням, що й **отчубучить**. Немає сумніву, що ці слова кровні брати, в основу яких покладено те саме слово: **цибух** – в українців і **чубук** – у росіян. Слова **цибух** та **чубук** мають те саме значення → 1. ***порожнистий стрижень люльки***, 2. ***виноградний черенок***. Якщо іти за тим, що в українсько-російських паралелях звук '**ч**' вторинний, а '**ц**' – первинний: **цур = чур** і **цмок = чмок**, то треба вважати слово **цибух** первинним, а **чубук** вторинним. Якщо ж виходити з того, що звук '**ч**' первинний, а '**ц**' – вторинний, то висновок буде протилежний.

Цю невизначеність рятує друге значення **цибуха** – ***черенок винограду***, яке вказує на південне походження цього слова: воно прийшло до наших предків через Крим та Кавказ із Туреччини. Це непрямо підтримує первинність звуку '**ц**'.

Проте, не треба виключати й можливости незалежної появи цих слів у Київській Русі та в Московсько-Суздальських землях.

Очевидно

Слово **очевидно** цілком українське, творене з давніх слов'янських коренів. Затим, що від кінця XVI і початку XVII сторіччя замість слова **око** росіяни стали вживати **глаз**, **око** стало архаїзмом, чого не сталося в українській та білоруській

мовах. Тому зовсім даремні намагання окремих “знавців” нашої мови заводити в ужиток в українських текстах замість **очевидно** слово **вочевидь**.

Слово **вочевидь** має інше походження й інше значення.

Синонім слова **очевидно – очевидячки**, бувши вжите з прийменником ‘**в**’, у формі **в очевидячки**, стало значити ***в дійсності***, ***наяву***:

“*Не приснилось, а* ***в очевидячки*** *явилось*” *(П. Куліш).*

Слово **вочевидь** – злита і скорочена форма пари **в очевидячки** – своїм значенням насправді відповідає запозиченому прислівнику **наяву**.

Ланцюжок такий:

око + видати → очевидно → очевидячки → в очевидячки [→ *наяву*]
→ вочевидьки [→ *наяву*] → вочевидь [→ *наяву*]

Очутиться

Значення слова **очутиться** → ***опинитися*** *десь* відійшло далеко від кореня **чути-**, який прив’язує слово **очутиться** до гнізда українського слова **чутися** → ***почувати себе*** та похідної від нього форми **очу́тися**, **очу́титися** або **очутíти** → ***опритомніти***:

“*Од холодної води, якою побризкали Кіндрата, він* ***очу́тився***” *(П. Панч).*

Як поняття ***опритомніти*** обернулося на ***опинитися***?

Це могло статися тільки з українським словом **очу́титися**. Уявім собі розповідь людини після опритомнення:

“Я **очу́тився** у шпитальній палаті”,

або

“ Він **очу́тився** в хаті сусіда”,

або

“Вона **очу́тилась** на ліжку в себе вдома”.

Ці всі розповіді для стороннього слухача, який почув тільки ці слова і не чув попередньої історії, можуть значити **опинитися**:

“Я **опинився** у шпитальній палаті”,
“Він **опинився** в хаті сусіда”,
“Вона **опинилась** на ліжку в себе вдома”.

Що ж ми бачимо?

У окремих обставинах, окремі форми дієслова **очу́титися** стають носіями двох значень – ***опритомніти*** й ***опинитися***. Коли такі обставини повторюються не раз і не два, то цілком можливе забуття одного значення і закріплення за словом другого значення.

Саме це і сталося з нашим словом **очу́титися** → ***опритомніти*** і народженням нового російського слова з новим значенням **очути́ться** → ***опинитися***.

Плут

Іменник **плут** має пряме відношення до дієслова **плу́тати** → ***заплутувати, збивати з пантелику, замилювати очі** кому*, живого в українців та білорусів *(**плу́таць**)*. Хоч російське слово **плута́ть** можна взяти за матірню форму, від якої пішов **плут**, але змістом **плута́ть** не може бути плацдармом для **плута**, бо значення **плута́ть** → ***блукати, блудити, ходити навмання*** важко припасувати до **плутяги**. Наголос слова **плута́ть** викликає здогад, що це слово могло походити від **блука́ти**: → ***плука́ти** → **плута́ти**, або, якщо й не походити, то запозичити наголос саме у **блукати**. Очевидно, що **плут** – *той хто збива з пантелику*, а не *той хто блукає*.

Тому, слову **плут** дало життя українське слово **плу́тати**, а не *рос.* слово **плута́ть**. Затим що значення ***плутати*** належить *рос.* слову **путать**, то російський рівнозначник **плута** було б слово **пут**.

Подорожная

Слова **подорож** у російській мові нема, а слово **подорожная** – є. Це значить, що в первісній північній мові слово **подорож** існувало, бувши занесене на Північ пересельцями з Півдня та Заходу. Слово **подорожная** – походить від слова **подорож**, бо ідеться про ***документ на право подорожі***. Вивести слово **подорожная** з прикметника **подорожный** годі, бо він значить:

1. ***розташований при дорозі***,
2. ***призначениґй для дороги,***
3. ***що діє на дорогах***.

З наведених значень ніяк не можна утворити будь-яке слово, пов'язане з **подорожжю**. А **подорож** – слово росіянам невідоме, значить похідна від нього – **подорожная** говорить про первісні *українські* та *білоруські* корені російської мови.

Подшипник

Слово **шип**, від якого походить слово **подшипник**, як свідчить Фасмер, "*досі не має задовільної етимології*", і це цілком справедливо, бо лінгвісти шукають прабатьків **шипа** у грецькій, давньо-індійській та семітських мовах, тоді як розв'язка лежить перед очима. Дослідникам варто було б зазирнути до словника Грінченка [Гр.], де записано слово **підчіпок**, перекладене по-російськи як **подшипник**. Тут досить ясно прозирається зв'язок **шипа** з **чіпом**. **Шип *чіпляється*** або ***чіпляє***: напр., дошку з дошкою у столярстві. От одне з пояснень слова **чіп** у Грінченка:

> "*2. Стрижень, на якому щось ходить, гойдається або кружляє (на взір кілочка, ґвинта тщ... напр. ґвинт, що злучає половинки ножиць*".

А от пояснення терміну **шипы оси, веретена** в машинах у Даля:

"*...кінці, часом із заплечиками, на яких лежить або кружляє колесо чи вал*".

Чи ж не те саме?

Під цим оглядом, дуже цікавий, і на нашу думку цілком виправданий, здогад висловлює В. Даль, коментуючи слова **шиповник, шипшина, шипец, шипица** *тщ*, а також *новгородське* **чипорасъ, чипорыга** *(*усе значить ***шипшина)***:

"*(*чи не від **чіпати**?*)*".

Так і хочеться відповісти:

"*Пальцем у небо! Дуже вірогідно, пане Володимире, що від* ***чіпати***".

Чи бачив цей здогад М. Фасмер, який у списку джерел наводить словник Даля? Міг бачити і знехтувати, а міг і не бачити. Ту літературу, яку він наводить, одна людина не прогляне за цілий вік. А поверхово проглядати "п'яте через десяте" кінчається тим, що "*нема задовільної етимології*".

Слова **шипшина, шипок**, найкраще вивести від ***чіпшина** – ***те, що чіпляється***. Слово походить від **чіпок** [малий **чіп**], як **вільшина** від **вільхи**. Звук '**ч**' легко переходить у '**ш**', згадаймо слова́ **что** і **што**. А у слові ***чіпшина**, цьому сприяв ще й звук '**ш**' у слові. Тому ***чіпшина** стала вимовлятися **шипшина**.

Але слово **шип** цікаве ще під одним оглядом. Усі слов'яни знають це слово з першим звуком "**ш**". Якщо наша версія родоводу **шипа, подшипника й шиповника** правильна, тоді це ще одне підтвердження про глибоку стародавність української мови – на рівні праслов'янської мови. Аж не віриться. Але факти – уперта річ.

Щодо походження слова **чоп**, тут, можливо, варто вдатися до давніх мов: греки, санскриту *тщ*, хоч нам здається, що й тут не обійтися без нашого слова **чіп**.

Ползучий

Те, що слова **ползучий** та **ковзучий** близькі і формою і змістом, заперечити годі. Але як це пов'язати – не бачимо. Може, хто з читачів поможе?

Преминуть

Це слово росіяни вживають тільки з часткою **не**: **не преминуть**:

"*Я **не преминул** явиться на совет...*" *(Пушкін)*.

Виходить, що дієсло́ва **преминуть** у росіян не існує зовсім, а існує дієслівна пара **не преминуть**. Але і **преминуть** і **не преминуть** походять, як визнають етимологи, від слова **минути** й приставки **пре-**. В. Даль навіть виводить недоконану форму цього дієслова – **преминовать**, але це чисто теоретична форма, ні живій мові, ні літературі невідома.

А от значення слова **преминуть** → ***минути, пройти стороною*** цілком збігається із значенням слова **проминовать, проминуть**, визнаного в СССР *застарілим* і в останньому виданні [СРЯ-81] не наведеному зовсім. Чи ж слова **проминуть** і **преминуть** не одне й те саме слово, з різницею в однім звуці: у приставці **про-** звук '**о**' обернувся на '**е**' – **пре-**? Іншого пояснення, очевидно, годі шукати. До того ж *застаріле* у росіян слово **проминуть**, аж ніяк не *застаріле* в українців, де

проминути постійно вживається і творить зворот **не проминути нагоди** *щось зробити*. Цей зворот повністю відповідає парі **не преминуть**:

[*Я **не проминув нагоди** піти = я **не преминул** пойти*].

Український зворот підказує, що й пара **не преминуть** колись звучала, а подекуди звучить і тепер, **не преминуть случая**. А коли взяти до уваги існування і застаріння у росіян слова **проминуть**, цілком резонно буде припустити, що **не преминуть случая** поперваx звучало як **не проминуть случая**. Іншого пояснення родоводу слова **преминуть** не пояснить найетимологіший з етимологів.

Тобто, зворот **не преминуть случая** походить від звороту **не проминуть случая**, цілком забутого. А затим що цей зворот у формі **не проминути нагоди** й досі живе серед українців, то можна цілком резонно твердити, що ці звороти взаємопов'язані і наш зворот первинний, а російський – вторинний, бо навряд чи знайдеться охочий доводити, що форма **проминуть** постала від форми **преминуть**.

Стає зрозумілим, чому слово **преминуть** не вживається інакше, як із часткою **не**. Бо слова́ **не преминуть** – це частина звороту **не преминуть случая**, який скоротився до перших двох слів, а зміст сказаного нітрохи не змінився:

[*Я **не преминул случая** пойти = я **не преминул** пойти*]

Саме, як частина звороту, пара **не преминуть** і закріпилася в російській мові, бо самостійно слово **преминуть** ніколи не існувало. Існувала форма **проминуть**, котра, як на те, забулася, бо її замінили інші форми, зокрема й **преминуть**.

Існування українського звороту **не проминути нагоди**, якраз і свідчить, що, побутуючи серед переселенців, цей зворот обернувся на **не проминуть случая**, і далі скоротився до форми **не преминуть**, яку саме так і треба записувати у словниках, бо **преминуть** без **не**, це все одно, що віз без голобель.

Проникать

Про те, що мовці, розвиваючи свою мову протягом ряду поколінь, мусіли найрізнішими шляхами переробляти наявні форми уже відомих слів свідчать усі досі розглянуті історії слів. Цю переробку важко простежити лише порівнюючи звукові малюнки коренів і не беручи до уваги найрізноманітніших можливостей, якими творці мови могли добуватися нових форм. Нові форми часом творяться без ніякої логіки і це творення важко пояснити лише спираючись на усталені методи в етимологічній практиці. Наприклад, як пояснити перехід **'о'** в **'е'** у формі **не проминуть**, для створення форми **не преминуть**? Про те, що це сталося саме так, ми маємо досить доказів. Але чому, саме у цій формі стався такий перехід, а в інших формах не стався? Це питання на сьогодні без відповіді. А мова підкидає нам таких питань ой-ой скільки.

Візьмім слова **проникать** і **проникнуть**. Слова розглянуті й пояснені з усіх боків: звідки походять і які їхні родичі у яких мовах. І раптом знаходяться родичі, які виходять за рамки наявних досліджень, і які просто не вкладаються в голові. Але їх якось треба пояснити. І доводиться ставити знак питання на всі попередні досліди.

Наприклад, Грінченко реєструє слово **промкнути** з низкою значень 1. ***проковтнути***, 2. ***пронести (зі шлунку)***, 3. ***збагнути, проникнути, зрозуміти, вгадати***.

Словники Андрусишина та Желехівського наводять і слово **промикати**, а Желехівський ще й слово **промикатися**, значення яких близькі до значення **проникати** й **проникатися**.

Як могло статися, що майже однозвучні слова **проникати** й **промикати** у доконаних формах втрачають цю майже однозвучність? **Проникати** творить **проникнути**, а **промикати** – **промкнути**. Тут треба врахувати здатність звуків притиратися. Якщо доконана форма від **промикати** була попервах ***промикнути**, то якщо опустити кореневе **'и'** → **пром-кнути**, звуки **'м'** і **'к'** можуть створити нерозривну пару звуків **'мк'** і створити слово **промкнути**. Коли ж опустити цей самий звук **'и'** у дієслові **проникнути** → **прон-кнути**, то звуки **'н'**, **'к'** і **'н'** звукової трійці **'нкн'** не творять. Тому форму **пронкнути** мовці не змогли скоротити і створили натомість **проникнути**. Доконані форми від двох майже однозвучних слів поглибили свою різнозвучність. Якби цього не сталося, цілком можливо, що на сьогодні ми б не мали двох форм **промикати** і **проникати**, а існувала б якась одна. Звернувшись до матірніх форм **микати** й **никати** знаходимо спільність у значеннях також.

Затим що такі незбагненні факти можуть пролити світло на моделі творення певних словесних одиниць слід поглиблювати дослідження усіх родин слів **микати** й **никати** в усіх слов'янських мовах. І це може стати у пригоді для з'ясування істини.

Прыскать

Українське слово **порскати** своєю формою, вжитком і значенням дуже близьке до *рос.* слова **прыскать**. М. Фасмер обережно говорить про можливість чітко окресленого варіянту до **порскати**. Ми не будемо обережничати, а скажемо прямо: **прыскать** і **порскать** – варіянти одного дієслова. Наше **порскати** ближче до праслов'янської форми ***pъrskati** → ***porskati**. Кінець кінцем **прыскать** і **порскати** належать до величезної родини слова **порох**:

порох → порошити → порскати → прискати → прыскать.

Пуля

Слово **пуля** більшість етимологів виводить від польсько-українского слова **куля**. А що **куля** походить від німецького **kugel**, то нема сумніву, що **пуля** походить від **кулі**, а не навпаки.

Пуще

Слово **пуще** завдало етимологам мороки, а надто тим, які не звертаються за порівнянням мовних фактів до української мови. Так один поважний етимолог виводить слово **пуще**, як перший ступінь порівняння від **пусто**. Це найпростіше пояснення, але, на нашу думку, воно хибне. Дуже вже і формою і змістом слово

пуще подібне до нашого слова **дужче**, і то в усіх значеннях: ***більше, сильніше, голосніше***. Ось два вжитки цього слова в нас і в росіян:

> "Кричи ***пуще***, *чтобъ услышали!*" *(В. Даль)*;
> "*На музику, знай, покрикує, щоб **дужче** грала*" *(Квітка)*.

Не виключено, що слово **пуще** – яке можна розуміти як ***пустіше*** – під впливом близькозвучного *укр.* слова **дужче** перебрало його значення, а своє – забуло.

Роспуск

Російський **роспуск** точна копия нашого **розпуск**. Чому так, цікаво? Таж росіяни не мають приростку **роз-**, тільки **раз-**. Саме слово **роспуск** походить від слова **распускать**, не від **роспускать**. Чому ж тоді **роспуск**, а не **распуск**?

Очевидно, слова із приростком **раз-, рас-**, предки росіян вимовляли так, як і українці **роз-, рос-**. Про це свідчать російські діялекти, де поширено "окання". Послухаймо, що про це каже В. Даль у коментарі до слова **раз**:

> "*...окаюче населення наше взагалі більше любить **роз**: **розиня, розвить, розогнуть**, нпр., українець каже **роз**, акаючий білорус: **раз**; південний великорус, включно з Москвою, **раз**; північний та східній великорус здебільшого **роз**...*".

Російську мову творили українці та білоруси. Від білорусів російська мова перебрала "акання", від українців – лексику, мовні звороти, приказки, пісні, синтаксу, подекуди наголоси. Перехід російського **раз-, рас-** у наголошеній позиції у **роз-, рос-** свідчить про походження приростків із '**а**' від українських приростків із 'о':

Разыграть: розыгрыш	від **розіграти: розіграш**;
Рассыпать: россыпь	від **розсипати: розсип**;
Расписываться: роспись	від **розписуватися: розпис**;
Расказывать: росказни	від **розказувати: розказ**;
Растаивать: росталь	від **розтавати: розтань**.

Приросток **рос-** зберігся і в деяких інших словах незалежно від змін наголосу, що свідчить про його первинність:

роскошный, ростовщик, росток, Росток, Ростов, Ростислав.

Тут треба зауважити, що у всіх цих словах перший склад **рос-** росіяни вимовляють як **рас-**. Ці слова через ряд причин не записувані з першим складом **рас-** показують, що слова з першим складом **раз-, рас-** творилися із слів з першим складом **роз-**, **рос-**, властивих українській мові.

Рыбалка

Слово **рыбалка** у значенні ***риболов***, сучасні *рос.* словники визнають *простірічним*. Це прямий знак, що це слово запозичене від сусідів. А **рыбалка** із значенням ***риболовля*** окреслено *живомовним*. У словнику В. Даля [Даль] слово **рыбалка** з ремаркою *сибірське, південне* пояснено як ***риболовля неводом, тоня,***

ватага. Наводячи півсотні виразів про рибу й рибалку, такого популярного тепер виразу **идти на рыбалку** словникар не наводить. Цей вираз – продукт XX століття, народжений під впливом діялектів та української мови.

Сесть в калошу

Цей зворот постав у мові росіян, як переробка українського звороту **сісти в калюжу**, можливо, навіть з деякою іронією на адресу виразу **сісти в калюжу**. Тільки так можна зрозуміти її появу, бо знаючи *рос.* зворот **сесть в лужу** – теж двійник звороту **сісти в калюжу**, годі пояснити появу вислову **сесть в калошу** якось інакше.

Скворчать

Словники пояснюють слово **скворчать** *(просторічне)*, як ***шипіти при смаженні***. Це те саме, що у нас зветься словом **шкварчати**. І **шкварчати** і **скворчать** походять від українського слова **сквар** → ***жар, спека***.

Стесняться

Слово **стесняться** → ***нітитися, соромитися*** аж так відійшло від свого початкового значення, що не буде зайвим нагадати родовід цього слова. Тут у пригоді може стати українське слово **стіснятися** → ***стискатися, зіщулюватися***, що своїм значенням найближче підходить до переносного значення, яке прибрало слово **стесняться**.

Сударь *д!* **государь**.

Тапочки

Українське слово **капці** причинилося до появи форми **тапочки** у росіян. Українці при потребі уживають здрібнілі форми: **чарка** → ***чарочка***, **зірка** → ***зірочка***. Не минули цієї метаморфози і **капці**. Дівчатам приємніше було звати **капці** → ***капочки***. Російськомовним українцям, щоб стати "русскими" треба було якось переробити слово **капочки**, щоб воно не звучало по-українськи і їм вдалося переробити **капочки** на **тапочки**. З України слово **тапочки** поширилося "від Москви до самих до окраїн".

Від здрібнілої форми **тапочки** росіяни утворили форму **тапки**:

"*Затевалась игра в волейбол, и Женя должна была сменить туфли на* ***тапки***" *(Гайдар)*.

Тасоваться

Скільки словників видано в Росії! Але попри це, є слова, досить уживані, які не потрапили до словників. Не багато, але є. Не вжив ніхто слова в літературі, а слово живе собі, хоч ніхто не вписав його до словника. Таким словом є слово

тасоваться. У Даля є лише згадка про можливість форми **тасовать-ся** без тлумачення і прикладів.

Почну від Адама й Еви.

Слову **тасовать**, коли йдеться про карти, цілком справедливо приписано французьке походження. Але це зовсім не значить, що слово **тасоваться** із значенням ***тикатися-микатися, кидатися з боку в бік*** так само іноземного походження. Це слово поширено серед широкого загалу росіян, і мабуть-таки, походить від українського слова **телесуватися** з тим самим значенням:

"*Пияк **телесується** вже на всю пивну...*" *(О. Гончар).*

Слово це може мати споріднення із словами **теліпатися** і **телепень**. Під цим оглядом дуже симптоматичним є наведене В. Далем у гнізді **ТЕЛЕПЕНЬ** слово **телешить** *новгородське* → ***іти поспіхом /бігма, не баривишись, незграбно/***, а у словнику Желехівського [Жел.] слово **Телешик** – синонім до слова **Телесик**.

Треба думати, в минулому існувало більше слів із коренем **теле-**, **телес-**, **телепс-**, що видно бодай з імені казкового героя **Івасик-Телесик**. Знаючи існування вигуку **телепс!** = **телеп!**:

"***Телепс** щастя в хату!*" *(Фолклор)*,

не можна виключати й існування таких слів, як ***телепснути** → **телепнути**, ***телепсуватися** → **телесуватися**, інакше кажучи, сім'ї слів творених вигуками **телеп!** і **телепс!**.

Скорочення **телесуватися** до форми **тасуватися** і згодом – **тасоваться** цілком вірогідне, хоч, можливо, й під впливом слова **тасовать** → ***мішати карти***.

Тачка

Етимологи виводять **тачку** з дієслова **тачать**. Це дієслово у росіян пов'язане з шиттям. Воно близьке значенням до слова **шить**. Але як від поняття **шити** утворилося слово **тачка**, близьке значенням до пересування, до руху, збагнути годі. Тут знову-таки у пригоді стане українська мова.

Річ у тім, що в матірній українській мові слово **тачати** значило ***качати***:

"*На Дунаю прана, на шнурах вішана, на маґлі* [= катальня] ***тачана***" [Гр.]

Від **тачати** із значенням ***качати*** цілком легко вивести слово **тачка**, згадавши, що дієслова **качати** й **котити** рівнозначні:

"*Діти... **качали** крашанки по траві, грались... крашанками*" *(Нечуй-Левицький).*

Тачка – це ***те, що котиться***, або ***те, що його котять***.

Щодо форми **качати**, то треба думати, що вона, насправді звучала **кочати**, Згадаймо, що слово **качан** відоме й у формі **кочан**, і російське **коченеть** *(=* **качаніти***)*, саме і зберегло цей первісний правопис. Крім того, форма **кочати** мала у давнину ще й форму ***котати**, незалежно від сучасної російської форми **катать**.

Дієслова на **-ати**, охоче творили форми на **-ити** потрібні для ширшої передачі можливих дій:

Українські дієслова	*Російські дієслова*
валяти – валити	**хвата́ть – хвати́ть**
ламати – ломити	**плата́ть – плати́ть?**
рубати – рубити	**метать – метить**[1,2]
лучати – лучити	**воро́чать – вороти́ть**

З форм на **-ити** можна було творити додаткові значення, які з форм на **-ати** не ірилися. Ці форми не творяться від усіх дієслів з кінцівкою **-ати**, а коли тво-ься, то мовці радо їх використовують. Тому, цілком зрозуміло, що форма ***ко-ти** збагатилася формою **котити**. Про споріднення слів **тачати й котити** свідчить і факт, що **тачати** відоме й у формі **точити**:

;кажи мені робити – під гору камінь ***точити**: **поточу** я камінь на місто*" [Гр.].

Найвірогідніше, що **точити** поперваx творилося, як доконана форма від **іати**, але стати доконаною не змогло.

Ми вже знаємо, що в діялектах звук '**т**' часом стає звуком '**к**', отже, на тере-: розселення наших предків могли існувати форми **тачати, точати, точити** і эми **качати, кочати, кочити**. Згадаймо, що матірня форма, з якої творено всі ıі форми, в тому числі форма дієйменника, була наказова форма: **качай!, іай!, кочи!**. Але форма **кочи!** не була мелодичною для мовців, і вони змінили її **коти!** згідно з наявною у мовному центрі системою чергування звуків. Коли ;азова форма стала **коти!**, тоді й дієйменник став **котити**, і відмінявся так:

Українська модель		*Російська модель*	
Я котю → кочу	**Ми котимо**	**Я качу**	**Мы катим**
Ти котиш	**Ви котите**	**Ты катишь**	**Вы катите**
Він котить	**Вони котять**	**Он катит**	**Они катят**

У першій особі однини – **я котю** – знову таки сталася зміна звуку '**т**' на '**ч**'. эго вимагала вже згадана система чергування звуків у мовному центрі мовців.

Ця модель переходу '**ч**' в '**т**' і навпаки стала надалі взірцем творення пара-ми дієслів з наказовою формою **-ти!, -тім!, -тіть!**. Надалі усі дієслова, які мали цівку наказової форми на **-ти!** стали відмінятися за парадигмою форми **котити**.

Українська модель	*Російська модель*
Плати! → платити;	**Порти!, порть! → портить;**
Я плачу,	**Я порчу**
Ти платиш...	**Ты портишь...**

Отже, всі дієслова з кінцівкою **-тити**, де під час відмінювання є перехід звуку в '**ч**', мають походити від дієслів з кінцівкою наказової форми **-ти!**;

Коли ж кінцівка наказової форми **-чи!**, тоді зміни звуку в парадигмі не ста-ся:

Українська модель	*Російська модель*
Мочи! → мочити;	**Точи! → точить;**
Я мочу	**Я точу**
Ти мочиш...	**Ты точишь...**

Тоска

Твердого погляду на походження слова **тоска** в етимологів нема. Слово трохи закрутисте для етимологів. На нашу думку розв'язати цей ребус не можна не врахувавши українських слів **ту́сок, туска́** і польське прізвище **Туск**. Чоловічий рід деяких з цих слів може бути ключем до походження слова **тоска**. Щодо можливости зв'язку із прикметником **тощий**, не треба забувати, що **тощий** може мати зв'язок із **кощавий, *кощий**.

Укромный

Це слово, кінець кінцем, походить від дуже давнього і міцного предка – від слова **кремінь**, відомого майже без змін усім слов'янам. Дехто здивується: як це так, щоб зразок міцности, незламности та й спричинив появу якогось відлюдька **укромного**?

Той хто дивується, хай згадає історію розквіту й занепаду слова **кремінь**, що почав свою висхідну кар'єру за часів кам'яної доби. Без **кременя** потомки наших дуже давніх предків навряд чи дожили б до XXI століття. **Кремінь** був найпотрібнішим супутником людини, аж до XX століття, коли ішлося про розпалення вогню. А за давніх часів кам'яної доби без **кременю** не могли ні воювати, ні полювати, ні рибалити, ні хазяювати в хаті наші предки й предкині, не згадуючи дітей, які на дозвіллі бавилися у **крем'яхи**. Велику користь приніс **кремінь** і нашій мові. Від **кременю** пішли слова:

> **кремсати, кресати, кресало, креслити, Кремль, крем'ях, кре́мез, креме́зний, окремезніти, крім, окрім, окроме, окремий, окремішний, відокремлювати, окрі[о]мний, кресатися** *(*= битися*)*:
>
> "*Штирі воли як соколи рогами* ***ся крешут***" *(Головацький)*.

Сюди треба додати російські слова **кром** → ***засік***, **закрома** → ***засіки***, **кромка** → ***бережок*** *(нпр. у посуді)*, **кромить** → ***відокремлювати, відгороджувати, перебирати, сортувати***.

На нашу думку, не підперту доказами, слова **краяти, край, крайній, кроїти** і собі походять від **кременю**, а також німецькі слова **Kram** → ***дрібний крам***, **kramen** → ***перебирати***, **Krämer** → ***крамар***, і французьке **crème** → *(відокремлені)* ***вершки***.

А де ж тут **укромний**? – спитає нетерплячий читач. А тут таки зовсім близько. Наше слово **окромний** → ***окремий, відособлений, усамітнений*** саме і є прямий предок слова **укромный** → ***усамітнений, затишний, тихий, відлюдний, безлюдний***.

Історія **укромного** та **кременю** – прямий доказ слов'янського розквіту за кам'яної доби, коли слов'яни ще не розділилися на низку племен-народів. Дані порівняльного мовознавства свідчать, що за цієї доби усна праслов'янська мова мала вплив на інші европейські мови включно з латиною та грекою, не кажучи про германські мови.

На яких землях жило це прадавнє плем'я? Треба сподіватися, що ряд наук укупі з мовознавством установлять цей факт зразу приблизно, а тоді дещо точніше.

Урочище

Слово **урочище** повертає нас ізнову до давніх-предавніх часів. Це слово – ровесник слова **кремінь**.

Давнє слово **урок** *(мн.* **уроки***)* не мало значення ***лекція, година в навчальному закладі***, як це має місце сьогодні. Цим значенням ми завдячуємо сталінській національній політиці. А перед тим слово **урок** *(мн.* **уроки***)* значило ***наслання (з метою завдати шкоди здоров'ю /життю/)***. Насилати **уроки** за тих славних часів могли особи, пов'язані з потойбічними силами: відьми, ворожки, ворожбити, жерці первісних релігій. Усі напасті, що траплялися з тодішніми платіями податків – хвороби, пожежі, неврожай, голод – приписувано **урокам**. Слово **уроки** було у великому ходу серед наших предків, а той хто володів здатністю **насилати уроки** або **урікати** *(дк.* **уректи, наврочити***)* мав досить велику владу над людністю:

*"Щоб не **врекли** вражі люди моєї краси" (Народня пісня).*

Від слова **урок** походить і дуже популярний вислів, тепер забуваний, **нівроку** *кому***!**, що значить ***не наврочити б*** *кому*:

*"Бач, як поправивсь, **нівроку** йому" (Грінченко).*

Слово **урочище** сьогодні значить ***природній межовий знак: балка, гора, річка тщ***. Як це прив'язати до слова **урок**?

Ми не маємо жодної інформації про тодішні часи і про тодішні суспільні відносини, а також про релігійні відправи наших предків. Як видно з великої ваги, яку посідає релігія в сучасному житті, ця вага за первісних релігій була не меншою. Жерці або волхви мали серед тодішніх племен неабиякий вплив на життя давніх платіїв податків. Мусіли бути релігійні відправи, відправляні просто неба у певних **урочих** місцях – **урочищах**. На цих **урочищах** відбувалися первісні спілкування з Богом та інші дійства. Місце для **урочища**, де мали зібратися віряни, найлегше було визначати за природнім рельєфом: у балці, під горою, на березі річки тщ.

Коли, після хрещення слов'ян, первісні відправи просто неба стали історією, **урочища** у первісному значенні перестали існувати, але слово для визначення певного місця у даній околиці збереглося і дійшло до наших супермодерних часів, де нема уроків-наслань, жерців та шаманів. Слово лишилося єдиною сув'яззю, що в'яже нас із таємничими, загадковими часами далекої минувшини.

Хлебороб

У гнізді **ХЛЕБЪ** В. Даль [Даль] наводить із півсотні слів з коренем **хлеб-**, але серед цього царства хліба нема **хлібороба**: за часів В. Даля *(*XIX століття*)* це слово ніхто не мав за російське. Б. Грінченко слово **хлібороб** перекладає на *рос*. мову, як **земледѣлецъ, хлѣбопашецъ**. **Хлібороб** – споконвічне українське слово. Але часи міняються. Настала доба червоної гри-без-правил і слово **хлебороб** стало з'являтися у російських словниках. Чи це нам шкодить? Шкодити не шкодить, ми раді, що наша мовна стихія перетинає кордони і служить людству. Тобто, це наш глек на капусту. Але, панове московські словникарі, коли ви до слова **крем** додаєте ремар-

ку [Франц. creme], а до слова **биржа** – [Нем. Börse], то чому б до слова **хлебороб** не додати [Укр. хлібороб]?

І то не тільки до слова **хлебороб**, а також і до – **бракороб**, до **слухач**, до **повстанець**, до **боротьбист**, до дієслова **хорошиться**, до виразів **рыльце в пушку, на босу ногу, калики перехожие**, як це зроблено до слова **самостийный**.

Тоді це буде науковий твір, який можна дорівняти до словника В. Даля.

Поки цього нема, то московські словники можна дорівняти до агітаційної літератури ЦК КПСС.

Чорт попутал

Коли порівняти пару **чорт попутал** з нашою парою **лихий напутив**, то виникає здогад, що між цими зворотами існує певний зв'язок. Порівняймо логічний зміст обох висловів:

лихий напутив *кого* ***щось зробити*** –

тут цілком ясна причина і наслідок: **лихий напоумив /підʼюдив/** *когось* ***зробити щось***; **черт попутал** *кого (*далі треба б спитати *чем*, бо **путають** *чим*, але спитали інше, змістом слова не передбачене*) щось ізробити*:

"*...и вот... меня черт **попутал** взять...три... куска сахара...*" *(Пирогов).*

Выходить, що **попутать** стало значити ***напутити /підʼюдити/***, всупереч головному значенню дієслова **путать** → ***путать*** *что, чем, с кем/чем, во что, кого чем.* ***Путать*** *кого* ***делать что*** такого значення слово **путать** не має Отже, дієслово **попутать** у виразі **черт попутал** дістало цілком нове значення, і то не від слова **путать,** а звідкись-інде.

Очевидно, що на придбання дієсловом **попутать** значення, яке властиве нашому слову **напутити** сталося тоді як вираз **чорт напутив** перекладано мовцями на російську мову за тих часів, коли грамота була привілеєм небагатьох. Тодішній перекладач форму **напутив** → ***напоумив***, зрозумів як **напутал** → ***напутал***. Після цього переклад став звучати ***черт напутал**. А що вираз ***черт напутал** не аж так вкладався у голові слухачів, то за якийсь час слово **напутал** перероблено на **попутал** і вираз дійшов до наших днів у такій з точки зору класичної логіки неправильній формі. Але мовці не зналися на логіці, ні на правилах перекладу. Зліпили вираз, його підхопив загал і писемна братія, бо вираз був цілкий, доречний і зʼясовував обставини якоїсь події чи факту двома словами: **черт попутал** → ***лихий напутив***, тобто якоюсь мірою знімав відповідальність із розповідача.

Шагать

Слово **шагать** постало на світ завдяки словам **сягати** й **шугати**, які, спарившись, породили слово **шагать**. Підстави такі:

В. Даль: **сягъ, сяжокъ** – віддаль, на яку можна **сягнуть, шагнуть**;

Б. Грінченко: **Шугати**... 4) ходити широкими кроками:

"*Он, дивись, як **шугає**, мов та чапля на болоті похожає*" [Гр.].

Шальной

Звукова подібність слова **шальной** та нашого слова **шалений**, підкріплена й містовою тотожністю цих слів → ***скажений***, не лишає жодного сумніву про їхню порідненість. А *просторічні рос.* слова **шалеть** → ***шаліти***, **шалопут, шалоутный** і наші слова **шаліти, шалопут, шалопутній** ще більше підкріплюють умку про спорідненість слів **шальной** і **шалений**.

Хто старший?

Очевидно, що **шалений**, бо поява знаку м'якшення у **шального** – це наслідок корочення складу **-лен-** у **шаленому**, що є усталеним шляхом словотвору. Оберного шляху від **-льн-** до **-лен-** ні мовна логіка, ні словесна практика не підверджує.

Шершень

Українцям відоме слово **шерстень**, записане з уст, але воно відоме й ітературі:

"*Дивиться він, аж над дорогою гніздо* ***шерстнів***" [Гр.].

Слово **шерстень** → ***шершень*** проливає світло на походження слова **шерпень**, від слова **шерсть**, а заразом вияснює походження слова **шершавий** знову аки від **шерсти**.

Яко

Спорідження сполучника **яко**, збереженого сьогодні у росіян у вислові **яко лаг яко наг**, з нашими **як, який** видно голим оком. Це спадщина праслов'янцини, яка в особі українських та білоруських мовців ішла на Північ та Схід Евразії Півдня *(*Київ*)* та Заходу, свідчить про більшу близькість південно-західньої мови о мови предків, ніж пізніше утворена з києво-руської та білоруської мови могутня юва Півночі.

Якобы

Галицький варіянт української мови знає слово **я́кби** [Не плутати з **якби́**].

Слово **я́кби** значить → ***ніби, нібито***:

"*Щось твій голос нині* ***я́кби*** *не шліфований*" *(Купчинський,* [Л.Л.]*)*.

Це значення відповідає значенню слова **якобы** → ***ніби, нібито, неначе***. 'обто, **я́кби** і **якобы** – брати у перших:

"*Говорит,* ***якобы*** *не знал этого*" *(В. Даль)*.

Якщо у слові **я́кби** замінити першу частину **як-** на **яко-**, то матимем слово **кобы**.

7. УКРАЇНСЬКІ НАГОЛОСИ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

Світло на походження слів можуть пролити моделі наголошення. Так, у деяких російських словах наявне українське наголошення, а не російське. Очевидно, у процесі творення мови росіян на базі києво-руської та білоруської мов не всі слова тепер уже російської мови діставали російські наголоси, і ряд слів зайшов до новотвореної мови з українськими наголосами. Це в'яже мову росіян до нашої мови.

Благове́щение *д!* **Воздви́жение**

Взаперти́

В українській мові мусіло існувати слово **запертя́**, яке на сьогодні забулося. Про це свідчить російське слово **взаперти́**, яке звучить цілком по-українському: **в заперті**, якщо згадати забуте слово **запертя́**.

Про те, що слово **запертя́** існувало маємо два свідчення:

1. існування українських слів **опертя́, підпертя́**, як зразок моделі слова;

2. існування на Сибіру слова **запе́ртіе** [Даль] → ***закриття торгівлі, зокрема з китайцями***.

Слово **запертие** має наголос на перше **'е'**. Якби форма **взаперти́** творилася б від слова **запе́ртие**, то вона виглядала б так: **в запе́ртии → взапе́ртии**. Виходить, що вона творилася від слова **запертя́**.

Воздви́жение

Слово **Воздвижение**, запозичене з церковної лексики, росіяни наголошують на першому **'и'** – на третьому складі від кінця – це так званий дактилічний наголос:

Воздви́жение.

Склад **-ние** у слові **Воздвиже-ние**, який записано з двома голосівками, росіяни вимовляють, як **-нье**, тобто, це один склад з одною голосівкою.

Така модель наголошення на третьому складі від кінця властива українській мові. Коли ж росіяни самостійно творять іменника від дієслова **воздвига́ть**, то наголошують це слово на першому **'е'**: **воздвиже́ние**, згідно з усталеним російським наголосом для слів з кінцікою **-ение**:

Написання	*Вимова*
тече́ние	**тече́нье**
творе́ние	**творе́нье**
равне́ние	**равне́нье**
служе́ние	**служе́нье**
движе́ние	**движе́нье**.

Цей список можна писати й писати – це природній російський наголос у словах з кінцівкою **-ение**: на другому складі від кінця, взявши до уваги вимову – **-éнье** – так званий жіночий наголос. Лише подеколи росіяни наголошують ці слова на третьому складі від кінця: **утю́жение**, тобто так, як українці наголошують слова з кінцівкою **-ення**: на третьому складі від кінця:

мно́ження
рішення
ни́щення
підви́щення
Здви́ження.

Останнє слово у цій колонці – **Здви́ження** – скорочена форма від

Воздви́ження

або

Воздви́ження Чесного Хреста.

Київські душпастирі саме так – по-українському – наголошувала слово **Воздвиження**. Цей наголос із Києва переніся разом з першими церковними служителями на Північ – до Москви. Коли ж на Півночі твердо став на ноги московський діялект києво-руської мови, росіяни утворили від дієслова **воздвигать** іменника **воздвижение**, наголосивши його тепер уже російським наголосом на перше '**е**': **воздвижéние**.

Українські моделі наголошення в мові росіян – це наш слід, який зберігся у мові сусідів. Так само, як **Воздви́жение** росіяни наголошують ще одне слово з релігійної лексики, слово **Благовéщение**. Наголос у цих словах – український.

Вологодски ребятё

У жартівливій пісеньці, яку співають у сусідніх з Вологодською областях, можна почути невластивий для освічених росіян наголос у формі другої особи множини від дієслова **брать: беретё**.

Форма **беретё** – це діялектна форма другої особи множини від дієслова **брать**, що відповідає нормативній російській формі **берёте**. Діялектну форму відмічено у не зовсім пристойному жартівливому куплеті, який автор цих рядків чув у сталінському концтаборі. Серед в'язнів на 501 будові Печорлагу було кілька вологодських кримінальників, а також кримінальники з інших областей РСФСР, які мали якісь порахунки з вологодцями і висмівали останніх у такому куплеті:

Вологодски ребятё́,
Где Вы деньги ***беретё****?*
У мамани ***крадетё****?*
Наших девок ***портитё****...*

*(*Слово **портитё** автор цих рядків уставив самоправно замість непристойного слова, вжитого у пісеньці, але так само з наголосом на **-тё***)*.

Пісенька висміває вологодців та їхній діялект, де форма **беретё** має наголос, як у наших формах:

берете́,
живете́,
несете́.

Як міг український наголос занестися так далеко на північ, аж у Вологду?

Тут може бути лише одне пояснення. Північні землі Київської Руси, які пізніше утратили адміністративний зв'язок із Києвом, заселювано вихідцями з Півдня – з України. Цей факт пояснює наявність української лексики у ряді діялектів нинішньої Росії. Один з таких діялектів – вологодський – як бачимо – зберіг модель українського наголошення у дієслові **брати** та в інших, зокрема, непристойних словах. Діялект цей має й інші риси подоби до української мови *(Д! Розділ 1)*.

Дослідження наголосових моделей у діялектах російської мови дає додаткові докази про походження сучасної російської мови.

Долбить

Просторічне рос. слово **долбануть** походить від слова **долбать,** двійника українського слова **довбати**. Ремаркою *просторічне* слово **долбать** відокремлено від канонізованого мовознавством СССР слова **долбить**. Російське мовознавство на підставі мовної практики росіян вибрало для канонізації слово **долбить,** яке формами **долблю́, долби́шь, долби́т** виходить з властивого росіянам наголошення дієслів з кінцівкою **-бить, -пить, -вить, -мить: губить, лупить, ловить, кормить**. Гляньмо:

Я люблю́, луплю́, ловлю́, кормлю́
Ты лю́бишь, лу́пишь, ло́вишь, ко́рмишь
Он лю́бит, лу́пит, ло́вит, ко́рмит.

Як бачимо, наголос із закінченням у формі першої особи однини **люблю́** переходить в решті форм однини та множини на основу *(*у цьому разі на корінь*)*: **лю́бишь**, **лю́бит** і т. д. Така тут норма.

А тепер гляньмо, на картину наголошення дієслова **долбить**:

Я долблю́
Ты долби́шь
Он долби́т.

Чим пояснити відхилення від норми наголошення?

Чому **ты долби́шь**, а не **ты до́лбишь**? Дивно, правда ж?

Але коли глянути на наголошення українского слова **довбти**, стає ясно, чому саме такий наголос закріпився у дієслові **долбить**:

Я довбу́
Ти довбе́ш
Він довбе́.

Росіяни, утворивши форму **долбить**, відмінну від форми **долбать →** ***довбти, довбати,*** зберегли у формі **долбить** українське наголошення слова **довбти**, яке

було зразком для мовців, коли вони творили нові форми. Це наголошення не вкладається у російську модель наголошення.

Не виключено, що росіяни-новомовці спочатку вимовляли цю форму так:

Я *долбу́
Ты *долбёшь
Он *долбёт.

Творення *просторічних* дієслів, поряд з канонізованими, має місце в *рос*. мові і з іншими дієсловами. Так слово **рубануть** росіяни творять від *просторічного* слова **рубать** → ***рубати***. І це тоді, коли канонізоване дієслово – **рубить**. Але зміни наголосів під час дієвідмінювання на *укр*. лад тут нема. Бо зміни наголошення нема і в українській моделі дієвідмінювання слова **рубити** → ***підрублювати шитво***:

Російська форма	*Українська форма*
Я рублю́	**Я рублю́**
Ты ру́бишь	**Ти ру́биш**
Он ру́бит	**Він ру́бить**.

Долгонько

Російська модель наголошення здрібнілих прислівників від здрібнілих прикметників виглядає так:

Прикметник	*Здрібніла форма*	*Прислівник*
бы́стрый	**бы́стренький**	**бы́стренько**
ско́рый	**ско́ренький**	**ско́ренько**
сми́рный	**сми́рненький**	**сми́рненько**

Як бачимо, наголос не змінюється в усіх трьох формах, і у здрібнілих прислівників падає на третій склад від кінця – дактилічний наголос. Така модель не збігається з українською моделлю наголошення:

Прикметник	*Здрібніла форма*	*Прислівник*
швидки́й	**швиде́нький**	**швиде́нько**
ско́рий	**скоре́нький**	**скоре́нько**
сми́рний	**смирне́нький**	**смирне́нько**

Українці наголошують здрібнілі форми на другому складі від кінця – жіночий наголос.

Глянувши на *рос*. здрібнілий прислівник **долго́нько**, бачимо, що він має український наголос, як і наш прислівник **довге́нько**. Позатим, прислівник **долго́нько** в росіян – безбатченко: прикметника **долго́нький** російська мова не знає.

Таких прислівників росіяни мають більше:

мале́нько, ране́нько, давне́нько, поздне́нько, трудне́нько,
часте́нько, хороше́нько, лего́нько, тихо́нько, туго́нько.

З цього списку три безбатченки:

ране́нько, давне́нько, часте́нько,

бо нема *рос.* слів **ране́нький, давне́нький, часте́нький**.

Виходить, що без української моделі наголошення, росіяни б не змогли створити таких широко вживаних прислівників, як

мале́нько, ране́нько, давне́нько, часте́нько.

Цей приклад показує наочно про затримання в мові росіян форм, уживаних їхніми предками. Ці форми були на устах сотень поколінь і не були русифіковані через частоту вжитку. Припустімо, що росіяни б трималися у даному випадку виключно російської системи наголошення, то наведені слова звучали б так:

ма́ленько, ра́ненько, да́вненько, ча́стенько.

Цілком нормальні з погляду вимови форми. Єдиною формою, яка б потребувала українізації, була б форма **хороше́нько**: сказати **хоро́шенько** таки важкенько.

Як бачимо, для успішного функціонування мови, вона не мусить гребувати формами та моделями інших мов, а надто мов, які лежали в її колисці.

Ще форми з українським наголосом:

велико́нек, широко́нек, глубоко́нек, свеже́нек, скупе́нек, долго́нек [ГС].

Жарко́е

Жарко́е... Дивний наголос, чи не так?

Росіяни ж наголошують слово **жаркий** так:

жа́ркий, жа́ркая, жа́ркое, жа́ркие.

Чому ж **жарко́е** дістало інший наголос?

Десь, мабуть, тому, що ще зовсім недавно слово **жа́ркий** наголошувано інакше, а саме **жарко́й**: В. Даль при слові **жаркій** пише:

"...уживаніше **жарко́й цвет**"

і далі:

жарко́й лов, жарка́я рыба.

Жарка́я → ***літній рибний лов***: "*Ушли в море на **жарку́ю***".

"***Жарка́я** часть говядины*, идущая на **жарко́е**"

Він же наводить прикметник **жарко́нький** з українським наголосом, коли по-російськи треба казати **жа́ркенький**.

Це все свідчить, що російські наголоси усталювалися шляхом відходу від українських, але у деяких широко засвоєних словах, таких, як **жарко́е**, зберігся український наголос.

Обнару́же́ние

Виробивши свою модель наголошення іменників з кінцівкою **-ение**, росіяни не застосували її до всіх таких іменників. У низці слів вони зберегли *укр.* наголоси, бо це було матірнє наголошення пересельців. Дактилічний наголос – на третьому складі від кінця – позатим, що він був матірній наголос, виявився мелодичніший за

аголос жіночий – на другому складі від кінця. Тому *укр.* наголос зберігся у таких *ос.* словах:

наме́рение
коро́бление
мура́вление
мирво́ление
обеспе́чение
обнару́же́ние
мы́шле́ние.

Слово

обнару́же́ние

юже вживатися з наголосом на '**у**' або на перше '**е**', а слово

мы́шле́ние –

наголосом на '**ы**' або на перше '**е**'. Така *двоєдушність* цих слів – свідчення оротьби в російській мові первинного українського та вторинного російського аголосів.

Український наголос	*Російський наголос*
обнару́жение,	**обнаруже́ние**,
мы́шление	**мышле́ние**.

Боротьба в системі наголошення слів мала місце у процесі вироблення *рос.* юви. Зрештою і слова з усталеним *укр.* наголосом **наме́рение**, **обеспе́чение** тощо одеколи (а надто в Україні) російськомовці вимовляють з чисто *рос.* наголосом **:амере́ние**, **обеспече́ние**, і таке наголошення може бути згодом канонізоване.

Українські наголоси в *рос.* мові глибоко закорінилися завдяки київським ченим людям, які, розвиваючи *рос.* мову, прищепили їй *укр.* моделі наголошення. 'им-то, в мові росіян збереглися наголоси в таких словах, як **Воздви́жение, Бла-ове́щение** тщ. Варто згадати, що у своїх статтях В. Даль уживає українські наго-оси – настільки вони зайшли у мову росіян. Так у статті "Отвѣтъ на приговоръ", [аль двічі вживає слово **заподо́зрѣнье** і двічі ставить на цьому слові наголос [Даль, . I, стор. XCV]. Як бачимо, наголос дактилічний – український. Сучасник ужив би амість **заподо́зрѣнье** слово **подозре́нье** і вже з російським жіночим наголосом.

По ко́ням!

Російська кавалерійська команда **по ко́ням!** має невластивий російській мові аголос на '**о**'. Слово **конь** у множині росіяни відміняють так:

Н. **ко́ни**
Р. **коне́й**
Д. **коня́м**
З. **коне́й**
О. **коня́ми**
М. на **коня́х**

Як бачимо форми **ко́ням** у цьому стовпчику *(*парадигмі*)* нема. Наголос на **‘о’** у слові **ко́ням** – неросійський. Глянувши, як українці відміняють слово **кінь**, побачимо, що це наголос український. Слово **кінь** у множині українці відміняють так:

Н. **ко́ні**
Р. **ко́ней**
Д. **ко́ням**
З. **ко́ней**
О. **кіньми**
М. на **ко́нях**

Наша кавалерійська команда:

по ко́нях!,

збережена від козацьких, а може й докозацьких часів, цілком відповідає українській моделі наголошення. Запозичивши цю команду від українців, росіяни русифікували її граматичну форму: замість **по ко́нях!** стало **по ко́ням!**, але наголос через його ритмомелодичність зберігся український: **по ко́ням!**. Тобто команда ніби й російська, а заразом і українська, бо по-російськи треба сказати **по коня́м!** – наголос на **‘я’**.

Позади

Росіяни, як і більшість слов’ян, творять прислівники, додаючи до прийменників іменники в основній або похідній формі:

на + зад = назад; в + перёд = вперёд; по + зади = позади; с + ряду = сряду.

Але форми **зади́** модель відмінювання російського слова **зад** не має. Має – українська модель:

*Російське слово **зад***	*Українське слово **зад***
Н. **зад**	Н. **зад**
Р. **зада, заду**	Р. **заду**
Д. **заду**	Д. **заду**
З. **зад**	З. **зад**
О. **задом**	О. **за́дом**
М. на **заду́ /за́де/**	М. на **заду́ /за́ді, <u>заді</u>**/.

Що ж ми бачимо?

Прислівник **позади** утворено з українською похідною формою іменника **зад**. Тобто, за дуже далекої давнини серед переселенців на нові землі були найуживаніші два прислівники **поза́ду** і **позаді**. Такі форми були і там, звідки вийшли переселенці. І на тих матірніх землях переселенців прислівник **позаду** здобув найбільше прихильників серед мовців, а на нових землях мовці вибрали прислівник **позаді**. Цьому сприяли поза всім іншим, форми **назади́** та **сза́ди**, так само поширені на нових землях і так само з українським закінченням місцевого відмінку слова **зад**.

Прину́дить

Прину́дить – це недоконана форма дієслова **принужда́ть**, яке належить до)одини слів з кінцівкою **-жда́ть**. Ця родина характерна тим, що наголос недоко-ıаної форми цієї родини падає на останній склад, тобто наголос недоконаних і ţоконаних форм *чоловічий*:

Награжда́ть награди́ть
Насажда́ть насади́ть
Наслажда́ть наслади́ть
Обсужда́ть обсуди́ть
Охлажда́ть охлади́ть
Побежда́ть победи́ть
Угожда́ть угоди́ть.

У словнику А. Залізняка [ГС] зібрано більше півсотні членів цієї родини і їх сіх наголошувано так, як і у наведеному стовпчику – на останньому складі. І тіль-и два дієслова цієї сім'ї наголошено інакше:

Понужда́ть пону́дить
Принужда́ть прину́дить.

Чому? Яка причина? Чому не сказати **понуди́ть, принуди́ть**?

Саме так старається наголосити ці слова, той, хто вчить російську мову – гідно із загальною моделлю. Але корінні росіяни з цим незгодні, бо вони змалечку ули тільки **пону́дить, прину́дить**. Так говорили їхні батьки, діди і діди їхніх ідів.

Але ніщо у світі не буває без причини. Щось могло змусити предків сучасних осіян саме так наголошувати ці два слова.

Послухайте нашу версію.

Річ у тім, що у предків росіян за тих далеких-предалеких часів було в ужитку лово **ну́дити** або **ну́диць**, занесене на нові землі переселенцями, скорочене згодом ід впливом форми **ну́диць** до форми **ну́дить**. Значення цього слова мінялося від:

нагоняти нудьгу, мучити, силувати, нудити /млоїти/, нудитися,

о

поневірятися.

Таке широке віяло значень свідчить про велику популярність слова **ну́дить** з аголосом на другому складі від кінця – жіночим наголосом. Від **ну́дить** пішли й охідні форми **пону́дить, прину́дить**. Мовцям і на ум не йшло, щоб наголошувати і слова інакше, бо так наголошували їхні батьки – переселенці з України:

ву́дити – пову́дити, гу́дити – погу́дити, ну́дити – зану́дити.

Мова переселенців весь час розвивалась: життя вимагало нових точніших та е-збивай-з-пантелику форм. Шляхом приєднаня наростка **-ж-** мовці створили едоконані форми **понуждать, принуждать** від уже наявних доконаних форм **ону́дить, прину́дить**, утворених від дієслова **нудить**.

Така, на нашу думку, причина, чому форми **пону́дить**, **прину́дить** не лягли правилу наголошення докананих форм у сім'ї дієслів з кінцівкою **-ждать**.

Ця наголосова Одиссея зайвий раз підкреслює роль, яку зіграли мови г сельців у процесі вироблення російської мови.

8. ПОХОДЖЕННЯ ДЕЯКИХ РОСІЙСЬКИХ СЛІВ ТА ВИРАЗІВ

Вшивый

Навряд чи треба доводити, що слово **вшивый** постало від слова **воша** /*рос.* **вошь**/. Але це не одразу сталося. Перше від слова **воша** утворилося слово **вошивий**, яке живе й досі в українській мові, а тоді з'явилася і скорочена форма **вшивый**.

Гурт

До слова **гурт** [СРЯ-81] додає довідку [Польск. hurt]. Але чому польське? Воно так само може бути і чеське, і білоруське, і литовське, і українське. Україна ж найближче до Московських земель. І до російської мови це слово заніс, не хто, а Гоголь. Саме його й цитує [СРЯ-81] першим, а за ним уже відомий нам "русский до мозга костей" Гладков *(*з Гладки́х*)*. Жодного автора польського роду! Та, зрештою, діло не в авторах. Звідки це слово потрапило до Москви? З Польщі, чи з України та Білорусі? Литва, куди попервах входили і та і друга, мала прямі торговельні відносини з німецькими землями. А слово це кінець кінцем німецьке. То, щоб не писати німецьке, московські філологи, під тиском наглядачів з КҐБ, воліють мати творцями своєї мови будь-кого, тільки не українців, не білорусів і не литовців.

Гурьба

Подібність слів **гурьба** та **юрба** завдає багато клопоту етимологам, але якоїсь вірогідної версії про походження цих слів досі нема. Беручи до уваги звукову подібність-розбіжність слів **гумор** і **юмор**, можна тільки догадуватися, що могло бути іноземне походження, але укласти точніше родовідний ланцюжок нема досить даних.

Далече

Далече – синонім слова **далеко** вже забувається російськими мовцями. Але нас це слово цікавить своїм походженням. Бо ж і справді, як це **далеко** обернулося на **далече**? Сталося це не вчора і не позавчора, а ген-ген у далекій давнині. У мові переселенців на нові землі було чимало синонімів до слів

далеко, широко, високо, глибоко,

потрібних, щоб віддавати нюанси слів

далечина, широчина, височина, глибочина,

а також показати ставлення оповідача до цих понять:

"*Колодязь глибокий, та й до млина* ***далекувато***" *(Головко).*

*"Кишенів **далеченько** видно на горі" (Нечуй-Левицький).*
*"А там на схід, у **далечезній** подині простелялись... степи" (Ле).*

Слово **далеченько** мало цілу громаду "однотворців":

широченько, височенько, глибоченько.

Найбільш уживаний з них був прислівник **далеченько**, бо життя людей було і є пов'язане з віддаллю, дорогою, пересуванням, і то дуже. Тому за сивої-пресивої давнини цьому слову приділювано особливу увагу і шляхом скорочення воно сподобилося на близнюка:

далече́нько → дале́че-нько → дале́че.

Цей ланцюжок на ділі виглядає дещо довше:

дале́кий → *дале́кший → *дале́кшенький → дале́че́нький → дале́че́нько → дале́че.

Деятель

Слово **деятель** цілком вірогідно належить до безбатченків, бо слова ***деять**, від якого воно без сумніву походить, у мові росіян не існує. Це дієслово збереглося в українській та старослов'янській мові. Росіяни замість дієслова ***деять** кажуть **действовать**. Слово ж **деятель** саме від українського та старослов'янського дієслова **дѣяти** в уявній формі ***деять** і походить, долучивши до активного шару мови цілу плеяду слів:

деятельница, деятельный, деятельно, деятельность, деяние.

Правда, доконана форма від слова ***деять → содеять** у російській мові таки існує, але без помочі української мови, хай і чисто візуальної, утворити слово **деятель** не вдалося б. На ділі ж, слово **дѣятель** прийшло до росіян від учених Києво-Могилянської Академії – єдиного навчального закладу на Сході Европи до початку XVIII ст.

Здесь

Діялектні варіянти цього слова **здеся**, **зде** – прямі нащадки *ст.сл.* **сьде**. Етимологи пояснюють першу частину цього слова '**сь**', як скорочення від займенника **сей** або як скорочення частки **се**, що відповідає нашому

ось.

Перше пояснення необґрунтоване. Логічно важко збагнути нащо таке поєднання **сей + де**, У такій позиції **сей** не виступає в жодній іншій формі. Якщо ж частина **сь** є скорочення від частки **се**, що відповідає нашому **ось**, тоді можна зрозуміти логіку приєднання цієї частки до прислівника де: **сь + де** /себто **ось** + де/ = **сьде**. Пара

ось де,

:режена від віків, свідчить, як виникло слово **сьде**. Той факт, що слів **зде, здеся,** :сь українці не мають – прямий доказ, що, мавши пару **ось де**, нам тріяда **зде,** :ся, **здесь,** була непотрібна: вона виникла в іншій мові на базі пари **ось де**. Пари ь **де** нам було досить і нам не треба було творити синонімів **зде, здеся, здесь.**

Варто додати, що *укр.* пара **ось де**, передувала появі старослов'янського **сьде**. не говорить це про існування нашої мови поперед старослов'янщини?

Купи́ть

Дієслово **купи́ть** якоюсь мірою майже безбатченко: саме воно доконане, а доконану форму йому приписують **покупать**. Трохи дивно, правда? Модель по-іних структурою дієслів така:

Недоконане	*Доконане*	*Недоконане*	*Доконане*
Вкрап-л-я́ть →	**вкра́п-и́ть**	**Оскорб-л-я́ть →**	**оскорб-и́ть**
Ступ-а́ть →	**ступ-и́ть**	**Уби-в-а́ть →**	**уби́-ть**
Усып-л-я́ть →	**усып-и́ть**	**Углуб-л-я́ть →**	**углуб-и́ть**

Основа слова доконаної форми дієслова *(*підкреслено*)* повторює основу недо-наної форми, а у пари **покупать → купить** такого нема.

Пошукаймо недоконану форму дієслова **купить** з однаковою основою.

Таку форму можна знайти в українській мові:

куп-л-я́ти → куп-и́ти.

А втім, ця знахідка не задовольняє упертого дослідника, бо хоч форми **пляти й купувати** присутні в російських діялектах, питання про недоконану рму дієслова **купи́ть** не розв'язане, бо міркуючи глибоко, треба визнати, що ком можливо, що за тих часів, коли вироблялися ці слов'янські мови, першими ликали доконані форми дієслів, а вже потім мовці творили недоконані форми. му, можливо, що форму **купляти** мовці вивели з уже наявної форми **купи́ти** або недоконаної форми, яка згодом забулася або й не існувала, і мовці до слова **пити** самі добрали нову недоконану форму **купляти, купувати**.

На такий варіянт нас схиляє існування форми **ку́питися →** ***ку́пчитися***. Ми ємо, що всяке зворотнє дієслово мусіло мати незворотню форму. Отже, мусіла увати форма **ку́пити →** ***ку́пчити***. І В. Даль [Даль] наводить таку форму: **ку́пить** ***накопичувати, копичити, збирати в купу.***

Форма **ку́пити** *(***ку́пить***)* мусіла мати недоконану форму одного з нею кореня. давніх часів творення доконаних форм з недоконаних і навпаки не потребувало айменників: можна було творити доконані форми зміною наголосу. Цей спосіб рити доконані форми зберігся донині в низці мов, зокрема в українській мові:

Недоконана форма	*Доконана форма*
ступа́ти	**ступи́ти**
навча́ти	**навчи́ти**
захо́дити	**заходи́ти** *(побіч форми* **зайти***)*
розно́сити	**розноси́ти** *(побіч форми* **рознести***)*
наво́дити	**наводи́ти** *(побіч форми* **навести***)*

Слово **купи́ти** виникло значно пізніше від слів **ку́пити, копи́чити**: купувати люди стали, як з'явилися металеві або дометалеві гроші, а ку́пили, накопи́чували ще до появи грошей. Тому перша **купівля** мало чим відрізнялася від ***ку́плення** і **ку́пчення**. Людина **ку́пила** → ***ку́пчила*** потрібну їй річ або речі. І це слово задовольняло перших **купців** → ***покупців***. Але **купівля** розросталася і ставала дією щодення, а це вимагало слів на означення саме цієї нової дії, щоб не було плутанини.

То й де наші предки брали слова? Трохи міняли вже наявні. Зміниш наголос і "маєш вещ" – нове слово. Отож, недоконане дієслово **ку́пити** утворило доконану форму **купи́ти**. Його матірня недоконана форма **ку́пити** *(рос.* **ку́пить***)*.

Скептичний читач скаже: "То й де тут українсько-білоруське походження слова **купи́ть**?"

Дорогий скептику! Та без українсько-білоруської **ку́пи** й **копи́** та білоруського слова **купіць** не було б слів **купи́ть** і **копи́ть**. Невже не бачиш? Дивись наступне слово.

Куча

Українська **купа** і московська **куча** сестри-близнючки. А ми знаємо, що близнюки не є цілковиті ровесники: хай на якусь хвилину, а один із близнюків старший, а один – молодший. То хто старший: **купа** чи **куча**?

Тут треба пригадати, що від слова **купа** творяться зменшені форми

купка і **ку́пець** [не **купе́ць**] → ***купка, юрба*** [Гр.],

а від них – дієслова

ку́пчити → ***торгувати***

та

ку́пчитися → ***громадитися, збиратися, юрбитися, тиснутися***.

Треба зазначити, що слово **купка** і множина **ку́пки́** присутні майже в усіх слов'янських мовах у цій формі та в дещо зміненій – **кучка**, **кучки**. Це свідчить про праслов'янське походження **купи**.

Коли постало слово **ку-пч-итися**, то поява російського слова **ку-ч-иться** → ***збиратися, юрбитися***, стала наступним фактом. Двозвук '**пч**' став звучати просто '**ч**'. А вже від слова **кучиться** оберненим шляхом постала **куча**.

Розбивати слова **купа** і **куча** на два окремих корені та дві окремі мовні сім'ї цілком безпідставно, бо значення обох слів та всіх похідних від них переконують, що це дві форми одного поняття.

Накрыть

Чому **накрыть** *(злодія)* у росіян значить ***спіймати, заскочити зненацька***?

Чому саме злодія **накривають** на гарячому, а не, наприклад, **хапають, застукують, переймають, спобігають**?

Тут, як росіяни кажуть, погрібець */ларчик/* просто відкривається. Згадаймо український зворот **накрити мокрим рядном**, який значить ***спіймати на гаря-***

му. Але читачі знову спитають: чому цю ловитву пов'язано з накриттям та ще й крим рядном.

Було це давно-давно, існував нібито звичай накривати мокрим рядном рушників шлюбних взаємин, застукавши їх на гарячому. Чи десь це записано в исах побуту давніх слов'ян, не знаю. Але вираз дійшов до наших часів і був, звидно, відомий і предкам росіян, які походили із сусідніх земель. Вони чи їхні щадки скоротили цей зворот до самого лише дієслова **накрыть**, відтявши слова **крым рядном**. Цим скороченням, одночасно засвідчено, що згаданий звичай був сто словесний, і практично ніхто нікого мокрим рядном не накривав.

Але слово **накрыть** у згаданому значенні припало до вподоби і мовцям і јомим літераторам:

"*В Шепелевке он раз попался...* ***Накрыли*** *его с конями в поле*" *(Куприн)*.

Неосмотрительный

Слово це, коли згадаєш наше слово **необачний**, виглядає як дослівний переід нашого слова, хоч можна сказати і навпаки, що слово **необачний** дослівний јеклад слова **неосмотрительный**. То який з двох поглядів ближче до істини?

На цей раз це буде задача для молодих та допитливих. Згадавши, що слово **јбачний** ужито в пісні про Дорошенка, де згадано Сагайдачного, тобто воно ю відоме ще у XVII столітті, зробіть пошук у російських джерелах, насамперед у овниках, коли з'явилося слово **неосмотрительный** у росіян. В. Даль це слово еєстрував. А до Даля? Було ще два академічних *рос.* словники до Даля. Один у X ст. й один у XVIII. Чи знали укладачі цих словників слово **неосмотриıьный**?

Обязывать

Російське слово **обязывать** *кого* → ***зобов'язувати*** *кого,* ***ставити за обозок*** *кому*, і слово

обвязывать → ***огортати*** *чимось*, ***зав'язавши кінці***,

няться однією літерою. Форма **обязывать** – це форма **об-в-язывать** без літери . І ця одна літера міняє значення із ***огортати*** *чимось кого* на ***зобов'язувати*** *:о*.

Як це сталося?

Тут є над чим поварити головою. Але вперед звернімось до української мови українських обрядів. Вони вже не раз помагали розв'язати нерозв'язні питання.

В українській мові так само існують дієслова **обв'язувати** та **зобов'язувати**, відповідають російським **обвязывать** і **обязывать**. І що цікаво, наше слово **з'язувати** має близнюка **об'язувати**, де отой капосний звук '**в**' зник, як булька воді, ставши виглядати майже як російська форма **обязывать**, але зберігши ıчення ***обв'язувати***.

І тут скептичний читач умішується і не дає іти далі: "*То й що з того? Це ще ого не з'ясовує*".

Скептичний читачу, май терпіння дослухати до кінця. А кінець тут такий: почавши з мовних фактів, звернімось тепер до обрядів. Є в українців весільний обряд, коли старостів, які йдуть сватати дівчину, **пов'язують** або **об'язують** рушниками.

Що цей обряд значить? А те, що **пов'язаних** або **об'язаних** рушниками осіб наділено повноваженням засватати дівчину для того, хто вислав старостів.

Тому **пов'язаний** або **об'язаний** – це вже уповноважена особа, наділена певними правами. Пересельці на нові землі принесли із собою цей обряд, який, на жаль, на всіх нових землях не зберігся. Але збереглося слово **обязанный** → ***зобов'язаний***, яке свідчить, хто були перші заселювачі теренів Великоросії та якою мовою вони спілкувалися. Разом із словом **обязанный** збереглося і слово **обязывать** у переносному значенні → ***зобов'язувати***. А у прямому значенні це слово збереглося із отим капосним '**в**': **обвязывать**.

Очнуться

Слово **очнуться** стовідсотковий безбатченко у мові росіян. Доконана форма є, а недоконаної – нема. Правда, В. Даль, поряд із *смоленською* формою **очуня́ть**, наводить форми

очунаться → ***приходити до пам'яті,*** *(укр.* ***очунюватись*** – С.К.*)*

та

очунуться, очнуться → ***прийти до пам'яті,*** *(укр.* ***очу́нятись*** – С.К.*)*.

З цих записів виглядає, що форму **очунаться**, мабуть таки, виведено словникарем від форми **очнуться**. Про те, що В. Даль робив такі утворення він визнає у своїй статійці "Отвѣтъ на приговоръ". Наведу ці слова Даля без перекладу:

> "...*в толкованіяхъ* [тобто не як гніздові слова – С.К.] *могутъ попадаться, хотя вѣсьма рѣдко, слова, не бывшія доселѣ в обиходѣ;...*" (В. Даль, Том І, стор. XCVI).

Ми не будемо зловживати цим визнанням заслуженого словникаря і вченого, але там, де сама мовна стихія підказує, що слово важкомовне і важкотворне, доводиться ці слова зацитувати. Покищо – один раз.

Але, припустімо, що ми помиляємось. Форма **очунаться** аж така мовно неприваблива, що не дивно, що вона не зайшла до широковживаної мови, тобто до літературної.

Тому, ми звертаємо увагу читачів на існування недоконаної форми до слова **очнуться** в українській мові. Така форма є, але вона незворотня – **очунювати**:

" ***Очунюю*** *потроху, ходжу з палицею по городу...*" *(Васильченко).*

Відомо, що від незворотньої недоконаної форми – у нашому разі **очунювати** – можуть утворюватися доконані форми і незворотні і зворотні – **очу́няти** й **очу́нятися**:

"*Лежить моя сердега, неначе убита.* ***Очунялась****... дивується*" *(Щоголів).*

У росіян нема недоконаної незворотньої форми навіть у діялектах. Чи не показує це, що ланцюг родоводу для слова **очнуться** бере свій початок в Україні?:

укр. ндк. нзв. *укр. ндк. зв.* *рос. ндк. зв.* *укр. дк. зв.* *рос. дк. зв.* *рос. дк. зв.*
очýнювати – *очýнюватися – очунáться*(?)*– **очýнятися – очунýться – очнýться**.

Помрачать

Про зв'язок слова **мрак** з *укр.* словом **морок** ніхто з етимологів не сумнівається. Що первинне, а що вторинне, на це нема єдиної думки. залежно від обставин можливі обидва варіянти. Наприклад, у родоводі слова **плохий** *(*стор. 2-3*)* перехід від **плохого** до **полохкого** – тобто ускладнення – не вкладається в голові, і бере гору думка про вивід **плохого** від **полохкого** – спрощення.

Проте, говорячи про українсько-білоруський лексичний струмінь у російській мові, ми аж ніяк не маємо наміру заперечити третій лексичний струмінь – книжний, якому належить досить великий внесок у творенні *рос.* мови. У боротьбі цих двох струменів і витворилася сучасна великоруська мовна стихія.

Книжна мова, що брала свій початок з церковної старослов'янської мови знайшла великих опікунів та прихильників серед вищих прошарків суспільства, які старалися бодай мовно відгородити себе від народнього балаку, довести свою окремішність від "черні". Це прагнення досягло свого апогею, коли Петро І почав заводити моду на іноземні мови серед дворян.

Перед офранцуженням дворянства серед вищих прошарків суспільства мало місце захоплення старослов'янщиною, і воно лишило свій не слід, а відчутний внесок до лексики російської мови, якого не лишила ні французька, ні німецька мови.

"Чорні" шари суспільства не володіли старослов'янщиною і вона була для них чужа, але Церква і Влада змушувала широкий загал росіян користуватися лексикою, схваленою цими інституціями. І в мовному просторі ішла боротьба між народньою говіркою та владною "новолексикою".

Слово **мрак** та похідна від нього лексика, якраз і ілюструє боротьбу двох лексичних струменів російської мови: народнього – українсько-білоруського – та книжного – церковної старослов'янщини. Старослов'янщина стала одним з китів, на яких постала сучасна *рос.* мова.

Виділяючи слово **помрачнеть** в окреме гніздо, В. Даль тлумачить це слово, як ***наводить мракъ, морокъ, тень***, а до числа похідних форм долучає поряд із словом **помрак**, очевидно, широко вживані народні форми **поморок, помрока**. Але не менш прикметними є цитати, якими вчений ілюструє гніздо **ПОМРАЧАТЬ**:

"*Тучи* ***помрачаютъ*** *небо и солнце*";
"*Безуміе или страсти* ***помрачаютъ*** *разсудокъ*";
"*Поступки эти* ***помрачили*** *добрую славу его*".

У цих цитатах відчувається мова людини письменної, знайомої з книжною мовою. А от цитати із гнізда **МОРОКА**:

"*Она* ***морочитъ,*** *а ты вѣришь*";
"***Проморочилъ*** *его долгонько*";
"*Он всё лясы точитъ, да людей* ***морочитъ***".

Тут чується жива мова, а не книжна.

З двох мовних можливостей: вживаних у народній мові

-оро-, -оло-, -ере-, -еле-

та стягнутих форм, вживаних прихильниками старослов'янщини, жива мова перемогла у словах

молодой, холод, голод, город, молот, берег, холоп, мороз, дорогой, король.

Форми **млад, хлад, град, брег** тщ лишилися поза живою і книжною мовою.

Зате книжній мові вдалося перемогти у словах **мрак, мразь, бремя, время, враг** тщ, які значно зменшили поширення слів **морок, беремя, ворог** у живій мові та запанували у книжній.

Перемога цієї лексики відбилася на всіх похідних словах: **мрак** створив цілу родину однокореневих слів у тому числі і слово **помрачать**, *дк.* **помрачить**.

Поди*(*те*)*

Це слово, що заступає граматично наказову форму **пойди*(*те*)*!** – безперечний мовний брат української наказової форми дієслова **піти – піди*(*-іть*)*!**. Почавши свою мовну кар'єру з висловів **поди сюда!, подите прочь! →** ***ходи сюди!, ідіть геть!*** це слово набрало низку значень, далеких від наказової форми до слова **пойти**:

"*Да Вы, **поди**, і не знаєте, какой такой мужик есть*" *(Салтиков-Щедрин).*

Тут **поди** треба розуміти, як **мабуть**. А вираз **вот поди ж ты!** значить ***от тобі й маєш***.

А все почалось із наказової форми **піди!** або **йди!**, уживаної і в нас з деяким відхиленням від первісного значення:

"*Розійшлись, нічого не сказавши. **Іди знай**, де їх шукати*" *(З живої мови).*

Тут **іди знай** значить ***спробуй догадайся***. Подібне значення має й **поди**:

"*Ему охота... невыгодна, да вот **поди рассуди** людей*" *(М. Пришвин).*

Потакать

Первісне або матірнє значення слова **потакать →** ***говорити 'так'***, або по-російськи ***говорить 'да'***. Але ж чому тоді **потакать**? Мало би бути в росіян **подакать** або **подакивать**. Аж ні: **потакать**. Це українці кажуть

так

на підтвердження чогось, росіянам же властиве **да**. І українці мають слово **потакувати**:

"*Мовчи та **потакуй!***" *(Номис).*

Виходить, що предки сучасних росіян, стверджуючи щось, говорили, як і ми, **так**. А вже згодом **так** у росіян обернулося на **да**, і тоді виникло й слово **поддакивать** – двійник слова **потакать** і нашого слова **потакувати**. Сло́ва **подда-**

кивать і **потакать** співіснують у російській мові. Одне з цих двох лишило неспростовне свідчення, що предки сучасних росіян – вихідці з Київської Руси – говорили таки мовою своєї батьківщини,– українською або руською мовою.

Потачка

Від дієслова **потакать** → ***потурати*** утворено слово **потачка** → ***потурання, потур*** та слова

> **потакатель /потакальщик, потатчик, потакала, потаковник, потаковщик/** → ***потакач, потакайло, потаковник***.

З цих форм пашпорт на канонізацію в *рос.* мові з різними ремарками *(бо ж діти **самостійника** – ворога народу)* дістали **потатчик, потакатель, потаковщик**.

Як бачимо, форми **потакала, потаковник** і **потаковщик** майже цілком збігаються з *укр.* формами, додаючи фактів про наш внесок до російської мови.

Потреблять

Усі ми знаємо слово **теребити** → ***чистити, очищати, лущити*** та ряд інших значень, та не всі знають його походження й роль, яку воно відіграло у розвитку усіх слов'янських мов, в тому числі й мови наших північних сусідів. Має це слово спільність із рядом стародавніх мов, від яких і пішло у світ. А значило воно для наших предків ***корчувати ліс***. Дія ця була дуже важлива і навіть доленосна для предків слов'ян, чим і пояснюється велика роль, яку зіграло слово **теребити** у розвитку слов'янських мов. Без слова **теребити** не було б у нас слів **треба, потреба** та десятків інших. Із значень ***корчувати*** й ***корчування*** розвинулися значення ***робити (працювати)*** й ***обов'язок*** *(*Фасмер, Мерингер*)*.

Російське слово **потреблять** так само пішло від **теребити** через посередництво наших слів

> **потеребити** → ***потягти***, **потребити** → ****стеребити*** *(рос.* ***истребить****)*.

Від форми **потребить** пізніше утворено форму **потреблять**. Мовний ланцюжок виглядає так:

ст. сл./укр.	*укр.*	*укр.*	*рос.*	*рос.*
теребити →	**потеребити** →	**потребити** →	**потребить** →	**потреблять.**

Потребность

В одній запрязі із словом **потреблять** *(дк.* **потребить***)* знаходиться і слова **потребность** і **потребный**. Родовід цих слів іде від слова **потреба**, визнаного московськими мовознавцями *застарілим* та *просторічним*, що на ділі значить *українсько-білоруським*.

Присяжный

Присяга слово всеслов'янське, що бере початок від дієслова **сягати**. Тому прикметник **присяжный**, коли йдеться про **присяжного повіреного**, мав би бути

прикметником від **присяги**. Але, коли подумати, то прикметник від **присяги** має стосуватися до **присяги**: **присяжный лист**, а коли йдеться про живу людину – **присяжного засідателя** або **повіреного** – то тут слово **присяжный** відповідає українському слову **заприсяжений** → ***той, хто заприсягся***.

Тому, виходячи із значення слова **присяжный**, прикладеного до живої людини, треба вважати, що це слово для зручности російські судовики ужили на місці слова **заприсяжений**, яке передувало появі слова **присяжный**, щодо живої людини. Ланцюжок тут какий:

укр. *укр.* *укр.* *укр.* *рос.*
сягати → присягати → заприсягнути → заприсяжений → присяжный
заседатель.

Простонародье

Простонародье і наше **простолюддя** можна розглядати як переклад одного з другого. І тут виникає вже знайоме питання. Хто з кого перекладав?

Тут у пригоді стане "Словник староукраїнської мови XIV–XV ст." [ССУМ]. Цей словник реєструє слово **людъ** під 1393 роком, але не наводить слова **народ**. Слово **народ** пізнішого походження. А з праці Фасмера [ЭСРЯ] відомо що слово **простълюдинъ** уживано в літописах від 1413 р.

З цих даних стає ясно, що **простолюддя** старше від **простонародья**.

Пугало

Тут знову треба згадати про зміни звуків у процесі мовотворення. Поруч із зміною звуків '**т**' на '**к**' [**тіло** → **кіло**], мовознавцями відмічено ще й зміну '**д**' на '**ґ**' [**дибати** → **ґибати** *(Г. Барвінок)*]. Така зміна сталася з українським словом ***пудало** – скороченою формою слова **опудало**, яке походить від слова **пудити** → ***гнати***:

"*Молоде гудь, та в двір* ***пудь****, а старе хвали, та з двора веди*" [Гр.].

Не зайве буде нагадати, що **пудити** походить від діялектного слова **пуд** → ***страх***:

"*Такого їм* ***пуду*** *нагнав*" [Гр.].

Коли **опудало** та його братан ***пудало** прибули на нові землі, там були не самі слов'яни, а багато фіно-угорських племен. Ця мішанина посприяла тому, що **пудало** стало вимовляттися **пуґало**.

При цій нагоді треба зауважити, що слова **пуга, пугач** і вигук **пугу!**, попри свою звукову близькість до слів з коренем **пуг-**, мають окреме наслідуй-звуки походження.

Робкий

Слово **робкий**, як і **робеть**, лінгвіст Фасмер виводить від кореня **роб-**. Це пояснення зовсім обминає семантику /*науку про значення слів*/. Як пояснити що поняття ***робити*** дало початок поняттю ***боятися*** /***побоюватися***, ***торопіти***/? Не взято до уваги й можливі зміни та випадання окремих звуків у процесі шліфування

словесних одиниць. Прикметно, що об'єднуючи у словнику споріднені слова в одному гнізді, В. Даль записує слова **робити** і **робѣть** у різних гніздах. Слова ці не є родичі.

Якщо ж почати "танцювати" від українського слова

торопитися,

рівнозначного, як свідчить Грінченко та інші класики, слову

торопіти,

то висновки будуть ближчі до істини. Тут треба додати, що й російське слово **торопиться**, як свідчить Даль, має в діялектах значення: ***торопѣть***, ***робѣть***, ***бояться***. Він же наводить російські діялектизми **то́ропкий** і **торопко́й**, з побічним значенням ***робкий***, ***пугливый***, ***трусливый***, слова́, які змістом і формою відповідають нашому слову

торопки́й.

Очевидно, що поряд із формами **то́ропкий** і **торопко́й** у росіян існувала й ближча до російської ритмомелодики форма ***торо́пкий**, яку мовці скоротили до форми **ропкий**. Ця остання вимовлялася, як **робкий**, ставши кінцевою ланкою переінакшення нашого слова **торопки́й**.

Сбоку

Прислівник **сбоку** складено з двох слів: **с + боку**. Це геть-чисто по-українськи; по-російськи мало б виглядати так: **с + бока**. Російська граматика дозволяє подвійне закінчення родового відмінку слова **бок**: **с боку** і **с бока**, і форму **с боку** ставить на перше місце. Дуже добре, що так, але це є ніщо інше, як залишок від українсько-білоруського життя слова **бік/бок** на нових землях. Українсько-білоруське слово **бік/бок** русифікувалось, але не до кінця, лишивши на згадку про себе подвійне закінчення родового відмінку. Але у прислівнику **сбоку** є тільки одне закінчення – українсько-білоруське: сказати **сбока** ще не наважився жоден ревнитель чистоти новоруської мови.

Стремглав

Стремглав і наше **стрімголов** можна розглядати як переклад одно з одного.

Питання вже знайоме: хто перший, хто першопроходець?

Підійдімо до цього питання з точки зору стилю. Який стиль треба мати за первинний у російській мові: книжно-бюрократичний чи народньо-просторічний?

Усякому книжному стилю в усіх мовах передує стиль народній, живомовний. Перш, ніж з'явилося у росіян помпезне **соотечественник**, існувало народнє **земляк**. До появи слова **предводитель** народ мав слово **водырь** *(*скорочене наше слово **проводир***)*.

Те саме і зі словом **стремглав**. Слово **глава** у значенні ***людська голова*** так і не прижилося серед росіян, бо білорусько-українська мовна стихія твердо стояла за **голову**, відкидаючи **главу**. І В. Даль, записуючи слово **стремглавъ**, зауважує:

"говорять і **въ стрему́ голову**, *східнє*". Значить, і наша форма **стрімголов** була ближче до живомовної стихії. Очевидно, що вона була первинна.

То чому ж – спитаєте Ви – всупереч мовному смакові, який схвалив *людську* **голову** замість **глави**, взяло гору слово **стремглав** із **главою** таки?

На це питання відповідь така: на схвалення чи несхвалення слів у мові існують кілька причин. Однією з причин є стислість слова. Згадаймо сучасне слово **комп'ютер**. Хто з нас не чув, як кажуть на цей прилад **комп**? Стислість слова – це велика перевага у мовній практиці. Заради стислости ми з прикметників робимо іменники: замість **обідня відправа** говоримо **обідня** і вона стає іменником. Слово **стремглав** "узяло" мовців своєю стислістю проти форми ***стрѣмголов**.

Ще дехто може зауважити, але слово **глава** все-таки існує у значенні ***лідер***. Правда Ваша, існує, але тут уже діє інший чинник – адміністративний. Творці книжної мови знайшли можливим *керівника, лідера держави* звати **главою**. І їхній винахід через адміністративні шляхи закріпився в мові, і сказати щиро, не на шкоду мові. Слово цілком на своєму місці.

То и знай

Усі російські форми із **знай**: **то і знай**, **знай себе** – запозичені з української мови. Щодо самої форми **знай**, то російській літературі вона невідома, і засвідчена лише в діялектах. Широко відома лише українській літературі:

"*Ідуть дівчата в поле жати*
*Та, **знай**, співають ідучи...*" *(Шевченко).*

Знай у такому вжитку *(*з наступним дієсловом*)* значить ***тільки й знає /-ють/, що** щось ро́бить /-лять/*. Дуже місткe слово.

Появою в російській мові форми **знай себе** росіяни завдячують Гоголю, який не міг обходитися у своїй творчості "кондовою" російщиною і вдавався до українізмів, які московські мовознавці записують, як чисто російські форми:

"*Всё сидит в халате да трубку **знай себе** покуривает*" *(Гоголь).*

Це стовідсотковий українізм – **знай собі**:

"*На холоді сердешна мати*
*Під тином, **знай собі**, сидить*" *(Шевченко).*

Крім Гоголя звороту **знай собі** не вживає жоден російський письменник. Нема звороту **знай себе** й у В. Даля.

Додати треба що ужиток форми **собі** /*рос*. **себе**/ як чисто ритмо-мелодичного додатку у російській літературі практикують здебільшого наші земляки та письменники з країв, відомих, за свідченням В. Даля, низкою українізмів:

"*Теперь мы сами доедем – сказал Селифан – ступай **себе** домой*" *(Гоголь).*
"*Сяду **себе** в уголке и всё чай пью с вареньем*" *(Чехов).*
"*Я соберу посуду, – вы **себе** сидите... Отдыхайте!*" *(Горький).*

Щодо вислову **то и знай**, то його вжив Некрасов, чиї зв'язки з Україною добре відомі. Пишучи віршем, Некрасов переробив російський зворот **то и дело** на

то и знай, щоб було число складів, якого вимагала поетична мова. **То и дело** було задовге – три склади. А він же знав українське **знай**, яке саме й значило ***то и дело***, тому, не довго думавши, й уставив його замість слова **дело**. Тобто він на ходу винайшов форму-гібрид російсько-українську. Відомо, що поети збагачують мову своїми поетичними новотворами. І Некрасов у цому збагаченні не був винятком:

> "*От него и к нему* ***то и знай*** *по утрам*
> *Всё курьеры с бумагами скачут*" *(М. Некрасов).*

Форма вийшла вдала – гібрид двох поетичних мов.

А московським мовознавцям і невтямки, звідки і як виник цей мовний зворот. Їм, як каже прислів'я: "*Чий би бичок не скакав, а теля наше*".

Увечить

Етимологію слова **увечить** і по́хідного від нього **увечье** лінгвіст Фасмер виводить від слова **век** та прийменника **'у'**. Пояснення непереконливе. Виходить, що **увечить = увековечить***(!)*. У кабінетах і не таке почуєш. Коли ж ізгадати українське слово **обезвічити** та його синонім

нівечити,

то стане ясно, що слова **вік** в корені форми **увечить** нема, а є слово

віко /око/.

Обезвічити [Гр.] значило зразу ***знеочити***, ***осліпити***, а згодом стало значити ***скалічити***. До слова **обезвічити** мусів існувати синонім ***зневічити**, який у ході добору легкомовних форм обернувся на **знівечити** та недоконану форму **нівечити**. Порівнявши ці форми зі словом **увечить**, стане ясно, що **увечить** – це перекручене **нівечити**.

Цікаве гніздо записує Даль: **ОКОВЕЧИТЬ?** *кого,... вят.* ***сильно оперіщити, огріти, вдарити***.

Чи не відгомін слова **обезвічити**? І синонім слова **увечить**?

Улизнуть

Слово **улизнуть** → ***вислизнути*** не пов'язане із словом **лизать**, твердить Фасмер всупереч В. Далю, який виводить доконану форму **улизнуть** від недоконаної **улизывать**.

Очевидно, є дві форми **улизнуть**: **улизнуть**[1] → ***відлизати частку***, що таки має зв'язок із словом **лизать**, і є недоконною формою слова **улизывать** → ***вилизувати***, та **улизнуть**[2] → ***вислизнути***, що має окремий родовід. На нашу думку цей окремий родовід треба шукати в родині українських слів з коренем **слиз-**:

слиз, сли́зень, сли́зик, слизи́ти, сли́знути,
слизо́та, слизотіти, слизува́тий, слизьки́й.

Найцікавіше для нашого пошуку в цьому ряду є слово **сли́знути**.

Грінченко наводить такі цитати до цього слова:

*"І він, як муха в зиму, **слиз**" (Котляревський).*
*"**Слиз**, наче крізь землю пішов" (Жива мова).*

З цих прикладів видно, що дієслово **сли́знути** на ділі є скороченням дієслова **ви́слизнути** → ***вислизнути***. Як бачимо, **ускользнуть** і **вислизнути** мають те саме значення. Така обставина дає нам право твердити, що слово **ускользнуть** – це переробка слова **вислизнути**.

Про те, що українська приставка '**ви-**' у росіян часом обертається на '**у-**', маємо кілька паралелей: українська **ви́хватка** обернулась на Півночі в **ухва́тку**, наше дієслово **вибува́ти** має близнюка в Росії **убыва́ть**.

Ланцюжок для слова **улизнуть**[2] буде такий:

укр. *укр.* *укр./рос.* *рос.* *рос.*
вислиза́ти → ви́слизнути → *услизну́ти → *услизну́ть → улизну́ть[2].

Тепер ясно, чому слово **улизнуть**[2] → ***вислизнути*** не має недоконаної форми.

Устремиться

Появі слова **устремиться** мусіла передувати поява слова **устремить**. А звідки ж це останнє взялося? Тут у пригоді стане фразеологія. Російський зворот

устремить взор

відповідає нашому

устромити очі.

Чи ж не свідчать ці звороти, про незаперечну спорідненість слів **устремить** та **устромити**?

А раз так, то тепер лишається тільки встановити, котре з цих слів первинне, а котре – вторинне. Питання для філолога неважке, бо відомо, що розвиток мов іде від простіших понять до складніших. **Устромити** – визначає простіше поняття, отже у згаданій парі слів воно первинне, а **устремить** – вторинне. Коли **устремить** – вторинне, то таке саме і **устремиться**.

Хиреть

Це слово етимологи пов'язують із **хворий**. Як це могло статися?

Очевидно, через перетвори прикметника **хворий**:

укр. *укр.* *укр.* *укр.* *рос.*
хворий → хорий → хирий → хиріти → хиреть.

Экий, Экой

Экий – майже тотожній і формою і змістом з нашим **який**:

*"**Экой** народ проклятый! Самим есть нечего, а собак развели" (О. Островський).*

По-нашому й по-білоруському інакше й не скажеш як **який**. А воно і є **який**, тільки з іншою вимовою.

Этот, эта, это

Згадаймо варіянти цих слів **энтот, энто, энта**. Форми, без сумніву, давніші,) передували появі форм **этот – эта,** на що вказують білоруські займенники

гэты – гэта.

Початкове **Г** у білорусів могло з'явитися від втрати звуку '**н**' у формах **энты – *гэнта**.

Про реальність таких форм свідчать українські пари **ген той – ген та**. Тут, буть, і сліпому ясно, що слова **этот – эта** походять від форм **энтот – энта,** які й бі походять від форм ***гэнты – *гэнта**. Появу цих останніх форм інакше, як від раїнських пар

ген той – ген та

яснити годі. Отже, **ген той** – предок слова **этот**.

9. МОВНІ БЕЗБАТЧЕНКИ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

Слова, які не мають у тій чи тій мові слів, з яких вони походять, ми звемо безбатченками. Ми вже здибалися з такою категорією слів у попередньому тексті. Цей розділ наводить ще кілька таких безбатченків.

Бечёвка

В. Даль уважає, що правильно має бути **бичёвка, бичева** і виводить ці слова від **бича**, а глибше – від дієслова **бити**. М. Фасмер пише, що слово "не пояснено".

Спробуймо дати наше пояснення.

У кінській збруї козаків була деталь: **бочівка** → ***шкіряний чи плетений мотузок, яким закріплюють сідло при боках коня***. Слово **бочівка** наші предки у деяких місцевостях могли вимовляти ***бічівка**. Такі зміни кореневого '**о**' на '**і**' мали місце, наприклад, **кілечко** замість **колечко**, **безкінечний** замість **безконечний**. Від ***бічівки** до **бичёвки** – один крок. А від **бичёвки** могла постати й **бичева**. Такі перетвори з меншого розміру іменника на більший мали місце в процесі мовотворення, наприклад, **дурка** й **дура**. **Дура** походить від **дурки**. Ланцюжок такий:

Дурень → дурка → дура.

Восседать

Слово це до 1918 року писалося так: **возсѣдать**. Гляньмо на складові частини цього слова:

воз + сѣдать.

Перша частина – це книжний прийменник-приставка, відомий усім книжним версіям східнослов'янських мов. Друга частина цього слова – **сѣдать** – слово не російське, а українське: **сідати**. По-російськи мало би бути **возсидеть** або **возсадиться**.

Така модель *(*назвім її <u>модель-1</u>*)* творення російських слів присутня у низці дієслів з другою частиною **-седать**:

заседать, наседать, обседать, оседать, отседать, приседать, проседать.

Але <u>модель-1</u> не поширюється на всі дієслова, які можна утворити з дієслів із кінцівкою **-седать**. Існує в росіян ще й інша модель *(*<u>модель-2</u>*)* творення дієслів, а саме, замість **выседать, подседать, расседаться** прийнято **высаживать /высадить/, подсаживать /подсадить/, рассаживаться /рассесться/**. <u>Модель-2</u> ближче до російського словотвору, бо у цій моделі відсутня українська лексика.

Модель-1 цілком збігається з українською та білоруською моделлю творення дієслів з кінцівкою **-седать**.

Дослідивши трохи далі, побачимо, що і в чисто російській моделі-2 російська мова не може обійтися без української моделі. Гляньмо, як творяться доконані форми у зворотніх дієсловах з кінцівкою **-аживаться**:

Высаживаться → **высадиться**
Подсаживаться → **подсесть** [не **подсадиться**]
Рассаживаться → **рассесться** [ні **рассадиться**, ні **рассесть**].

Чи ж не дивно: три дієслова однакової форми творять три різних будовою доконаних форми. Чим це можна пояснити? Чи нема тут слідів української чи білоруської мов?

Гляньмо ж на ці "штучні форми", як звуть псевдомовознавці нашу лексику:

Висідати → **висісти**
Підсідати → **підсісти**
Розсідатися → **розсістися**.

Що ж ми бачимо?

Що тільки форма **высаживаться** творить чисто російську незалежну від української доконану форму **высадиться**, а форми **подсаживаться** й **рассаживаться** не мають російських доконаних форм, а повторюють українські:

Высаживаться → **высадиться ≠ висісти**
Подсаживаться → **подсесть = підсісти;**
Рассаживаться → **рассесться = розсістися**.

Чи не свідчить це, що й недоконані форми цих російських дієслів колись були спільні з українськими недоконаними формами, тобто замість форми **подсаживаться** була форма **подседать**, а замість **рассаживаться** форма **росседаться** → ***сісти по місцях***?

Російська мова розвивалася і розвинулася в одну із світових мов. Чи нам це шкодить? Чи ми цим незадоволені? Зовсім ні. Усякий розвиток є благо. Але наша мова брала участь у розвиткові російської мови, і ми хочемо, щоб цей факт не ховати і не перекручувати, а визнавати, що робили чесні й неупереджені російські мовознавці, як В. Даль. Світ та історія мусить знати правду, а не живитися міфами та вигадками на зразок великоруського населення України до монгольської навали.

Маяк

Маяки оточували землі Війська Запорізького – це були сигнальні вежі для дачі знати про наближення татарських військ чи загонів. Слово це походить від дієслова **маяти** → ***махати, подавати знак***. Росіяни мають дієслово **маять** із цілком іншим значенням ***втомлювати***.

Мимо

Слово **мимо**, почавши від Даля, етимологи виводять від дієслова **минати**, **минути**, посилаючись на наросток **-мо**, який утворив цей прийменник:

ми + мо = мимо.

Пояснення трохи натягнуте. Наросток **-мо** дуже рідкий наросток у *рос*. мові.

І як він пристав до частини кореня **мин-** слова **минати**? Для переконливости тут треба б дати родовідний ланцюжок. А ланцюжка нема. Версія непереконлива.

Але наявність слова **мимо** у більшості слов'янських мов робить традиційне пояснення істиною в останній інстанції.

Ми не будемо заперечувати традиційної версії, але спробуємо дати своє не зовсім тверде пояснення, яке буде закликом для дослідників підперти традиційну етимологію слова **мимо**, або засумніватися в ній і, розглянувши наше пояснення, визнати нам рацію або відкинути наші розмисли, як "народню етимологію".

Наше пояснення:

Слово **мимо** в архангельському діялекті вимовляють **німо**:

"*Не проходите **нимо***" [Ж.М.].

Що тут сказано для українця?:

"*Не проходьте **німо** /мовчки/*".

Первісне значення слова **німо** → ***мовчки***, завдяки частому вживанню саме в такій словосполуці змінило своє значення на ***повз, попри***, *су*. ***мимо***.

Ось кілька виразів із словом **мимо**, взятих із [Даль], де це слово можна без втрати для змісту замінити на **німо**:

"*Не буди спящего пса: песъ спитъ, а ты **мимо***".
"*Куда ни поѣхалъ, а **мимо** не проѣхалъ*".
"***Мимо** суется, а в руки не дается*".

Цікаве значення слова **мимо** записано на Вологодщині → ***хутко, миттю, от-от***. Можна зрозуміти, як **німо**, тобто ***без слова*** могло обернутися на ***миттю, от-от***:

"***Мимо** поспѣетъ*" [Даль],
"*У меня **мимо** закипитъ дѣло*" [Даль].

Тут варто пригадати інше прислів'я наших далеких двоюрідних предків про **слово** та **хуткість**:

"*Кто словомъ скоръ, тот в дѣле не споръ*" [Даль].

З цього твердження легко зробити висновок, що **німо** могло заступати поняття **скоро, миттю**: хто робить **мовчки** (**німо**), той робить ***швидко, миттю***.

Не менш цікаве значення слова **мимо** записано на Сибіру: ***безперервно, знай, завжди, постійно***:

"*Онъ **мимо** сидитъ, **мимо** пишетъ*" [Даль].

Наведені сибірські та вологодські значення слова **мимо** могли розвинутися тільки з поняття **німо** → ***мовчки***, а не з поняття **німо** → ***попри, повз***.

Могли сприяти переходові значення ***німо*** у ***повз, попри*** і складні слова:

***нѣмобѣжный → мимобѣжный → *хуткобіжний → хто пробіга (німо, хутко)*,**
***нѣмоходный → мимоходный → *хуткохідний → хто проходить (німо, хутко)*.**

Даль наділяє слово **мимобѣжный** ще значенням ***быстро проходящій***.

Чому з **мимо- /німо-/** стало **быстро** ми вже маємо пояснення.

А чому слово **мимошедший** *влгд.* [Даль] значить ***жартівливий, веселий, забавний***?

Це питання покищо без відповіді.

Але пояснення, як з **мимо /німо/** стало **быстро** якоюсь мірою підважує традиційний родовід слова **мимо**.

Наше пояснення – революційне, бо воно ставить українську мову поперед старослов'янської. Це цілком можлива історична обставина, яка позатим пояснює і загадку літери **Ѣ**. Книжна старослов'янщина мусіла спиратися на якусь або якісь живі мови. Які це мови?

Але наша версія суперечить традиційному мовознавству. Ми не будемо твердо наполягати на цьому поясненні, а тільки висуваємо його, як можливу версію для роздумів.

Цікавим у цій версії є й те, що Архангельщина й Вологодщина – це ті землі Великоросії, де сліди української мови досить глибокі.

Отважный

Отважный, безперечно, походить бід дієслова **отваживаться** *(дк.* **отважиться***)*, яке у росіян безбатченко, бо звідки воно взялося? Від слова **важитися**, якого в російській мові нема, а є в українській та білоруській мовах:

"*Ніхто з них не* ***важивсь*** *озватись до його словами*" *(Куліш* [Гр.]*)*.

Хворый, хворь

Просторічні слова **хворый** і **хворь** могли прийти до мови росіян тільки з України та Білоруси, бо в усіх інших слов'янських мовах це слово втратило звук – в- в корені і звучить **хорий**.

Чрезвычайный

Гляньмо з яких двох слів складено це слово:

чрез + звычайный = чрезвычайный.

Якщо першу частину **чрез-** можна вважати *рос.* скороченням прийменника **через**, то друга частина **-звычайный** – це чисто *укр.* слово, записане в російській транскрипції, із значенням ***такий, як усі, такий, як прийнято, такий, як має бути***.

Чисто російським словом могло б бути слово ***чрезобычный** або ***чрезобыкновенный** або з деякою натяжкою ***чрезобычайный**. Але це були б мертві слова, а російсько-український гібрид – **чрез-звычайный** – живий.

Перша частина **чрез-** надає усьому слову значення ***щось куди більше ніж***:

чрезмерный, чрезвычайный.

Як бачимо, навіть у словотворах предки росіян не могли обходитися без української лексики, бо ця лексика була у них на устах.

10. У ПОХІДНИХ ФОРМАХ ВИЯВЛЯЄТЬСЯ УКРАЇНСЬКЕ ПОХОДЖЕННЯ

Українське походження слова або його значення часто спливає на поверхню не в основній формі слова, а в похідніх формах. Ми вже мали такі форми у дієсловах із кінцівкою **-седать**. *Доконані форми від деяких таких дієслів творено за українськими моделями. Таких 'казусів' у рос. мові є більше.*

Благодаря *кому*

Російське дієслово **благодарить** вимагає після себе Родового відмінку з питанням *кого*:

"*Я* ***благодарилъ*** *его* (*кого*) *десятью рублями*" (*В. Даль*).

А коли росіянин творить від дієслова **благодарить** дієприслівника, то дієприслівник **благодаря** (якого *рос*. граматика має за прийменника) вимагає після себе Давального відмінку:

"***Благодаря*** *отцу* (*кому*) *я и сестры знаем французский, немецкий и английский языки*" (*Чехов*).

Чому **благодаря** питає *кому*, а не *кого*? Це виходить з норми. Норма така: **купать** *кого* і дієприслівник **купая** *кого*; **давать** *кому* і дієприслівник **давая** *кому*.
І тільки дієслово **благодарить** *кого*, а дієприслівник **благодаря** *кому*.
Пояснень сталінські словники не дають. А нам здається, що за поясненням слід звернутися до нашої та білоруської мови. У цих мовах дієслово **дякувати** – рівнозначне слову **благодарить** – вимагає після себе Давального відмінку:

"*Чого сидиш, Марусенько, чом не* ***дякуєш*** *батькові* (*кому*)?" (*Метлинський*).

І дієприслівник так само вимагає Давального відмінку: **дякуючи** *кому*. Та ще плюс до того ми маємо прийменник **завдяки**, який і собі вимагає після себе Давального відмінку: **завдяки** *кому* = **благодаря** *кому*.
Очевидно, українсько-білоруська мовна стихія причинилася до того, що мовці на нових землях після форми **благодаря** ставлять наступне слово в Давальний відмінок. Це могло статися, як наслідування форми **завдяки**, або під впливом дієслова **дякувати** та форми **дякуючи** *кому*, твореної від нього.

Дверь

Дверь по-російськи – це по-нашому **двері**. **Двери** по-російськи – це множина → ***багато дверей***. Але у вислові **за закрытыми дверьми**, коли йдеться про одні **двері** – одну **дверь**, ця одна **дверь** раптом стає **дверима**. По-російськи цілком правильно буде сказати **за закрытой дверью** і не треба вдаватися до множини. А втім вдаються до множини. Чому? Може бути кілька пояснень, але ми наполягатимем на

тому, що ще не так давно росіяни на **дверь** казали так само, як українці – **двери** *(множиною про однину)*. От кілька записів з В. Даля:

> "*Кто во* ***двéряхъ****, томъ и Тéрехъ*";
> "*Промежъ* ***двéри*** *пальцевъ не клади*";
> "*Палата добра, да* ***дверьмú*** *ушла*";
> "*Вот тебѣ Богъ, вот тебѣ* ***двéри*** *(порогъ)*";
> "*По избѣ ходитъ, а* ***дверéй*** *не найдётъ*".

Доказывать *д!* **Показывать**

Жевать, жую

Як правило, коренева голосівка у всіх формах *рос.* дієслів зберігається і повторюється. Наприклад, дієслово **купать**:

Я купаю,	**Мы купаем,**	*Нак. спосіб*
Ты купаешь,	**Вы купаете,**	**купай!, купайте!**
Он купает,	**Они купают;**	

Такої послідовности дотримують сотні дієслів. І раптом маємо виняток: дієслово **жевать** у похідніх формах губить кореневу голосівку:

Я жую,	**Мы жуём,**	*Нак. спосіб*
Ты жуёшь,	**Вы жуёте,**	**жуй! жуйте!**
Он жуёт,	**Они жуют;**	

Похідні форми дієслова **жевать** теперішнього часу й наказового способу мають у корені не '**е**', а '**у**'. Так, ніби їхня основна форма не **жевать**, а **жувать**.

Чи ж не скандал у благородному сімействі?

Це ж виходить, що низка похідніх форм слова **жевать** – це не його рідні діти, а діти українського дієслова **жувати**! А наглядачі за словесною мораллю і гадки на мали про такий перелюб.

Виходить, що й словам людські гріхи не чужі.

А з мовознавчого боку це пояснюється простіше: слово **жевать** – словесний покруч. Його правильна форма – **жувать**, яка в процесі вироблення нової мови на нових землях прибрала форми **жевать**.

Що б тут сказати з цього приводу від нашого імени? Що ми вітаємо слово **жевать** і бажаємо йому всіх словесних благ, і головне, не цуратися свого українського родича-предка: дієслова **жувати**, бо мудрі слова

"*Шануй свого батька й матір свою!*"

стосуються не лише до людей, а й до словес. І додаймо, щоб слова нашого привіту й побажання передати також і словам

воевать, клевать, ночевать, плевать, штемпелевать,

і деяким іншим, які у похідніх формах зберегли своє походження:

Рос. дієслово	*Укр. дієслово*
воевать, але **воюй!**, **воюю**	← **воюй!**, **воюю**
клевать, але **клюй!**, **клюю**	← **клюй!**, **клюю**
ночевать, але **ночуй!**, **ночую**	← **ночуй!**, **ночую**
плевать, але **плюй!**, **плюю**	← **плюй!**, **клюю**
штемпелевать, але **штемпелюй!**, **штемпелюю**	← **штемпелюй!**, **штемпелю**

Наказывать *д!* **Показывать**.

Пискнуть

Слово **пи́скнуть** є доконаною формою дієслова **пи́скать**, *рос.* граматико ще недавно визнаваного *застарілим*, а останнім часом зовсім не згадуваним цілком заступленим формою **пища́ть**. Забуття форми **пи́скать** заразом відокре лює слово **пискнуть** від своїх дійсних предків: українського слова **пи́скати** білоруського – **пи́скаць**.

Показывать

Нас буде цікавити у цьому дієслові його дієприкметник теперішнього ча пасивного стану **показываемый**. Цей дієприкметник відповідає моделі, за яко творяться такі дієприкметники:

Дієслово		*Дієприкметник*
Закидыва-ть	→	**закидыва-емый**
Показыва-ть	→	**показыва-емый**
Указыва-ть	→	**указыва-емый**
Рассказыва-ть	→	**рассказыва-емый**.

За такою моделлю творяться дієприкментики теперішнього часу пасивно стану усіх дієслів з кінцівкою **-ывать**: до частини дієслова перед кінцевим - додається кінцівка **-емый** і дієприкметника утворено:

Дієслово		*Дієприкметник*
Основыва-ть	→	**основыва-емый**.

Але є три дієслова: **доказывать, наказывать, испытывать,** які поряд із фо мами

дока́зываемый, **нака́зываемый,** **испы́тываемый**

творять форми

доказу́емый	**наказу́емый**	**испыту́емый**
"***доказуемый** пример*"	"***наказуемый** поступок*"	"***испытуемый** материал*"

Виникає питання, чому ці три дієслова, творивши форми згідно з наявно моделлю, творять ще форми "на свою руку"?

Очевидно, тут може бути кілька пояснень, але ми висловимо свою думку н цю ніби загадку. Річ у тім, що форми з кінцівкою **-ывать** розвинулися в російськ

мові під впливом українських форм з кінцівкою **-увати**, та білоруських форм з кінцівкою **-ываць**:

Українські форми	*Білоруські форми*
наказувати	**наказываць**
доказувати	**даказываць**
розказувати	**расказываць**
***спитувати**	***спытываць**.

Від білорусів росіяни взяли кінцівку **-ывать**, а від українців – оці три самостійницькі форми **наказ-у-емый, доказ-у-емый** та **испыт-у-емый**.

Діло в тім, що українські дієприкметники теперішнього часу пасивного стану від цих двох дієслів згідно з українською моделлю творення таких дієприкметників виглядають і виглядали так:

дока́з-у-ваний
нака́з-у-ваний
***спи́т-у-ваний**.

Оце '**у**' після основи дієслова змушувало деяких пересельців – майбутніх російських мовців – творити дієприкметники, як від дієслів з кінцівкою **-овать** [російський еквівалент *укр.* кінцівки **-увати**]:

Дієслово		*Дієприкметник*
след-овать	→	**след-у-емый**.

Взоруючись на цю модель, деякі мовці утворили від дієслів ***доказ-у-вать, *наказ-у-вать, *спит-у-вать** дієприкметники такої форми:

доказ-у-емый, наказ-у-емый та ***спит-у-емый /= испыт-у-емый**/.

Ці форми стали практикуватися росіянами поряд із формами

доказ-ы-ваемый, наказ-ы-ваемый, испыт-ы-ваемый.

Ланцюжки тут такі:

укр.		*укр./рос.*		*блр./рос.*		*рос.*
доказувати	→	***доказувать**	→	***доказоваць**	→	**доказ-у-емый**
наказувати	→	***наказувать**	→	***наказоваць**	→	**наказ-у-емый**
***спитувати**	→	***іспитувать**	→	**испытоваць**	→	**испыт-у-емый**.

Варто зауважити, що, крім канонізованих *рос.* граматикою форм **доказуемый, наказуемый**, та **испытуемый** існують ще такі канонізовані та неканонізовані "ненормальні" дієприкметники:

Канонізовані форми: **неописуемый** та **трудновоспитуемый**.

Форми ці складено з двох слів, де друга частина – дієприкметник **-описуемый** та **-воспитуемый**. Кожен з цих дієприкметників, уживаний не в сполуці, відповідає нормі творення російських прикметників:

описыва-емый та **воспитыва-емый**,

а у складних словах ці форми звертаються до українського '**у**' у наростку:

опис-у-емый та **воспит у-емый,**

швидше за все зберігають залишки матірніх форм задля стислішої вимови.

Неканонізована форма: **указуемый**.

Її вжито в епіграмі XIX століття на британського прем'єр-міністра Пальмерстона (1855–1865):

......................в азарте
Воевода Пальмерстон
Побеждает Русь на карте
***Указуемым** перстом (З пам'яті).*

Якщо пам'ять збиває мене з пантелику, і в епіграмі замість **указуемый** ужито **указующий**, то все одно цей інший дієприкметник утворено від дієслова ***указовать,** що свідчить про його українського попередника **указувати**, який був у вжитку серед предків сучасних росіян. Канонічно від дієслова **указывать** росіяни творять дієприкметника **указывающий**.

Якщо ж у епіграмі замість **указуемым** ужито **указательным**, то 12 попередніх рядків – Химині кури.

Поросята

Поросята – це множина від слова **поросёнок**, так само, як **цыплята** від **цыплёнок, телята** від **телёнок** і **ребята** від **ребёнок**. Але **поросята** – це множина від *укр.* слова **порося**, а **телята** – від *укр.* слова **теля**. Це українська модель творення множини від іменників ніякого /середнього/ роду із закінченням **-а, -я**:

котя → **котята;**
ягня → **ягнята;**
пискля → **пísклята;**
курча → **курчата**.

Ця модель органічно випливає з моделі відмінювання таких іменників. Це іменники ніякого /середнього/ роду, які дістають закінчення **-ати, -яти** вже в однині:

Н.	**порос-я,**	**кот-я,**
Р.	**порос-яти,**	**кот-яти,**
Д.	**порос-яті,**	**кот-яті,**
З.	**порос-я,**	**кот-я,**
О.	**порос-ям,**	**кот-ям,**
М.	на **порос-яті**,	на **кот-яті**.

Росіяни мають свою модель творення множини від таких іменників:

Малёк → мальки,
куманёк → куманьки,
муженёк → муженьки,
щенок → щенки і щенята,
вьюнок → вьюнки,
сынок → сынки.

Згідно з цією моделлю множина від слова **поросёнок** має бути **поросёнки**, від **телёнок – телёнки**, від **зайчонок – зайчонки**.

Але живомовна стихія майбутніх росіян, змінивши під впливом білоруської мови однину слів **теля** на **телёнок**, **зайча** на **зайчонок**, **орля** на **орлёнок** і т. д., множину цих слів лишила без змін, як в українській мові:

телёнок → телята; зайчонок → зайчата; орлёнок → орлята і т. д., і т. д.

Це зберегло для росіян легку для вимови множину цих іменників і лишило нам незаперечне свідчення шляхів походження російської мови. У даному разі російська мова взяла однину у білорусів, а множину в українців, тобто з двох, як твердять деякі "народні мовознавці" *штучних* мов.

Прикладывать

Недоконане дієслово **прикладывать** має, згідно з офіційною *рос.* граматикою, доконану форму **приложить**. Але записи народньої мови свідчать, що ще не так давно існували форми **прикладать** и **прикласть**, які цілком повторювали українські форми **прикладати** й **прикласти**:

"*Чужую беду пальцем разведу, а к своей ума не* ***прикладу***" *(Рос. приказка).*
"*Надо* ***прикласть*** *полсажени дровъ, не достаётъ*" *(В. Даль).*
"*Мало ли что люди* ***прикладаютъ,*** **врутъ**" *(В. Даль).*

Ці цитати промовляють краще від коментарів.

Скрести

Російське дієслово **скрести** загубило звук **-б-** у свому корені, але похідні форми **скребу, скребёшь** свідчать, що звук **'б'** мусів бути в первісній формі слова **скрести,** і це слово виглядало так: ***скре<u>бст</u>и**. Новомовці – майбутні росіяни – скоротили збіг приголосних **-бст-** до **-ст-**, і слово стало звучати **скрести**, а українці у збігові приголосних вилучили **'с'**, діставши слово **скребти**. Але похідні форми в обох мовах однакові:

Українські форми	*Російські форми*
Скребу, скребеш; скріб	**скребу, скребёшь; скрёб**.

Український діейменник **скребти** переродився у ряд форм:

шкребти, шкрябати, шкрябнути, шкряботіти;

російський діейменник **скрести** утворив і собі низку форм, переважно діялектних:

скресть, скребывать, скребать, скребнуть, скребонуть, скробать, скреботать.

Сновать

Дієслово **сновать** своїми похідними формами теперішнього часу повторює українські форми дієслова **снувати**:

Українське дієслово	*Російське дієслово*
сную́,	**сную́,**
сную́ш,	**снуёшь,**
сную́,	**снуёт,**
снуємо́,	**снуём,**
снуєте́,	**снуёте,**
сную́ть,	**сную́т,** *дієприкметник* **снующий**.

Різниця лише у вимові та наголошенні.

Дієслово **сновоть** повторює історію дієслова **жевать**: звук **'у'** кореня дієслова **снувать** обернувся на **'о'**: **сновать**, а похідні форми цього обернення не визнають, бо йдучи за дієйменником, похідні форми мали б звучати так:

сною,
сноёшь,
сноёт,
сноём,
сноёте,
сноют, *дієприкметник* **сноющий**.

Похідні форми дієслова **сновать** слухаються не *рос*. граматики, а голосу предків і показують, що дієслово **сновать** походить від *укр*. дієслова **снувати**.

Страждущий

Дієприкметник активного стану **страждущий** утворено від дієслова **страдать** і цим творенням засвідчує, що форма **страдать** мусіла в минулому звучати ***страждать**, тобто цілком відповідати нашому дієслову **страждати** з обтятим закінченням, як у білоруській формі **страждаць**.

11. УКРАЇНСЬКІ ЗАКІНЧЕННЯ *РОС.* ІМЕННИКІВ ТА ПРИКМЕТНИКІВ

Часом походження російських слів "викривають" їхні закінчення здебільше у похідніх формах. Приклади – нижче.

Берег: На березѣ

Запис **на березѣ** можна читати **на березе** /*читай*: **на бєрєзє**/ і **на березі**. Друге прочитання цілком українське. Такий відмінок слова **берег** наводить В. Даль у прикладах до слова **теребить**:

"*Пташка теребит сережку* ***на березѣ***", щиплет.

Даль не робить жодних зауваг до слів **на березѣ**, і це свідчить, що такий відмінок слова **берег**, був цілком узвичаєний за тих часів [Даль почав збирати слова з 1819 року] . Щодо слова **сережка**, то це ***цвіт верби, берези, осики*** (В. Даль).

Ветер: До ветру

А. Залізняк у [ГС] до слова **ветер** наводить фразеологізми, серед яких пару: **до вéтру**. Це око-в-око наша пара **до вітру**, яку вживано у звороті **піти до вітру** → ***піти випорожнитися***. У жодному іншому російському словнику цієї пари не наводжувано. Пара ця в устах росіянина подвійно українська:

1. Закінчення **-у-** в Родовому відмінку слова **ветер** українське, *рос.* граматикою окреслюване як *застаріле*;
2. Прийменник **до** у парах **до дома, до хаты, до Москвы** для росіян *застарілий*. Літературо треба сказати **к ветру**.

Українською мовою заносить і від виразу **ищи ветра в поле**, наводжуваного словниками.

Вид: С виду

Вид у звороті **с виду** та інших зворотах має в Родовому відмінку українське закінчення **'-у'**. **Вид** по-українському – це ***обличчя, лице***: **з виду = з лиця**.

Владычни

Прикметники чол. роду із закінченням **-ый, -ий** в Називному однини, мають у Називному множини закінчення **-ые, -ие**: **владычный → владычные, ветхий → ветхие**. Але в живій мові різних місцевостей Великоросії цього не дотримувано, і досить часто чуються і чулися українські короткі закінчення:

"***Владычни*** *дани и пошлины были встарь, нвг.: подъездъ..., куница (подвенечное)...*" [Даль].

Короткі форми множини не рідкість у російських живомовних виразах:

"*На полѣ ногайскомъ, на рубѣжѣ татарскомъ лежатъ люди **побиты**, у них головы **обриты***" [Даль].
"*Глаза **завидущи**, а руки **загребущи***" [Даль].
"*Чем **богаты**, тем и **рады***" [Г.Б.].
"*У господ руки **до́лги***" [Г.Б.].

У слові ***долги*** в останньому виразі наголос міг би впасти на '**и**', як це ведеться у *рос.* коротких прикметниках: ***коротки́***, ***долги́***, але ритміка вимагає на 'о': ***до́лги*** (те саме, що ***до́вгі***).

Короткі форми прикметників подибуємо не лише для форм множини, не менше є і коротких форм Називного відмінку жіночого роду:

"***Лиха** беда начало*" [Г.Б.].
"***Худа** та мышь, которая одну лазейку знает*" [Г.Б.].

Зрештою, канонізовані граматикою короткі закінчення *рос.* прикметників – це теж спадщина сусідських мов.

Глаз, глазу, глазы

Слово **глаз** у Родовому відмінку має закінчення **-а**, але у сталих виразах, які виробилася за давніх часів, збереглося українсько-білоруське закінчення **-у**:

"*С **глазу** на глаз*"
"*У семи нянек дитя без **глазу***" [Г.Б.].

У діялектах можливі закінчення, які ближче до українських норм множини:

"***Гла́зы** – ямы, а руки – грабли*" *(В. Даль).*

Князь, кня́зи

Наявність у діялектах форми множини від слова **князь** – **кня́зи**, зближує цю форму з українською множиною слова **князь**: **князі**. Тільки наголос їх різнить, а решта – те саме:

"*Взятъ изъ гря́зи, да посаженъ в **кня́зи***" *(В. Даль).*

Форма **кня́зи** не прижилася у мові нових земель. Перемогла форма множини **князья́**, яку, треба думати, культивували самі князі, бо ця форма мала вищі мовноестетичні якості. Форма **князья́**, змінивши трохи звуковий малюнок слова **князі**, зберегла його наголос, і цим припала до вподоби тим, хто звик до форми **князі**.

Дві форми виникли на місці форми **князі**:

А) одна зберегла звуковий малюнок, але змінила наголос: **кня́зи**;

Б) друга змінила звуковий малюнок, але зберегла наголос: **князья́**, і вийшла переможницею у змаганні двох форм-суперниць за прихильність мовців.

Виходить, що наголос слова має більшу повагу серед мовців, ніж його звукова структура. Цей висновок може бути помічним при розгляді родоводу окремих слів.

Про те, що форму **кня́зи** взято з української форми **князі** посередньо свідчать факти сучасности. Кілька століть тому ішов процес пристосування мови переселенців до нової єдиної для всіх російської мови. Українські та білоруські форми підгонено під новий московський стандарт. Лексика мовних говірок лишила нам свідчення цього підгону. Словникарі зберегли нам, як свідчення минулих часів, дві форми: **князья́** і **кня́зи**, змагання яких за мовне громадянство відкрило нам процес мовотворення в минулому.

У зовсім близьких нам XIX та XX ст. у середовищі українських малоросів так само ішов процес прилучення до російської імперської культури. І тут траплялися ті самі словесні змагання та мовні курйози, які відмічено ген-ген у сивій давнині.

Одеські міщани, і то не лише українці, які здебільшого походили зі сіл та містечок, намагаючись бути цілком "русскими" у мові та щоденному побуті, мусіли русифікувати засвоєну ними змалку українську мову. І тут відбувся той самий мовний епізод, який мав місце кілька сотень років тому на землях Великоросії.

Українцям відомий вираз **князі з грязі**, який мав той же зміст, що й вище наведена цитата із словника В. Даля. Своїм змістом цей вираз можна прирівняти до виразу **міщанин у дворянстві**, поширений через п'єсу французького письменника Мольєра. Вираз **князі з грязі** був місткий і влучний: чотири склади характеризували ціле явище, а надто певне середовище, і вираз можна було прикладати до "князів" з "грязі".

Міщани-малороси з одеської Молдаванки не могли у "високому" товаристві вживати нашу мову-невільницю. І вони вдалися до перекладу, переклавши український вираз так:

кня́зи из гря́зи.

Автор цих рядків чув цей вираз в Одесі. Чи живий він і досі? Найімовірніше, що ні, бо форму **кня́зи** сучасні одесити так само не будуть поширювати, бо вона невдала. Зрештою, нас це й не обходить. Головне, що знайшлася копія мовних "страждань", які мали місце в далекому минулому.

Лад, ла́ду

Хоч закінчення **'-у'** у низці іменників (переважно односкладових) *рос.* граматика канонізує, однак – це канонізовані українізми. Таке закінчення здебільшого відмічено у сталих зворотах, приказках, тобто в лексиці, виробленій, коли ще досконалої російської мови не існувало, а існував ряд говірок, пов'язаних з києворуською та білоруською мовами. Один з таких зворотів утворено із словом **лад**:

*Ни **складу** ни **ладу*** [СРЯ-81].

Якби цей зворот творили сучасні росіяни, то він би виглядав інакше:

*Ни **склада** ни **лада**.*

Але зворот **ни складу ни ладу** стародавній і з нього, як із пісні "слова не викинеш". Так само у виразах **поддать жару**, **дать дёру**, а надто із словом **нос** *(д!)*, це застаріле закінчення живе і не старіє.

Мазь, на мази

Вираз **на мази́**, безперечно, відходить від канонізованих *рос.* граматикою закінчень і наголошень російського відмінювання. Наголос на закінченні у виразі **на мази́** – це відхилення від норми. Воно розвинулося в києво-руській мові через ритмомелодійність та легкомовність: **колеса на мазі**. Вироблення нової мови на нових землях не торкнулося цього вислову через його мовну досконаліcть, і неправильний з погляду *рос.* граматики наголос зберігся. Очевидно, у давніх киян існував для цього слова наголос Родового відмінку на закінченні: **куплю *мазі**. А що Родовий, Давальний і Місцевий відмінки для цієї *укр.* схеми відмінювання збігалися, то вираз звучав **колеса на мазі**.

Про можливість наголосу Родового відмінку на закінченні свідчить *укр.* слово **грязь**. У Родовому відмінку це слово має наголос на закінченні: **виліпив з грязі**. Російський Родовий відмінок має наголос на корені:

"*Взятъ изъ **гря́зи**, да посаженъ в князи*" *(В. Даль).*

Отже, виходячи з *рос.* норми, що Родовий, Давальний і Місцевий відмінки збігаються, форма Місцевого відмінку мала би мати наголос на корені: **в гря́зи**. Але практика побиває теорію, і росіяни кажуть **в грязи́**, так, як їхні далекі предки та сучасні українці.

Цю ж картину треба уявляти й зі словом **мазь**. Російський Родовий, Давальний і Місцевий відмінки збігаються, і вислів **на мази́** мав би звучати **на ма́зи**. Але цього не сталося; повторилася історія з **гряззю**, і вираз звучить, як і в нас, **на мази́**.

Мышь

Похідні форми від слова **мышь**, подибувані в діялектах російської мови наочно свідчать, що слово мышь розвинулося зі слова **мыша**, що й досі служить українцям:

"*Что лошади в пользу, то **мыше** смерть*" [Г.Б.].

Форма **мыше** – Давальний відмінок від слова **мыша**, а не від слова **мышь**. Від слова **мышь** Родовий, Давальний і Місцевий відмінок – **мыши**. Г. Бігун, який наводить цю приказку, не вказує, на жаль, місцевість, де записано даний афоризм. Проте, нема сумніву, що це діялектне слово. Діялекти розкривають те, чого не записує жодна граматика.

Нос, но́су

Дуже урожайним на форми Родового відмінку із закінченням **-у** є слово **нос**:

"*Не казать **носу***" [СРЯ-81].
"***Носу** из дому высунуть нельзя*" [СРЯ-81].
"*Комарь **носу** не подточит*" [СРЯ-81].
"*Хоть кровь **из носу***" [СРЯ-81].
"*Кто возьмётъ безъ **спросу**, тот будет безъ **носу***" *(Даль).*

"Говоритъ свысóка, а ***с носу*** *течетъ осóка"* (Даль).
"Не подымай ***носу*** *– споткнешься"* (Даль).

Характерне для цих висловів є те, що форму **носу** без жодних утрат для змісту можна замінити на форму **носа**. Проте мовна інерція цих виразів така висока, що й у ХХ-му столітті її не змогли подолати російські мовці, відкриваючи для справжньої науки істину про походження мов.

А що скаже XXI століття?

Печи

Байки Крилова зберігають дуже багато народньої лексики, яка вже застаріла або застаріває. Але ця лексика дещо може розказати шукачам істини:

"Беда, коль пироги начнёт ***печи*** *сапожник, а сапоги тачать – пирожник"* (Крилов).

Прочитавши цю байку, галичанин може подумати, що Крилов якимось боком мав причетність до Галичини, бо це в Галичині мають поширення форми:

печи → ***пекти***, **течи** → ***текти***, **речи** → ***ректи***, **січи** → ***сікти***.

Ці форми сьогодні діялектні. Але всі вони записані у "Малорусько-німецькому словарі" Желехівського та Недільського [Жел.], і сучасник може їх там знайти, якщо не вдасться почути їх у селах поза Львовом, Івано-Франківським та іншими галицькими містами, приводжуваними, але так і не приведеними Москвою до спільного знаменника русифікації.

Коли ж подумати, то російські дієслова **печь, течь, сечь** прямі спадкоємці галичан **печи, течи, січи**.

Чи ж варто після цього москвичанам пеклом дихати на галичан?

С разгону

История та сама: можна казати **с разгон-а** і **с разгон-у**, але **с разгону** не здається. Що то значить традиція, інерція! Ще В. Даль фіксує вислів **разгону нет** → ***тісно, нема де розгулятися***. А сталінські словники ставлять у закінченні Родового відмінку для слова **разгон** на перше місце **-а**, і в дужках *(***-у***)*. А форма з **-у** *(*українська*)* живе:

"Самолёт выключил мотор... Хватит ***разгону*** *– круг будет описан"* (М. Кольцов).

І таких слів десятки **разбег** *(***с разбѣгу** [Даль]*)*, **спрос** *(***без спросу** [СРЯ-81]*)*,

Эки

У статті **ЗАДЪ** свого словника В. Даль наводить таку примовку:

*"****Эки*** *чудеса: передокъ везу, задокъ сам катится!"*

Канонізована форма множини прикметника **экий** → **экие**. Ужита форма **эки** має українське або білоруське утяте закінчення.

12. УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ СЛОВОТВОРУ

Канава

Те, що слово **канава** походить від слова **канал**, у етимологів не викликає заперечень, але чомусь, наприклад, Фасмер пов'язує це походження з *поль.* словом **kanał**. Але як з польського *(*вірніше – латинського*)* **'ł'** зробилося слов'янське "в", він не пояснює. Тут, мабуть таки, треба звернутися до української мови, де звук **'л'** має тенденцію обертатися на **'в'**. Слово **канал** набуло широкого вжитку в Росії за часів розбудови міста Петербурґ, де для висушення боліт, потрібно було копати канали. На цю працю цар Петро призначив українських козаків, більшість яких на цій праці й голодному пайку царя загинула. От, як Б. Грінченко пояснює слово **канальський**:

> "1) *Тяжкий, каторжний. Канальська робота. Ном. № 12844. Первісне значення цього слова* ***канальний, стосовний до каналу. Канальський похід*** *– похід козаків 1721–1722 рр. на Ладогу для копання каналу; тому, що ця примусова праця виявилась украй тяжкою (першого ж року помер 2461 козак), то слово й дістало вказане значення*".

Канал у мові козаків дуже легко обернувся на **канав**, а що німці-будівники вживали не лише однину слова **Kanal**, а й множину **Kanäle** *(*звучало **канелє***)*, то це обернулося у козаків на **канави**. Із множини **канави** утворилася однина **канава**.

Українські кобзарі відгукнулися на царський геноцид піснею "***Стоїть явір на водою***", яка виконувалася українцями з XVIII до XXI століття, як жалобний марш. Автор цих рядків чув цю пісню на одеському базарі – барахолці – 1937 року.

Стоїть явір над водою,
У воду похилився;
На козака пригодонька –
Козак зажурився. }*2 рази*

"Ой, не хилися, яво́роньку –
Ти ще зелененький!
Ой не журися, козаченьку –
Ти ще молоденький!" }*2 рази*

"Як же мені не хилитися?
Вода корінь миє".
"Як же мені не журитися,
Коли пригода є?" }*2 рази*

Зібравсь у похід в Московщину
Козак молоденький –
Горіхове сіделечко,
Ще й кінь вороненький; }*2 рази*

Поїхав козак у Московщину,
Та й там і загинув,
А свою рідну Україну
Навіки покинув. }*2 рази*

Велів собі насипати
Високу м огилу,
А в головах посадити
Червону калину: }*2 рази*

"Будуть пташки прилітати
Калиноньку їсти,
Та й будуть мені з України
Приносити вісти". }*2 рази*

Прилетіла зозуленька,
Сказала вона: "Ку-кý!
Ой, подай, подай, мій миленький,
Хоч лівую рукý!" }*2 рази*

"Радий би я, моя мила,
Й обидві подати,
Та насипано сирої землі –
Не можу підняти". }*2 рази*

Стоїть явір над водою,
У воду похилився
На козака пригодонька –
Козак зажурився. }*2 рази*

Мальчикóвый

Слово **мальчикóвый**, наявне в сучасних словниках, має невластивий для *рос.* словотвору наголос на **'о'**. Візьмім подібні прикметники з кінцівкою **-иковый**:

пéстиковый, áттиковый, жгýтиковый, лю́тиковый, ря́бчиковый, вéнчиковый, кóпчиковый..., **трикóвый**.

Як бачимо такі прикметники зберігають наголос слів, від яких їх утворено: **пéстик, áттик, жгýтик..., трикó**. Лише подекуди трапляється у цих прикметників наголос на **'о'**: **частикóвый, гребенщикóвый** *тщ*. Але це пояснюється тим, що слова **частúк, гребенщúк** *тщ* самі мають наголос на **'и'**, і цей наголос не можна повторити у прикметнику: **частúковый, гребенщúковый** *тщ*, бо такі форми годі вимовити.

Слово ж **мáльчик** має наголос на **'а'**, і це значить, що слово **мальчиковый** мусіло б мати й собі наголос на **'а'**: **мáльчиковый**. І саме так наголошує це слово В. Даль: ***мáльчиковы*** *яблоки*.

Усяке відхилення від норми мусить мати пояснення. Є пояснення і до невластивого для росіян українського наголосу слова **мальчикóвый**. Найкраще для

цього поїхати до якогось русифікованого міста України, хоч би й до Одеси. Зайти до крамниці одягу і прислухатись до мови покупців та продавців і ви почуєте:

"Мне нужен ***мальчукóвый*** *костюм"*.

Не **мáльчиковый** і не **мальчикóвый**, а **мальчукóвый**.

Слова **мальчукóвий** нема у словниках, але воно живе на устах. Утворено це слово в Україні згідно з моделлю українського слова **хлопчукóвий**:

хлопчукóва свита.

У російській мові нема слова **мальчук**, тільки **мальчик, мальченок, мальчишка, мальчуган**.

Слово **мальчиковий** у *рос.* мові – нове слово. Беру РУС А. Кримського [А.К.] 1924 р. видання. Там слова **мальчиковий** нема. Як зазначено у передмові до словника, словник використав для реєстру *рос.* слів усі наявні натоді словники *рос.* мови, зокрема словник В. Даля та "Словарь русского языка" Російської Академії Наук. І в усіх цих словниках не знайшлося слова **мальчикóвый**, тому його нема і в [А.К.]. [А.К] записує такі слова з початком **мальчи-** після слова **мальчик**:

мáльчиков	→ ***хлопців*** *(присвійний прикметник)*
мальчи́шески	→ ***по-хлоп'ячому***
мальчи́шеский	→ ***хлоп'ячий***
мальчи́шка	→ ***хлопчик***
мальчóнок	→ ***хлоп'я***
мальчýгá(н)	→ ***хлопчак***

Слова **мальчикóвый**, як і **мальчукóвый**, лишалися за бортом словників, але не за бортом живої мови. У живій мові слово **мальчуковый** виникло десь в Україні в XIX ст. Воно постало в русифікованих містах, де українські жителі всіх національностей перекладали українську лексику на російську мову, і зокрема переклали слово **хлопчукóвий** як **мальчукóвый**. На землі Великоросії цей переклад прийшов після революції 1917 р., коли великі маси населення з України переселилися на Північ. Скасування *смуги осілости* дало поштовх до переселення сотень тисяч гебреїв до російських центрів. І цей людський потік заніс туди цілий корпус утвореної в Україні російської з українських рук *(*язиків?*)* лексики: тут були і **повстанец**, і **болельщик**, і **хохмач**, і **слухач**, і десятки, коли не сотні, інших слів, перекладених з української мови на російську не де, а в Україні.

Коли слово **мальчукóвый** потрапило на Північ, його там одразу зачесали під російський гребінець. Це було легко зробити: змінити '**у**' на '**и**', не дбаючи про наголос. Вийшов гібрид: слово ніби й "***русское***", та наголос український.

Наилучший

Російська модель ступенювання прикметників така:

Прикметник	*І-ий ступінь порівняння*	*ІІ-ий ступінь порівняння*
белый	**белейший**	**самый белый**
кривой	**кривейший**	**самый кривой**

Цю модель можна прикладати до всіх прикметників. Але існує ряд форм прикметників, які користуються не стандартною моделлю ступенювання, а моделлю, властивою українській мові:

Прикметник	*І-ий ступінь порівняння*	*ІІ-ий ступінь порівняння*	
большой	**больший**	**наибольший**	**[= самый большой]**
выгодный	**выгоднейший**	**наивыгоднейший**	**[= самый выгодный]**
высокий	**высший**	**наивысший**	**[= самый высокий]**
малый	**меньший**	**наименьший**	**[= самый меньший]**
плохой	**худший**	**наихудший**	**[= самый худший]**
хороший	**лучший**	**наилучший**	**[= самый хороший]**

Цією моделлю користуються й декілька прислівників:

Прислівник	*І-ий ступінь порівняння*	*ІІ-ий ступінь порівняння*
много	**больше, более**	**наиболее**
легко	**легче**	**наилегче**
мало	**меньше, менее**	**наименее**

І що треба зазначити, частку **наи-** у ІІ-ому ступені порівнянні росіяни вимовляють **най-**, як і українці: **найбольший, найхудший, найболее, найменее**.

Також треба зазначити, що українську модель ступенювання зберегли дуже часто вживані і прикметники, і прислівники. Частота вживання зберегла ці прикметники від русифікації.

Навряд чи треба говорити, що наведені відхилення від стандартної моделі ступенювання є ніщо інше, як залишки мови пересельців з українських та білоруських земель. Підвердження тому, що наведені вище форми, канонізовані сучасною граматикою, як питомі російські, є лише залишки практикованої на Півночі моделі ступенювання знаходимо у Даля, котрий записує форми сучасними росіянами не вживані:

наискорѣе, наиглавный, наирослый.

Таких форм у минулому було більше, або вірніше, на початку переселення усі форми прикметників ступеньовано за українсько-білоруською моделлю.

Скопидом

Пильніше глянувши на слово **скопидом** → ***скнара***, можна побачити що це слово складено з двох слів:

скопи + дом.

Перше слово – наказова форма дієслова **скопить – скопи!**, а друге – іменник **дом** → ***дім***. Слово **скопидом** значило для предків росіян ***скапливающий на дом (= хто збива копійку на хату /дім/)***.

Модель, ужиту для цього слова, віддавна практиковано в Україні:

верни́гора, гуля́йполе, загни́біда, колі́ушко, палі́вода, молі́бога, верті́порох.

На теперішній час ці форми існують переважно у прізвищах, у назвах, у казках та подеколи й у живій мові:

Завалипіч, розда́йбіда, пришийи́-кобилі-хвіст, верти́хвіст, ви́рвизуб.

Як бачимо, наголос у цих формах падає на першу дієслівну частину слова.

Цю рису російська мова не повторює: **скопидо́м** має наголос на іменнику.

Наявність такої моделі у росіян – доказ впливу мовної стихії пересельців на мову нових земель. Крім копіювання моделі словотвору, у мові росіян є прямі запозичення з української мови: **сорвиголова́**. Про те, що це запозичення, свідчить наявність цілого букету **зірви́голів** у нашій мові:

урви́голова, шиба́йголова, зайди́голова, пробийи́голова, зірви́голова.

Смыслить

Дієслово **смыслить** → ***розуміти*** у сучасній *рос.* мові недоконане, але в записах *укр.* народньої творчости його вживано як доконана форма дієслова **мислити**. Письменники-фолклористи саме так його і вживали:

> "*...воно од книжки не одірветься, а ми його у цегельню запроторим і не* ***змислимо****, що під тією скориночкою талант великий, може, ще недозрілий, криється;...*" *(Ганна Барвінок).*

Тут **не змислимо** значить ***не зрозуміємо*** – це доконана форма слова **мислити**. Але **не змислимо** можна розуміти і як ***не розуміємо***. Таке подвійне розуміння форми **не змислимо** криє в собі пояснення, як українське доконане дієслово **змислити** обернулося у *рос.* мові з доконаного на недоконане **смыслить**:

> "*– Не взыщи, касатик, она ничего не* ***смыслит****, умом повредилась – сказал Лапша*" *(Григорович).*

С непривычки

Порівняймо дві цитати з творів російських письменників:

"*[Ромашов] утерял нить мыслей и,* ***по непривычке*** *думать последовательно, не мог найти её*" *(Куприн).*

"*Чехов впервые в жизни хлебнул сладкого, но чрезвычайно крепкого ликёра, и захмелел* ***с непривычки***" *(Казакевич).*

Що ж ми бачимо?

Куприн – знавець російської мови – вживає пару слів **по непривычке** згідно з наявною у росіян моделлю:

Російські форми	*Українські відповідники*
по непривычке	**з незвички**
по случаю	**з нагоди**
по лености	**з лінощів**
по необходимости	**з конечности**
по недоразумению	**з непорозуміння**
по многим причинам	**з багатьох причин.**

Радянський письменник Казакевич, який, треба думати, якимось боком має зв'язок з Україною, пише **с непривычки** – чистісінький українізм, дарма що сталінським мовознавством канонізований, як російський зворот.

С радости

Українсько-білоруська мовна стихія дається взнаки у низці російських зворотів, заступаючи ряд російських прийменників прийменником '**з**' *(*у росіян '**с**'*)*.

"***От радости*** *кудри вьются, въ печали сѣкутся*" *(Даль).*

Прийменник **от** властивий російській мові у цьому звороті. Українці в таких зворотах кажуть твердо **з**: **з радощів, з радости**.

І цей український вжиток подибуємо і в росіян у такому питанні:

С какой ***радости?*** [РУССВ].

А також у варіянті приказки, взятої у Даля:

"***С радости-веселья*** *русы кудри въются, а* ***с тоски-печали*** *русые секуться*" [РУССВ].

С тоски-печали так само літературно по-російськи треба сказати **от тоски-печали**.

Хлопкороб

Взоруючись на модель слів **хлібороб, бракороб**, російська мова збагатиляся формою **хлопкороб**.

Целиком

Про те, що слово **целиком** походить від прикметника **целый**, не викликає ні в кого заперечень. Цікаво інше, яке зі слів **целиком** *(рос.)* та **цілком** *(укр.)* є первинне, а яке вторинне?

Очевидно, що таки **целиком**, бо ближче до слова **целик**, яке походить від слова **целый**. Але чи було слово **целик** прямим спадкоємцем слова **целый**, чи були це якісь посередники між **целым** та **целиком**?

У записах української живої мови маємо такий зворот **їсти ціляком**. Чи це похідна від слова **ціляк**, чи перекручене російське **целиком**? **Ціляка** у доступних нам словниках нема. Чи існувало таке слово?

Беру російські та українські прикметники з кінцівкою **-лый/-лий**, від яких творяться іменники з кінцівкою **-ик, -ак, -як** *(покищо записую в російській транскрипції)*:

малый, белый, смелый, весёлый, голый, тёплый,
кислый, светлый, дохлый, пришлый, пошлый, целый.

Ці всі прикметники творять іменники з кінцівкою **-ак, -як**, і лише **целый** [**цілий**] творить **цели́к** [*укр.* **ціли́к**] та слово **малый** [**мали́й**] творить слово **мали́к** → ***заячий слід***, а ще *укр.* **білий** творить прізвище **Білик**, а слово **голый** [**голий**]

творить **гóлик** *(укр.)* та **голúк** *(рос.)*, наголос якого ставить під сумнів походжен **голикá** від **голого**. *(*Щодо нашого слова **малúк** → ***гамалик***, то це слово не в **малого***)*.

З цього дослідження виходить, що слово ***ціляк** цілком можливе слово, я могло існувати в минулому. Якщо це так, тоді факт його забуття свідчить, що во було первинне, а **целúк** [**цілúк**] вторинне.

Якщо ж ***ціляк** – це міф, тоді появу слів **целúк** та **малúк**, беручи до ува наголос, треба розуміти, як утворені від наголошених по-українськи слів **цілúй** **малúй**. Наголос **цілúй** поширено на Заході України і відбито у [Жел.]. Наголоше по-нашому *рос.* слова – це цілком українські слова, або слова от-от утворені українських слів. Це пряме свідчення українського походження цих слів.

13. ЗВУКОВІ ТА ЗМІСТОВІ ПЕРЕТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ НА РОСІЙСЬКУ

Ладонь

Слово це утворене перестановкою звуків у діялектному слові **долонь**:

д-о-л-онь → л-а-д-онь.

А слово **долонь** – це скорочена форма від нашої **долоні**, яка, як гадають етимологи, походить від старослов'янського слова **длань**. Ми йдемо за етимологами, хоч маємо свою думку, що **длань** – це скорочення від **долоні**.

Ланцюжок такий:

длань → долоня → долонь → ладонь.

Ставимо **длань** за науковою традицією вперед **долоні**, хоч думка про те, що звукосполуки **-оро-, -оло-** мусіли з'явитися вперед скороченням **-ра-, -ла-**, не йде з голови.

Подмывать

Ось як уживають це слово російські письменники:

> "[*Базаров*] *глядел сердито и не мог усидеть на месте, словно что его* ***подмывало***" (*Тургенєв*).

> "[*Володьку*] *так и* ***подмывало*** *сделать генералу неприятность*" (*Первенцев*).

Слово **підмивати** відоме й українцям:

> "*Почне що-небудь робити, а всередині в неї якийсь голос* ***підмиває****: йди та йди...*" (*Григоренко*).
> "*Її так і* ***підмиває*** *говорити*" (*Мирний*).

Як бачимо, слово **підмивати** близьке своїм значенням до слів **кортіти**, **хотітися**, а словники тлумачать його так: 1. ***спонукувати когось до якоїсь дії***, 2. ***про кортячку щось зробити***.

А коли згадаєш, що **підмивати** – це одна з форм дієслова **мити**, то виринає думка:

"*Чому* ***миття*** *або* ***підмивання*** *стало означати* ***кортячку****?*"

Ми вже знаємо, що без причини нічого не буває. І ця причина десь таки себе засвітить в океані мови. У повісті-оповіданні Ганни Барвінок "Русалка" є таке місце:

“*Батько суперечався, довго стояв на своїм первім слові, а вона* [*жінка*] *все його підкопує,* ***наче водою підмиває****, тими волами да коровами, тими статками да маєтками*”.

Образне порівняння **наче водою підмиває** відкриває нам секрет походження слова **подмывать**. Люди, що живуть коло річок, постійно бачать, як вода підмиває корені прибережних дерев, що веде за собою їх падіння й загибель. Це робиться не одразу, а протягом досить довгого часу. Отже, **підмивати корені** значить ***наближати*** або ***прискорювати***, або ***заохочувати якийсь наслідок***. Це може бути падіння дерева, а може бути й щось інше. Вода може підмити скелю, будинок, архітектурну споруду; усі вони не мають коренів. Тому, в парі **підмивати корені** слово **корені** зайве, бо слово **підмивати** само по собі вже значить ***готувати якийсь наслідок***.

Ці спостереження за природою та за дією води у природі і наштовхнули мовців перенести спостережене за водою на дії людей: “його **підмиває** щось зробити” значить “його ***кортить*** щось зробити”. Ці спостереження і перше образне порівняння з цього спостереження зробили наші далекі предки, а закохана у рідне слово дружина П. Куліша зберегла це порівняння для нащадків.

Поступить

Усі ми знаємо, що слова мають властивість набирати часом несподіваних значень, але як ця зміна значення відбувається з деякими мовними формами, не завжди можемо пояснити. Справді, що спільного між нашим словом **поступати →** ***іти, ступати, займати позицію*** та російським – **поступать →** ***чинити, учиняти***? Ці слова своїм значенням здаються дуже далекими одне від одного.

А втім, ці слова мають спільне минуле і спільне походження. Річ у тім, що, бувши вжите в парі з якимось іншим словом або словами, слово **поступити** набирає іншого значення і це інше значення може згодом закріпитися за самим лише словом **поступити**.

Гляньмо на таке речення:

“***Ми поступили так, щоб*** [*нашої*] *тіні з-за берези не було видно*” *(Г. Барвінок).*

Слова **ми поступили так, щоб...** мають значення ***ми зайняли таку позицію, щоб...***, але одночасно ці слова значать ***ми зробили так, щоб...*** Коли слова **поступити так, щоб...** уживано не раз і не два, то первісне значення слова **поступити** вже не так чітко проглядається, а проглядається значення сполуки з трьох слів: **поступити так, щоб...** Ця сполука значить – ***зробити так, щоб...*** або ***вчинити так, щоб...***

Затим що в минулому у праці чи боротьбі, або й на дозвіллі **зайняти позицію** багато важило для успіху справи, то трійця в наказовій формі **поступіть так, щоб...** не сходила з язиків мовців і з бігом часу стала значити ***зробіть так, щоб...*** або ***вчиніть так, щоб...*** Слівце **так** було сталим супутником слова **поступити**, коли ішлося про зайняття певної позиції.

Однак, часте повторення будь-якої сполуки з кількох слів веде до її скорочення. Наприклад, часте вживання мовцями сполуки **от тобі й маєш**, призвело до

того, що мовці скоротили її до форми **от тобі й ма**, а тоді до форми **от тобі й на**. І це скорочення вже стало формою іншої мови.

Це саме пережила і сполука **поступити так, щоб**: її стали вживати без слівця **так**: **поступіть, щоб**... Коли таке скорочення сталося, то слово **поступіть!** уже не значило ***ідіть!, ступайте!, займіть позицію!***, а ***зробіть!*** або ***вчиніть!***.

Така придибенція трапилася серед пересельців на нові землі з нашим словом **поступити** → ***піти, ступити***, яке на землях Великоросії стало значити ***вчинити, учинити, зробити***.

А вже з доконаної форми **поступить** постала й недоконана – **поступать**.

Свихнуться

Коли уважно глянеш на слово **свихнуться**, то можна побачити його подібність до нашого слова **схибнутися**. Ще більше подібності між цими словами знайдемо у значеннях. **Свихнуться** має значення ***збожеволіти***, і те саме значення має наш зворот **хибнутися** /*дк.* **схибнутися/ розумом**. Ще більше структурної та змістової подоби між словами ***свихнутый** та **схибнутий**. Ці спостереження наводять на думку що між цими словами існує той самий зв'язок, що й між **долонею** та **ладонью**:

с-хи-б-нутий → *с-би-х-нутый → *с-ви-х-нутый.

Дальше дослідження веде до подібности матірніх форм цих майже близнюків: дієслів **хибати** й **вихать**.

Як могло статися така перестановка звуків у слові?

Виглядає, що це трапляється, коли утворення якоїсь форми не відповідає вимогам легкомовности. Наприклад, при утворенні від дієслова **хибнути** форми з приставкою **ви-**: **хибнути → *вихибнути**. ***Вихибнути** дуже легко було переробити на ***вибихнути**, а це останнє на **вивихнути** і далі на **вывихнуть**.

Фуфыриться

Структурна і змістова подібність двох дієприкметників – *рос.* **расфуфыренный** та *укр.* **розчепурений** – піддає думку про зв'язок між дієсловами **фуфыриться** і **чепуритися**. Про цей зв'язок говорять і діялектні російські слова **шепе́риться** і **чуфы́риться /чуфа́риться/**.

Очевидно, що дієслово **чуфы́риться** – це найближча видозміна від **чепури́тися**. Звуки **'ф'** і **'п'** мають схильність до взаємозаміни. Але **чепуритись** проглядає і у фромі **шепе́риться**. У цій останній формі, як **'п'**, так і **'е'** збереглися і тільки **'ч'** обернулося на **'ш'** та **'у'** – на **'е'**. І змінився наголос. Це трохи збиває з пантелику. Наголос змінюється останній. Коли ж подумати, то форми **чуфыриться** досить, щоб добачити в ній перехід від **чепуритися** до **фуфыриться**. Лишаємо форму **шепериться** осторонь і пишемо ланцюжок так:

чепури́тися → чуфы́ри́тися → фуфы́риться.

А втім цих фактів усе ж таки недосить для твердих висновків. Наголос змінився. Це псує обідню. Для близьких мов треба більше доказів. Уся схема потребує

глибшого дослідження, хоч і вивели ланцюжок від **чепуритися** до **фуфыриться**, але треба більше фактів.

Шевелиться

Слово **шевелиться** має свого близького родича в українській мові. В оповіданні Г. Барвінок "Горе на горе скинулося" є такий рядок:

"*Незабаром і увійшли в гай... Листячко од легкого вітру потроху* ***шевеліє...***".

З цього тексту виглядає, що дієслово **шевеліти** має значення **ворушиться**, що цілком відповідає *рос.* слову **шевелиться**.

Маємо два слова: **шевеліти** та **шевелиться**, яке з них первинне, а яке вторинне?

Історія розвитку лексики слов'янських мов учить, що вперед з'явилася лексика незворотня і лише після цього стали з'являтися зворотні форми: форми **купати-ся, гризти-ся, робити-ся** могли з'явитися лише після появи форм **купати, гризти, робити**, а не навпаки. Тому, треба думати, що форма **шевеліти** з'явилася вперед форми **шевелиться**.

Говорячи про форму **шевеліти**, треба зазначити, що її не зовсім правильно тлумачать наші словники. Словник Грінченка пояснює **шевеліти** як **шелестіти**, але це неповне пояснення. "Українсько-англійський словник" Андрусишина [Анд.] визначає значення слова **шевеліти**, як ***ворушитися з легким шелестінням***. І наведена цитата Г. Барвінок свідчить, що останнє пояснення ближче до істини.

14. РОСІЙСЬКІ ФОРМИ З УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЛЕКТІВ ТА ВАРІАНТІВ

Деякі російські лексичні форми виглядають чисто російськими, нізвідки незапозиченими, але ця нібито лексична окремішність досить часто буває уявною.

Заговор

Слово **заговóр** має свого предка у слові **зáговір**, дуже широко відомому та вживаному в Західній Україні з притаманним українській мові дактилічним наголосом. Синонім: **зáговорок**. Спеціяліст заговорювати: **заговóрець**. Значення слова **зáговір** – ***словесний лік проти хвороби***.

Дактилічний наголос галицького **зáговору**, на ділі притаманний усім українцям, причинився до того, що зрусифіковані українці вимовляють російське слово **заговóр** та подібні слова з українським наголосом: **зáговор, прúговор, дóговор**.

Значення російського **заговóру** не обмежилось самим шаманським лікуванням, а переросло у ***змову***.

Запеканка

Слово **запіканка** відоме галичанам, як свідчить [Жел.], із значенням ***запечена в жаркій печі із прянощами горілка***. Це саме значення до слова **запекáнка** записує Даль з ремаркою *юж.* /*південне*/, тобто на південь від Москви, куди входить і Курськ та Вороніж.

Мелкий

Слово **мелкий** має кілька значень, головні з яких → 1. ***неглибокий***, 2. ***дрібний***. Наша мова другого значення не знає, але в галицькому варіянті української мови, як свідчить К. Андрусишин [Анд.] це значення присутнє: **мілкúй пісóк**. Узявши до уваги попередні й наступні слова, розглянуті у цьому розділі, а також факт існування у галицькому варіянті слів **вúдіти, видáти** й ряд іншої спільної з російською лексикою, не буде зайвим висловити кілька припущень:

А) Пересельці на Північ походили здебільшого із Західніх теренів України: з Галичини, Закарпаття, Буковини;

Б) Галицький варіянт української мови дивним дивом зберіг риси нашої мови до польської окупації України, які не збереглися на Сході України. Тому, пересельці на Північ не тільки зі Західніх земель України несли зі собою риси мови, яка на сьогодні збереглася у галицькому варіянті української мови;

В) У російській мові збереглися деякі українські лексичні форми, забуті внаслідок різних причин в Україні. Приклад: **взаперти, важный, видеть, видать** *тщ*.

Ці здогади потребують глибшого розгляду, а саме, зіставлення літописних даних та уважного вивчення *укр*. та *рос*. діялектів і варіянтів мов.

Навоз

Слово **навоз** має свого галицького родича, від якого, треба думати, й походить. У галицькому варіянті української мови існує слово **навози** [→ ***гній, угноєння***], яке, безперечно, походить від дієслова **навозити**. Цілком очевидний зв'язок між словами **навоз** і **навози** не потребує дальших міркувань.

Наклáд

Російське слово **наклáд** [→ ***збиток***] за нинішніх часів найчастіше вживано у звороті **в наклáде**:

"*Ты с барышом, а я* ***в наклáде***" *(*[Ж.М.]*)*.

Це саме слово, але з жіночим наголосом – **нáклад** – наявне у галицькому варіянті:

"*Без* ***нáклáду*** *зиску не буде*" *(Приказка)*.

Слово **нáклáду** наведено з двома наголосами, бо саме з чоловічим наголосом воно має поширення на Східній Україні. Сказати сьогодні твердо, який наголос є питомий український дуже важко. Галицьке **нáклад** може бути наслідком польського впливу, а наддніпрянський **наклáд** може бути від московського впливу. Тому подвійний наголос – наймудріша розв'язка.

Хозяин

Погляди етимологів на походження слова **хозяин** розходяться. Білоруське **хадзяін** може підмити когось пов'язати це слово із дієсловом **хадзіць**. Більшість в'яже це слово з турецьким **ходжа** [→ **учитель, хазяїн**]. Не маючи своєї версії, ми, проте, висловлюємо здогад про можливий зв'язок з галицьким **ґазда**. Треба думати, що нові пошуки підтвердять або спростують наш здогад.

15. РОСІЙСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗВОРОТИ Й АФОРИСТИКА, ЗАПОЗИЧЕНІ В УКРАЇНЦІВ

Близькість української та російської мови утруднює визначення походження окремих виразів, звортів та афоризмів, наявних в обох мовах. Проте, поруч із лексичними одиницями, що їх можна мати за спільне надбання:

переливати з пустого в порожнє,
товкти воду в ступі,
купувати кота в мішку

існує низка логічних міркувань, які можуть помогти дослідникам відшукати істину.

Вилами по воде писано

Цей вираз належить до спільного надбання, але виходячи з того, що російська мова утворилася пізніше від української, можна вважати, що матірня форма таки наша українська: **вилами по воді писано**.

Всякое дело с концом хорошо

Цей прозовий переклад приказки **кінець діло хвалить** не може похвалитися своєю "приказковістю", тобто не має рис, притаманих приказкам, як наприклад:

"*Рука руку моет*",
"*Не в свои сани не садись*",
"*Не пеняй на зеркало, коли рожа крива*",
"*После драки кулаками не машут*",
"*На охоту ехать – собак кормить*".

Що ми бачимо в цих приказках?

По-перше: стислість викладу; 2. Легкомовність; 3. Притертість слів у приказці: з приказки, як з пісні, "слова не викинеш"; 4. Кожна приказка – це ритмомелодійна досконалість.

Всякое дело с концом хорошо не відповідає жодному з цих "приказкових" прикмет. Тому треба вважати, що наша приказка **кінець діло хвалить** – попередниця невдалого перекладу.

Треба зазначити, що ми не можемо твердити, що наша приказка **кінець діло хвалить** перша у світі. Приказку з таким значенням знає чи не кожен европейський, азійський та африканський народ. Але з двох зразків – російського та українського – український своєю "приказковою" будовою треба вважати первинним. Бо коли приказка досягає свого "приказкового" статусу – це свідчення її довголітнього існування в мові і довголітнього удосконалення.

Горбатого одна могила исправит

Приказка ця в українській одежі **горбатого могила виправить** широко побутує в Україні у живій мові та в літературі:

"*Ні вже не буде добра з такого! **Горбатого могила виправить...***" *(Мирний).*

Тому дивним виглядає відсутність цієї приказки у збірці Г. Бігуна [Г.Б.], де наведено лише російський варіянт цієї приказки **горбатого одна могила исправит**. Варіянт цей – переклад, і переклад не "приказковий". Український первопис має ямбічну будову:

Горбá-того могí-ла вú-править

- ′ - ˇ - ′ - ′ - ˇ

Словник фразеологізмів української мови наводить сім варіянтів цієї приказки у творах семи письменників. Така популярність – ознака первинности української приказки. Висновок: матірня форма – українська.

До лампочки

Пару **до лампочки** "Толковый словарь русского языка" [ТСРЯ] наводить як російську ідіому, хоч цей зворот має українську історію свого походження та українську модель утворення. Не секрет, що кожній мові властива непристойна, базарна лексика. Така лексика мала й має місце в українській мові. Існував і існує вуличний вираз, який літературна мова звикла віддавати виразом **до одного місця**, коли заходить потреба передати живу і не завжди пристойну мову:

(1). "*Мені Ваші правила **до одного місця***" [Ж.М.].

Переклад такого пом'якшеного виразу на російську мову мав би звучати **к одному месту**. Але, скільки я знаю, ніхто цього виразу не перекладав, хоч у разі потреби, наприклад, у судовому або міліцейському протоколі, його треба було б якось перекласти. Те, що вираз був популярний у 20–30 р.р., свідчить той факт, що в Одесі за тих часів побутував одеський переклад цього виразу – **до Фейги**:

(2). "*Нам твои хохмы **до Фейги***" [Ж.М.].

Значення цих виразів таке:

(1). "***Плювать я хотів** на Ваші правила*".
(2). "***Плевать мы хотели** на твои хохмы*".

Хоч як прикро з погляду етики, але вираз був такий вдалий і місткий, що він, і то в непристойній первородній формі жив і ніби говорив на зло усім етикам та естетикам:

"*Мені Ваша етика **до одного місця***".

Але затим що вираз був удалий і ходовий його конче треба було перевести на пристойні рейки. І це сталося. Хто був автор дебазаризації виразу лишиться навіки таїною. Але це трапилося в Україні і десь у 20–30 рр., бо автор дебазаризації виразу прирівняв **одне місце** до **лампочки**, а слово **лампочка** стало дуже поширеним в

усьому СССР з настанням доби електрифікації, коли електрична **лампочка** стала повсякденною очевиддю.

Отой навіки невідомий геніяльний дебазарювач вуличної напівлайки, очевидно, й сам не усвідомлював, яку він зробив революцію **в одному місці**. Це трапилося, коли шановний словолюб вів цілком пристойну бесіду у цілком пристойному з участю паній товаристві. Ішла суперечка і дебазарювача притисли словесними атаками присутні, в тому числі й пані, до стінки. Його брали на Бога з усіх боків. І він спалахнув:

> – *Мені Ваші атаки до..., до...* – тут він затявся, підвів голову вгору, побачив електричну лампочку і закінчив – *Ваші атаки **до лямпочки***.

Сталася мовна революція **в одному місці**, а сталінська філологія збагатилася на ще один "придбаний за три огляди" вислів з української мовної криниці.

Жизнь прожить – не поле перейти

Це безперечна копія нашого виразу **вік прожити – не поле перейти**. Копія розкриває нам сама свою вторинну природу. Афоризми, які дійшли до нас з глибини віків, пережили не одне тисячоліття. Про це свідчить їхня лексика. Слова **жизнь**, **життя** на час появи цього мудрого виразу були тоді ще книжними словами, а людський загал знав лише слово **вік** [→ ***життя***]. Вислови, спільні для цілого ряду слов'янських мов, фактом своєї спільности засвідчують своє дуже давнє походження.

Ось ці вирази:

<u>Вік</u> живи, <u>вік</u> учись
<u>Вік</u> вікувати
Доживати <u>віку</u> /<u>вік</u>/
Вкоротити /збавити/ <u>віку</u> *кому*
Цілий <u>вік</u>
Раз за весь <u>вік</u>
На моєму <u>віку</u>
На наш <u>вік</u> стане.

Слово **жизнь** теж створило у росіян десятки виразів, але ці вирази чисто російські, не всеслов'янські або бодай всесхідньослов'янські.

Якби перекладач виразу

вік прожити – не поле перейти

переклав би його із словом **век**:

век прожить – не поле перейти,

тоді важко було б добачити у цьому вислові переклад. Але переклав наш вираз сучасник, а для сучасника слово **век** [→ ***життя***] звучить старомодно, і він ужив слово **жизнь**, давши дослідникам змогу добачити переклад.

Цікаво додати, що у словнику В. Даля, який дуже доскіпливо наводив усі більш-менш поширені вирази, нема виразів ні **жизнь прожить – не поле перейти** ані **век прожить – не поле перейти**.

Ми не проти того, щоб наші вирази уживали росіяни – ні. Ми проти того, щоб у словниках та довідниках замовчувати походження виразів, а також проти того, щоб наші вирази реєструвати, як польські або російські, коли вони наші. Хтось може сказати: "А какая разница?". Якщо нема різниці, то бережім правду, а не видаваймо вигадку за правду, додаючи, що нема різниці. Є різниця, панове: є істина, а є фальш.

Знает кошка, чьё мясо съела

Ця приказка належить до спільного надбання, але виходячи з того, що російська мова утворилася пізніше від української, можна вважати, що матірня форма таки наша: **знає кицька, чиє сало з'їла**.

И сам не гам, и другому не дам

Це безперечний переклад нашої приказки **і сам не гам, і нікóму не дам** /**і людям не дам**/. Бо слова **гамати** [→ ***їсти***] російська мова не визнає за своє, а форма **гам** – це коротка форма від **гамаю** або **гамає** → **гам!**. Поширений подекуди серед українців варіянт **і сам не гам і *другóму* не дам** – це наслідок русифікації. Затим що приказка містка і влучна, українці, вхожі до російськомовного "городського" середовища, достосували її до російської мови, замінивши **нікóму** на **другóму**, щоб зберігся ритмічний *(*ямб-ямб-анапест-анапест*)* малюнок приказки:

І сам не гам, і нікóму не дам
- ′ - ′ - - ′ - - ′.

И сам не гам, и другому не дам – русифікована форма української приказки – і стала російською приказкою, принаймні у збірці Г. Бігуна [Г.Б.], а з неї приказці не довго потрапити й до інших видань.

Из огня да в полымя

У російській мові нема ні слова **полымя**, ні слова **полум'я**, а є – **пламя**. **Полымя** – білоруське слово. І саме білоруси уклали це слово в ритмомелодійну цілість, яку не змогла порушити жодна дебілорусизація. І приказку канонізовано у *рос.* словниках в білоруській одежі, яка й розкриває походження приказки

Как постелишь, так и поспишь

Ця приказка має в нас свого близнюка

як постелишся, так і виспишся,

відомого у найвіддаленіших від Москви українських карпатських діялектах у формі

як сі постелиш, так сі виспиш.

Ці терени були заселені українцями, коли ще заселення Великоросії й не починалося. Тому, можна вважати, що приказка **как постелишь, так и поспишь** – лише досить вдалий переклад.

Кто рано ложится и рано встаёт, богатство и ум наживёт

Своєю довготою ця приказка виключає можливість вживання її у живій мові й підкидає думку, що її створено на базі наявних у живій мові білорусів та українців приказки **хто рано встає, тому Біг дає**. Позатим, приказка **кто рано ложиться**... нагадує англійський вираз:

Early to bed and early to rise makes a man healthy, wealthy and wise.

Такі довгі сентенції, очевидно, були придатні для проповідей з казальниці в церквах та повчань у школах. Сказати, що ця приказка походить з українських джерел, ми не можемо, але думку про раннє вставання з наступними благами висловлено в народніх виразах задовго до появи безперечно літературно обробленого варіянту.

Либо пан, либо пропал

Український варіянт цього вислову короткий – **пан або пропав**. І це засвідчує академічний "Словник фразеологізмів української мови" [ФСУМ], який гніздо цього виразу записує так:

[АБО (чи, хоч] ПАН АБО (чи, хоч) ПРОПАВ.

Варіянт із **АБО**, як бачимо, хоч і визнано часто вживаним, але все таки відділено від основного тексту виразу **ПАН АБО ПРОПАВ** квадратними дужками.

Тому дивним виглядає запис цього виразу як **або пан, або пропав** у [Г.Б.], коли навіть [СРЯ-81] пише першим варіянт **пан или пропал**.

Про те, що вираз **либо пан, либо пропал** бере свій початок від українського первотвору, видно з тлумачення слова **пан** у [СРЯ-81]:

"*1. У старій Польщі, Литві..., в Україні та Білорусії поміщик, шляхтич... 2. Хазяїн, господар у стосунку до слуг перед революцією в Україні та Білорусії...*"

Після цього тлумачення [СРЯ-81] наводить вирази **пан или пропал, либо пан, либо пропал** і під цим усім – таку довідку: [Польск. pan].

Шановні московські мовознавці! Але ж вислову **пан або пропав** польська мова не знає. Це чисто українська приказка. Та й слово **пан** прийшло на Північ не з Польщі, а з України. Чи ж не правильніше було зазначити українське походження і слова і приказки?

На сьогодні у світлі цілого ряду фактів не виключено, що до хрещення Польщі польська мова перебувала під впливом української. Отже, навіть з погляду совєтського та й "русского" погляду про "єдіноє отечество" належало б указати український слід, а не польський, або вірніше польсько-український або укра-

інсько-польський. Виходить, що " отечество єдіноє", а "табачок врозь": "отечество" виключає будь-яку згадку про український слід в російській мові:

> "*Краще визнати польський, татарський слід, тільки не український і не білоруський. Українці й білоруси, як менші брати, не варті згадки, коли йдеться про* ***велику й могутню російську мову***".

Це не цитата, панове, а прочитана з поміччю глузду й логіки думка, що її дотримувалися каґебісти, поставлені наглядати за укладачами [СРЯ-81].

Отака ця словесна "дружба народів", за яку розпинаються Табачники та Симоненки, яка на ділі виглядає так:

"*Що моє, то моє, а що Ваше, то теж моє*".

Це знову таки не цитата, а дійсна суть сталінсько-путінської "дружби народів" та "єдиного отечества".

Щождо вислову **пан або пропав**, то справжній російський його рівнозначник буде:

"*Либо грудь в крестах, либо голова в кустах*".

А що він довгий, то Ваш вираз **пан або пропав** буде нашим, як це висловив один не сповна розуму сталінський патріот: ***Вашинґтон*** буде ***Нашинґтон***.

Лучше синица в руках, чем журавль в небе

Про те, що це переклад української приказки

краще синиця в жмені, як журавель в небі

маємо доказ у словнику Даля. У гаслі **синица** гнізда **СИНИЙ** Даль наводить усі відомі йому вирази про синицю і серед них такий:

"*Синица в рукахъ – лучше соловья в лѣсу*".

Це і є чистої води російська приказка рівнозначна нашій, згаданій вище. Порівнявши цю чистої води приказку з наведеною в заголовку бесіди, бачимо, що заголовна приказка зберегла лише перші чотири слова Далевої приказки **лучше синица в руках**, а другу половину приказки – перекладено з українського афоризму.

Такий переклад, найвірогідніше стався у XX столітті, коли в СССР відбувся ряд демографічних змін, здійснюваних згідно з політикою КПСС. Ці плани передбачали змішування населення національних республік (колоній) для створення єдиного соловецького народу. Побіч примусового переселення цілих народів, побіч відрядження випускників вишів з одних республік на працю в інші республіки, існувала мережа добровільних пересельчих пунктів на землі Сибіру. Ці всі заходи застосовувано насамперед щодо України та українського населення.

Події в житті відбилися і на лексичних зворотах.

Назвался груздём – полезай в кузов

Ми знаємо відповідник цієї приповідки **обізвався грибом – лізь в борщ**, яку можна почути на всіх землях України, в тому числі й на Заході. Взявши до уваги, що західні землі України – Галичина, Буковина, Закарпаття – до 40-х років XX століття не входили до складу спільної з Великоросією держави, треба вважати, що згадана українська приповідка ніде не запозичена, а первородна. Тому, така приповідка, поширена на землях Півночі, заселених пізніше пересельцями з Півдня й Заходу, є переробкою первісної приповідки, народженої в Україні.

Не боги горшки обжигают

Український відповідник цієї приказки

не святі горшки ліплять.

Два вирази, що мають один зміст. Хто старший?

Тут треба звернути увагу на дієслова **ліпити** й **обжигать**. Коли звернутися до історії гончарства, то ця історія відкриє нам, що перші горшки ліплено з глини для одноразового користування. Ліплені з глини й сушені на сонці первісні горшки були одноденними супутниками первісних кухарів та куховарок. Після одного циклу варення їжі такий горщик не був здатний до повторного варення. Наші дуже далекі предки додавали до глини різні додатки, щоб продовжити життя горщика, сушеного на сонці. І нарешті знайшовся первісний Едісон, який винайшов спосіб випалювання горщиків. Для наших прапредків цей винахід був на рівні сучасного винайдення телеграфу, телефону або й комп'ютера.

Ера гончарства, почавшися ще за кам'яного віку проіснувала до наших днів, хоч їй завдала відчутного удару поява металевого кухонного начиння і остаточно добили її пластмасові вироби. Але гончарство не зникло і стало одним з видів сучасного мистецтва.

Ця історія свідчить, що ***ліплення*** горшків наші предки засвоїли вперед від ***випалювання***. Отже й приказка **не святі горшки ліплять** виникла вперед приказки **не боги горшки обжигают**. Тому треба визнати за нашою приказкою безперечну першість щодо появи на устах мовців. Виникло гончарство і випалення горшків і на нових землях сталася зміна приказки. Прибульці на нові землі принесли туди приказку **не святі горшки ліплять**, яку після винайдення гончарства тамтешні жителі переробили на **не боги горшки обжигают**.

Кілька слів щодо гончарської лексики. Російське слово **обжигать** нормативний *(!)* [РУС-1] Академії наук УССР перекладає як **обпалювати**, без вказівки на те, що коли йдеться про *горшки, цеглу, вугілля, руди тщ*, то українці кажуть **випалювати**. Виловити це українське слово нам удалося у словнику А. Кримського [А.К.]. Це дієслово відоме й В. Далю, який у тлумаченні слова **выжигать** наводить таку цитату:

"***Выжигаютъ*** *глиняную посуду, известь и алебастръ*".

Виходить, що нормативний словник АН УССР замість удосконалювати й розвивати українську мову заводив її у глухий кут, робив її непридатною для цілої

низки застосувань. Такою була злочинна вказівка ***згори***, а мовознавчі гнучкошиєнки цю вказівку втілювали в життя.

Не говори "гоп", пока не перепрыгнешь

Цю приказку знають і вживають не лише українці й білоруси а й литовці та поляки і, треба думати, ще й інші слов'яни. Тому, ми не можемо казати, що ця приказка наша споконвіку, хоч ужиток цієї приказки в Україні був такий широкий, що українці навіть скорочували приказку до перших трьох слів **не кажи 'гоп'** і ці три слова заступали весь афоризм:

> "*Мине кілька днів і ви перестанете радіти. Я вам це гарантую. –* ***Не кажіть 'гоп'****, товаришу Каргат*" (Ю. Шовкопляс).

Проте факт такого широкого вжитку, сам по собі, ще не є доказом первородности приказки саме серед українців. Але, розглядаючи російську приказку **не говори 'гоп', пока не перепрыгнешь**, ми можемо сказати, що вона є копією нашого афоризму. На якій підставі?

На тій підставі, що російські джерела наводять цю приказку у двох варіянтах:

1. *Не говори 'гоп', пока не* ***перескочишь*** [РУССВ].
2. *Не говори 'гоп', пока не* ***перепрыгнешь*** [Г.Б.].

З цих двох варіянтів, можна цілком твердо зробити висновок, що це переклад українського афоризму.

Не зная броду, не суйся в воду

Порівнюючи кілька варіянтів цієї приказки у різних джерелах, не важко дійти висновку про походження і варіантів, і приказки:

А. ***Не спросясь*** *броду, не суйся в воду* [СРЯ-81].
Б. ***Не зная*** *броду, не суйся в воду* [Г.Б.].
В. ***Не спросивши (не зная)*** *броду, не суйся в воду* [РУССВ].

Ці три варіянти виглядають, як переклад з української приказки **не <u>спитавши</u> броду, не лізь у воду**, яка була аж так поширена серед українців, що окремі слова приказки стали якоюсь мірою заміняти весь афоризм:

> "*Про мене, мамо,* ***спитайте броду****, – не будете жалкувати на Нимидору: вона дівчина здорова, робоча*" (Нечуй-Левицький).

Пара **спитайте броду**, виокремлена з приказки, дає нам підставу твердити, що приказка у матірній формі виглядала **не <u>спитавши</u> броду, не лізь у воду** і що вжитий у [Г.Б.] варіант **не <u>знаючи</u> броду, не лізь у воду** – переклад з російського перекладу.

Про те, що всі російські варіянти приказки **не зная броду, не суйся в воду** є перекладами з української мови, доводить також і закінчення **'-у'** Родового відмінку слова **брод – брод-у**. Правильною російською мовою тут мало би бути закінчення **'-а'**: **брод-а**.

Не про меня писано

Прийменник **про** у наших предків мав більше значень, ніж він має тепер. окрема, цей прийменник значив ***для***, аж поки слово **для** не з'явилося в нашій мові не звільнило слово **про** від обов'язку виконувати роль **для**.

Слово **про** із значенням ***для*** було відомо слов'янам з давніх давен. Ось риклад вжитку цього прийменника у словацькій мові *(по-словацьки **про – pre**)*:

"*Peniaze nemali **pre** nich ceny*" [SSJ].
"*Гроші не мали **для** них вартости*".

Коли в нашій мові з'явився прийменник **для**, він став заступати прийменника **ро** в усіх мовних формах. Але деякі поширені й легкомовні вирази і далі вживано овцями в їхній щоденній мові. Ці вирази дожили й до наших часів:

Про мене	**Про всяк випадок**
Про запас	**Про всяку пригоду**
Про чорний день	**Про свято, про будень**
Ні за що, ні про що	**Не про мене писано.**

А ось і приклад з літератури:

"*Тепер уже не одна тісна хата з сіньми, а цілих три: одна для матері, друга для себе, а через сіни світлиця **про** гостей*" *(Мирний).*

З цих прикладів ясно, що й вирази **не про мене писано й не про меня пиано** належать до виразів, де слово **про** значить ***для***. Питання, хто з них первинний, хто вторинний, вирішуємо згідно з істрично-тереновим принципом. Усі наведені риклади відомі галичанам, які не жили спільно з великоросами аж до XX століття, вирази ці існували в мові західняків, коли ще зе́млі Великоросії не заселювались. 'ому, поява таких виразів у Великоросії, безперечно, вторинна.

Не суйся наперёд отца в петлю

Приказка ця живе у збірках фолклору, а не на устах у мовців. Автор цих ядків жив у Великоросії більше половини свого життя в СССР і ніколи не чув цієї риказки, а чув таку:

"***Не лезь поперёд батьки в пекло***" [Ж.М.].

Очевидно, що популярність української приказки була така велика, що роійські мовці, десь, і не знали своєї приказки, а користувалися українською. Як цей риказковий шедевр потрапив до Великоросії? Цьому питанню варто присвятити крему розвідку, ми ж можемо констатувати факт, що таке "перевисання до нароів" мало місце.

Як потрапляли до Великоросії українські пісні? А потрапляли. Автор цих ядків, був свідком, як червоноармійці з Вологодщини, Тверщини та інших районів СФСР співали у вагоні "Галю":

"*Їхали козаки із Дону додому,*
Підманули Галю, забрали з собою..."

І співали всю пісню з початку до кінця. Хто і де їх учив?

Але приказка – це не пісня, її схопити можна на ходу, а тим паче, коли вона свіжа, весела, "хльо́сткая" і легко вкладається в голові. А росіяни, хоч і не тільки вони, любителі козирнути "хльо́стким" слівцем. Це ще й Гоголь зауважив. Під цим оглядом, порівняймо самі:

Не суйся вперёд отца в петлю!

та

Не лезь поперёд батьки в пекло!.

Яку форму вибере любитель "хльо́сткого" слова, якби його спитати?

Першу приказку ще можна врятувати від забуття, коли її висловити так:

Не лезь поперёд батьки в петлю!.

Для язикатого мовця до лампочки, що приказка буде неспростовним запозиченням. Йому важить те, щоб діяла, впливала на мозок опонента і ошелешувала його. Тому, й чуємо:

Не лезь поперёд батьки в пекло!

Не так страшен черт, как его малюют

Ця приказка має своїх відповідників у всіх европейських мовах, почавши з латини. Але нас буде цікавити український відповідник *(*попередник?*)* згаданого афоризму **не такий страшний чорт, як його малюють**. І не так весь афоризм, як слово **малюють**.

Російські словники тлумачать слово **малевать**, як ***кепсько малювати, базґрати***. Але у приказці не йдеться про кепське малювання, а таки про справжнє малювання. І це нам доводять усі інші приказки, почавши з латини:

*Diabolus non est tam ater, ac **plugitur** (Латина),*
*Nie taki diabel straszny, jak go **malują** (Польщизна),*
*The devil is not so terrible as he **is painted** (Англіцизна),*
*Der Teufel is nicht so Schwarz, wie **man ihn malt** (Німчизна).*

Отже, у істинно російській приказці мало би бути вжите слово **рисуют**:

*Не так страшен черт, как его **рисуют**.*

Вжите у приказці слово **малюют** свідчить про копіювання саме української приказки. Навіть якщо твердити, що слово **малюют** ужите, як ***кепсько малюють***, то знову таки, те, що вжито слово, хай і з іншим значенням, яке повторює українську форму, свідчить, що приказку скопійовано з українського зразка.

О волке помолвка, а волк и тут

Слово **помолвка**, вжите у цьому прислів'ї у росіян значить ***заручини***:

"*Созвали соседей, сделали **помолвку**, обручили жениха с невестой...*" *(С. Аксаков).*

Інших значень слова **помолвка** [СРЯ-81] не наводить.

Згадує про інше значення цього слова В. Даль, але словник Даля "обласничий" словник, тобто словник діялектів.

Зате Словник Грінченка реєструє українське слово **помовка** із значеннями 1. ***прислів'я, приказка***, 2. ***розмова, мова***:

"На вовка ***помовка,*** *а злодій кобилу вкрав" (Номис).*

До двох згаданих значень [УРС] додає ще й ***згадка***, а ми додаємо ***поговір, наклеп***.

Слово **помовка** мало широкий вжиток, зокрема у приповідці

про вовка помовка, а вовк у хату /і тут/:

*"Хіба не часто так буває в житті, що подумаєш про людину, а вона вже й на порозі? Недарма й прислів'я народ створив «****Про вовка помовка, а вовк суне****»" (Гжицький).*

Тому нема нічого дивного, що це прислів'я засвоїли й потомки перших переселььців на нові великоруські землі. А що змінити слово **помовка** у приказці не вдалося, то його заступили словом **помолвка**, аби зберегти ритміку.

Прислів'я з таким змістом знають чи не всі народи світу, бо раптову появу "вовка" спостережено скрізь, де живуть люди. Тому цю приповідку варто розглянути і з психологічно-гіпнотичного боку. Спробую пояснити, що може стояти за появою живого "вовка", коли про нього заходить мова. Це пояснення таке:

Кожна жива істота випромінює навколо себе особисте гіпнотичне проміння або флюїди. Коли майбутній "вовк" вирушає до свого знайомого чи знайомих він випромінює, не маючи про це жодної гадки, свої особисті флюїди. Коли його особисті флюїди потрапляють у поле флюїдів його знайомого або знайомих, то ця зустріч флюїдів збуджує в пам'яті знайомих згадку про "вовка", і викликає розмову про нього. Під час такої розмови "вовк" несподівано і з'являється. Такі часті повторення цих несподіваних появ і покликали до життя приповідку **про вовка помовка**.

Треба думати, що особи з емоційним характером найчастіше можуть виступати у ролі "вовків" і так само несподівано зустрічати "вовка" підчас бесіди про нього. Емоційний характер притаманний особам з нахилом до музики, до співів, до поезії, до різних мистецтв, до танців. Ці риси характеру властиві усім слов'янам, в тому числі й українцям.

Частота вживання прислів'я **про вовка помовка**, що відповідала б частоті таких випадків у певному етнічному середовищі, могла б служити характеристикою цього середовища, якби випадки появи "вовка" можна було реєструвати. Коли в майбутньому така реєстрація матиме місце, то її підсумки можуть дати додаткові дані для характеристики того чи того етнічного середовища.

На сьогодні, поки такої реєстрації не роблено, сама наявність цього виразу у певному етнічному середовищі дає підставу стверджувати про його емоційність.

Переливать из пустого в порожнее

Про *рос.* слово **порожний** ми вже говорили у розділі 5-ому. Це слово канонізовано як *просторічне*. Отже, йдучи за логікою, приказка з цим словом також *просторічна*. Але приказку канонізатори російської мови не дискримінують, бо вона на устах у мільйонів.

Що ж виходить? Що *просторічне* українсько-білоруське слово **порожний** творить російську афористику. Чи не є це окремий випадок твердження, що в основу *рос.* мови лягли мови сусідніх з Москвою народів?

Покупать кота в мешке

Цей вираз відомий багатьом европейським народам, почавши від римлян. Дивним дивом у словнику Даля не записано цього виразу. Ні у гнізді **КОТЪ** ні у гнізді **МѢШОКЪ**. Це більше, ніж дивно. Аж не віриться. Даль збирав слова і вирази все своє життя і не чув цього виразу! У гніздах **КОТЪ** і **МѢШОКЪ** наведено десятки виразів з **котом** та з **мешком**, але **покупать кота в мешке** нема.

Цей вираз карбує [ФСРЯ], 1967, але не наводить прикладів з літератури, що він робить з більшістю виразів. Так само без прикладів записує цей вираз [СРЯ-81], т. II, 1983.

Дивлюсь українські словники. У збірці [Ном.], стор. 169 є такі записи:

Продав кота в торбі
Купив кота в мішку.

А [СУМ] наводить цитату з літературного твору:

"*Ходив я до імпресаріїв, але ця наволоч тільки посміхається... Ми не дурні* ***кота в мішку купувати****, – відповіли мені*" *(Я. Галан)*.

Виходячи з цих даних, а саме із запису у збірці Номиса 1864 р., мусимо твердити, що поява *рос.* виразу **покупать кота в мешке** сталася після появи та вживання українцями виразу **купувати /продавати/ кота в мішку**.

Правда глаза колет

Правда очі коле – це виключно слов'янський продукт, наявний у европейців у іншому одязі. Німці кажуть:

Die Wahrheit ist eine bittere Pille
Правда – гірка пілюля.

Англійці:

The truth hurts
Правда завдає болю,

а римляни казали:

Veritas odium parit
Правда родить ненависть.

Слов'янська ментальність породила своєрідний вислів: **правда очі коле**, відомий чи не всім слов'янам. Наявність у росіян виразу, де слов'янські **очі** пере-

кладено російськими **глазами**, саме й доводить про вторинність цього виразу, бо важко припустити чи навіть уявити, щоб з виразу **правда глаза колет** пішов вираз **правда очі коле**. **Око, очі** – це слова спільні зі старослов'янськими. Вирази з цими словами старші від виразів із словом **глаз**, теж стародавнім, але не таким, як **око**, і з великою можливістю бути запозиченням з інших мов.

С красоты воды не пить

Гляньмо пильніше на стилістичну будову виразу **с красоты воды не пить**.

Красота – це поняття не реальне, очевидне, а уявне. Вирази, які виникають у народі, здебільшого користуються очевидними, реальними поняттями. Згадаймо наш вислів **з лиця води не пити**. Народ оперує поняттями, які можна побачити, почути або відчути дотиком. І цей же вираз подибуємо у Даля:

"***Съ лица** не воду пить, умѣла бы пироги печь*", жена [Даль].

Заміна **лиця** на **красоту** – це вже літературна обробка первинного виразу **з лиця води не пити**. Саме з цього виразу постав вираз **с красоты воды не пить**. Удосконалення мови іде від очевидного до уявного, а не навпаки. Правда, сказати, що вираз **с красоты воды не пить** є удосконаленням, важко. Це є скоріше ускладнення, ніж удосконалення, бо сполука **с красоты** не дуже вдало звучить по-російськи: прийменник '**с**' краще уживається з очевидними поняттями:

с дерева,
с крыши,
с телеги,

а коли йдеться про уявні поняття, то краще звучить '**из**':

из любви
из вежливости
из осторожности,
из благодарности.

Щодо **красоты**, то сказати **из красоты** так само не звучить. Виходить, що народній вираз **з лиця** був якнайудаліший. Тому він і пережив віки, коли не тисячоліття.

Толочь воду в ступе

Вираз **товкти воду в ступі** має за собою тисячі років життя. Ще римляни знали цю приповідку. Перекладалася вона з мови на мову й жила. І не просто жила, а розвивалася й родила нові мовні звороти:

"*Цілий день як **у ступі товчешся**, та ще й виспатись не дають*"
(*Остап Вишня*).

"*Таку роботу можна без образи порівняти з **товчінням води в ступі***"
(*Л. Українка*).

Товчіння води в ступі – це вже не дієслово, а віддієслівний іменник. Це дуже корисна риса мовних зворотів із дієсловами – збагачувати мову образними іменниками:

Переливання з пустого в порожнє з ***переливати з пустого в порожнє***
Топтання в болото – ***топтатися в болоті***
Перебирання міри – ***перебирати міру***
Перебігання очима – ***перебігати очима***
Перетягання струни – ***перетягати струну***.

Мовні звороти хліб не дурно їдять, а збагачують і свою й інші мови.

Часом щи с мясом, а часом и хлеб с квасом

Про українсько-білоруське походження цієї приказки свідчить слово **часом**, у російській мові дискримінованим як *живомовне*, що на ділі значить *запозичене з мов сусідів*. Цікаво, хто з російських письменників уживає це слово: Мамин-Сибіряк, Чехов, Куприн, Сергеев-Ценский, Горбатов, Чаковский.

Ці письменники або походять з України, або пишуть про Україну та українців.

Український зворот, з подібним змістом подибуємо у Номиса:

"***Часом*** *з квасом, а порою з водою*".

Что с воза упало, то пропало

Так редаговано цю приказку у збірці Г. Бігуна [Г.Б.], хоч її первородний запис у Даля виглядає так: **что съ возу упало, то пропало**. Не **с воза**, а **с возу**. І це закінчення переважає в усіх інших Далевих виразах із **возом**:

"*Пропалъ, какъ с* ***во́зу*** *упалъ*"
"*Ни коня, ни* ***во́зу****, ни что на́-возъ положить*"
"*На чьёмъ* ***возу́*** *сижу, того и песенку пою*"
"*Баба с* ***во́зу****, кобылѣ легче*".

Закінчення **'-у'** слова **воз** у Родовому відмінку та **'-у́'** у Місцевому відмінку – пряма вказівка на українське походження цих виразів. Зрештою і саме слово **воз** – відоме геть усім слов'янам – на Північ потрапило з України. До російської мовної стихії ближче слова **телега, повозка, подвода**. Слово **возъ** Даль наділяє ремаркою *південне*, тобто на південь від Москви, куди входять Курська й Воронізька губернії – що межують з Україною і мають певну частку українського населення.

Письменники, яких цитує [СРЯ-81] у гнізді **ВОЗ**: Л. Толстой (Орловщина), Чехов, Шолохов, Чехов, Грибачев – усі з *південних* губерній.

Чья бы ни рычала, да твоя то бы молчала

Цитована у [Г.Б.] приказка не має приказкових прикмет – стислости та ритмічности. Коли порівняти з українською приказкою

чиє б нявчало, а чиє б мовчало,

то “Бігунова” приказка просто неоковирна. Якби укладач навів цю нашу приказку, то підшукав би щось краще, благо такі зразки є. В Одесі була в ходу “русская” приказка

чья б корова мычала, а чья б молчала.

Скопійована з нашої вищезгаданої приказки. Щось такого можна було б знайти і не в Одесі, а на крайній випадок ужити одеську, виглядало б краще ніж приказка-неоковирка **чья бы ни рычала, да твоя то бы молчала**.

Язык до Киева доведёт

Ця примовка постала дуже давно, а саме за князівських часів, коли Київ був центром Київської Руси. Уже цей факт говорить про українське походження звороту.

Але гляньмо на прийменник **до**. Що він значив у вкраїнській приказці **язик до Києва доведе**? Прийменник **до**, якщо перекласти на російську мову значив:

Українські звороти	*Російські звороти*
*Ходім **до** хати*	*Пойдёмте **в** хату*
*Зайшов **до** церкви*	*Зашёл **в** церковь*
*Язик **до** Києва доведе*	*Язык **в** Киев приведёт.*

Прийменник **до** в сучасній російській мові рівнозначний прийменнику ‘**к**’, але у зворотах, як ми бачимо, краще перекладати, як ‘**в**’. Тим-то вираз

язык до Киева доведёт

сучасною російською мовою має звучати **язык в Киев приведёт**, а не **до Киева**.

Тому *рос.* приказка, зберігши український вжиток прийменника **до**, на ділі є українською приказкою, із зміною лише форми **доведе** на **доведёт**.

16. УКРАЇНІЗМИ В РОСІЙСЬКИХ ДІЯЛЕКТАХ

Найдоступнішим джерелом рос. діялектів є словник В. Даля [Даль], перевиданий не раз. Місцеві видання і словники мало доступні для вивчення, бо видавані невеликими накладами і в центральних містах рідко подибувані.
Працюючи над даною розвідкою, ми черпали відомості про російські діялекти зі словника Даля. Наведені там українізми ми й опрацювали в цьому розділі. Але це лише невелика частина українізмів, записаних Далем. На ділі, на кожній сторінці словника можна надибати не на один, а на кілька українізмів.
Нижче читачі можуть ознайомитися з невеличким корпусом українізмів, зібраних у процесі праці над розвідкою. Вилучити всі українізми із словника Даля – це праця для майбутніх дослідників.

Брыд

У гнізді **БРЫДЪ** з ремарками *юж., зап., пск.* [*південне, західнє, псковське*] Даль наводить таку живомовну цитату:

"*У бани страх какой* ***брыдъ***".

У бани треба розуміти → ***у лазні*** [***всередені лазні***]. **У бани** так само українізм, який літературно по-російськи мав би звучати **в бане**.

У цьому ж гнізді записано прикметник **брыдкій** з рядом значень і зокрема ***гидкий, потворний, вредний, незносний, відворотній***. Наголоси не наведено.

Брыжи

Слово **брыжи** не має жодних ремарок у Даля, значить це слово не *обласне*, а цілком російське із значенням ***складка, зборка*** в одязі. [СРЯ-81] додає йому ремарку *застаріле* і довідку [Польск. bryże].

Цим укладачі [СРЯ-81] засвідчили свою нехіть посилатися на мови, звідки лексика прийшла до росіян, а маскувати це ніби польським походженням. Таж слово **брижі** відоме полякам так само, як і українцям. Але *укр.* слово **брижі** своїм значенням, відсутнім у поляків та росіян доводить, що саме наші **брижі** були словом від якого пішли **брижі** з нашим значенням цього слова по всіх слов'янських мовах.

Річ у тім, що згідно з логікою розгалуження значень слова, значення розвиваються від простішого до складнішого, а не навпаки. Так от у словнику Грінченка [Гр.] слово **брижі** мають шість значень:

1. *Зборка в одязі*
2. *Брижі на халяві чобота*
3. *Зморшка*
4. *Брижі біля тонких кишок*
5. *Брижі на воді*
6. *Гудок у паперового змія.*

Найпершим значенням, з якого пішли всі значення є **брижі на воді**. Ще як не було в людей одягу, вони спостерегли зморшки на воді, і слово, яке вони дали цим зморшкам, стало зразком для означення багатьох інших зморшок. Слово з цим значенням відоме літературі:

"*Пішла хвиля та* ***брижі*** *по гладенькому поверсі води*" *(Н.-Левицький).*

Слово **брижі** має велику словесну родину в українській мові, якої не має це слово ні в польській, ні в російській мові:

Брижатий → ***з брижами,***
Брижик → 1. ***мала брижа,*** 2. ***поверхня верху буряка, коли відпаде листя***:
"*У старшої дочки вже в куточках коло очей складались ледве примітні* ***брижики***" (*Мирний).*
Брижитися → ***укриватися брижами***,
Брижка → ***мала брижа,***
Брижечка → ***малесенька брижка***
Броженята = брижечки,
Брижнастий → ***облямований брижами***
Брижуватий → ***укритий брижами***,
Брижчатий = брижатий.
Брижувати → ***прикрашати брижами.***

Польсько-російський словник [ПРС] не навів навіть слова **bryże**, а вже про його словесну родину нема й мови.

Це все дає підставу вважати, що місцем народження слова **брижі** є Україна. Тому твердження [СРЯ-81] про його польське походження не має достатніх доказів. Українська мова за дуже далеких часів мала вплив на польську мову, про що свідчить порівняльне мовознавство.

Окремо треба спинитися на тому факті, що значення ***брижі на воді*** у словнику Грінченка [Гр.] слово **брижі** дістало після чотирьох інших значень, тоді, як, виходячи з наших міркувань, воно мало б стояти на першому місці. Річ у тім, що така, скажемо так, несправедливість має місце з низкою слів: первородне значення внаслідок розвитку мови опиняється часом на останньому місці, а часом і зовсім забувається.

Візьмім слово **западати**.

[СУМ] наводить значення слова **западати →** ***заходити*** *(про сонце, місяць)* аж на сьомому місці серед значень, а насправді це значення породило всі інші значення цього слова. Спостерігаючи явища природи, мовці приклали до заходу сонця слово **западати**:

"*От сонечко вже за синю гору* ***запало****, от уже й вечір*" *(М. Вовчок).*

Бульба

Слова **бульба** нема в жодному словнику російської мови за виключенням Даля. Він карбує це слово з ремарками *пск., смл., нврс.*, тобто *псковське, смо-*

ленське, новоросійське. Перші дві ремарки свідчать про білоруський слід цього слова, а третя – це Кубань, Ставропілля, заселені українцями

Бульбушки

У гнізді **БУЛЬ** Даль наводить слова **бýльбух**, *вор*. і **бýльбушки**, *кур., вор*. Це відповідає українським словам **бýльбашки** та **бýльбах** – забуте слово, від якого пішли **бульбашки**.

Ворог

[СРЯ-81] наділяє слово **ворог** епітетом *застаріле* та *народньо-поетичне*. Цитату словник наводить із творів Ф. Гладкова – україножера українського походження. Наявність слова **ворог** у російській мові – це український слід, свідчення боротьби слів із складами **-оро-, -оло-** та складами **-ра-, -ла-**:

мороз	**мраз**
город	**град**
холод	**хлад**
голод	**глад,**

що закінчилася в росіян перемогою слова **враг**, а в українців перевагою слова **ворог**.

Ось кілька прикладів ужитку слова **ворог** у Даля без указівки на місцевість, тобто "кондові" російські вислови:

"*Не вспоя, не вскормя, **ворога** не наживешь*".
"*Говорю мужу-**ворогу**: не бей меня в голову, а он колъ да колъ*".
"*В дорогѣ и **ворога** назовешь роднымъ отцомъ*".
"*Свой глазъ миленькій дружекъ, а чужой – **ворогъ***" *(Гніздо* **ГЛАЗЪ**).
"*Глаза человѣку **вороги***" *(Гніздо* **ГЛАЗЪ**).

Як бачимо, застаріла російська лексика – це українська лексика.

Восе

Слово це сучасною *рос*. мовою не вживане, у словниках відсутнє. У словнику Даля гніздо цього слова записано так:

ВОСЕ, вося, вось *вказівний прислівник*.

Тут не треба бути підкутим мовознавцем, щоб бачити зв'язок із нашим слівцем **ось**. *Архангельське* **восьэтъ** творено за нашою моделлю **ось + це = оце**. Та й усе **восе** може заступати наше **оце**.

Выховывать, вы́ховать

Слово це серед російських словників записане лише у Даля з ремарками *юж., зап∂*. із значенням ***виховувати***. Приклад, узятий з пісні, такий:

"*Покуль мене мати **выховала**, сорокъ ясныхъ свѣчей спалила*".

У гнізді **выховывать** згадано й слова **вы́хованецъ** та **вы́хованка**. Наголос цих слів – український, сучасною українською мовою забутий, і перенесений на польський манір на звук '**а**': **вихова́нець, вихова́нка**.

Слово білорусько-українське.

Гонить

Українська мовна стихія проглядає з кожного гнізда у словнику Даля. В одному гнізді **ГОНЯТЬ**, наприклад, здибаємо аж кілька українізмів. Словникар записує архангельську форму цього слова **гони́ть** – обтяте наше **гони́ти**. А от приклади:

"**Гнать** за кем" → ***бігти** за ким.*
"*Не спеши **гони́ть**, спеши кормить*".
"*А где вы досu **гоняли?***" *кур*., *вор*.

Серед родини слова **гонять** такі білорусизми й українізми:

Го́ни, го́ны → ***вузька й довга смуга пашні***;
Гонитва → ***кінський біг /скачка/***.

Щодо слова **доси** – то це наше **досі**.

Господыня

У гнізді **Господь** у словнику Даля [Даль] наведено слово **господыня** *твр., смл.* із значенням ***хазяйка дому***. Там же із ремарками *юж., запд.* записано слова **господа́рь, господарка, господаревъ, господарскій, господарство, господарить**.

Грякать

У гнізді **ГРЯСТИ** Даль після значення цього слова ***ударити*** пише:

"*в цьому ж значенні вживано курське слово* **грякать, грякнуть**. *Громъ грянулъ*, ударив".

Цим записом, на ділі, пояснено родовід дієслова **грянуть**, недоконану форму якого – **грясти**, найвірогідніше, підшукано пізніше і не зовсім точно *(д!* **Грянуть***)*. *Курське* слово **грякать** походить від українського вигуку **гряк!**:

"*Стук-**гряк** та й свіжий п'ятак*" *(Номис)*.

У стосунку до грому цей вигук вжито в літературі:

"*Загуркотів грім – **гряк!** трісь!*" *(Мирний)*.

Але **гряк!** не був би українським вигуком, якби не породив дієслова **грякнути**:

"*Стукни-**грякни** копитами у ворота*" *(Чубинський)*.

А ось ближче до сучасности:

"*Почалася дощова, грозова злива..., шугали блискавки і **грякали** громи*" *(Чорнобривець)*.

Російське дієслово **грянуть** – це наше слово **грякнуть**, у якого вилущено звук '**к**':

гря-к-нути → грянути → грянуть.

Гуж

Приказка, яка має засвідчити закоріненість слова **гуж** у російську мову:

*Взялся за **гуж**, не говори, что не дюж,*

дуже вже звучить по-українськи:

"*Коли взявся за **гуж**, не кажи, що не дуж*" *(Номис).*

Слову **дюжий** [СРЯ-81] приділяє ремарки *просторічне* та *обласне*. А це значить не чистокровне російське, а білоруське або українське.

Гуня

У словнику Грінченка [Гр.] зреєстровано слово **гуня** → ***верхній суконний одяг***. Тому, гніздо **Гуна, гуня** у Даля із значенням **поганий /благий/ одяг** і рядом інших значень, пов'язаних із одягом, важко відділити від записаного у [Гр.]. Кількістю словесних форм **гуна** Даля переважує **гуню** Грінченка, і це на користь первинности **гуны** Даля, але позитивне значення у [Гр.] і негативне значення у Даля говорить за первинність [Гр.]. Тому остаточне слово за прийдешніми дослідниками.

Девчачий, Дивка, Ди́вца

У гнізді **ДИ́ВЦА** *ол*. Даль записує **дивка** *нвг*.

У гнізді **ДѢВА**, перелічуючи всі синоніми, Даль із ремаркою *ол.* записує слово **дивца**, а також слова **дѣвча́, дѣво́йка, дѣвонька, дѣвчи́на, дѣвча́та** и **дѣвченя́та** плюс прикметник *зап.* **дѣвоцкій**.

Жодного з цих слів, крім слова **девчата** не наводить [СРЯ-81], але реєструє відсутній у Даля прикметник **девчачий**:

> "*И пошло – Панька да Панька. **Девчачье** какое-то имя, но прилипло как смола, не отдерешь*" *(Грибачев).*

Грибачов, очевидно, походить з близьких до України земель. Предки його Грибачі.

Прикметник **девчачий** чисто український: зареєстрований Б. Грінченком і відсутній у В. Даля:

> "***Дівчача** слава – як біле полотно: пилинка впаде, то й видно*" *(Квітка-Основ'яненко).*

Дитва

Пояснюючи це слово *(волж.* снасть, рея*)*, Даль зазначає:

"*На яєчка, лялечки й гусінь бджіл говорять замість* **дитва – дѣтва**".

Зайвий доказ про рівність звуків, передаваних літерою '**ѣ**' та '**и**'.

Ди́тка

У гнізді **ДИ́ТКА** м. *кур.* бѣс, Даль наводить такий місцевий вислів:

"*А ди́тка иго зна́я*",

Тут без жодних сумнівів простежується:

"*А дідько його знає*".

До

У поясненнях Даль вживає прийменника **до** замість '**к**', риса, властива російській мові XIX ст. Цей вжиток наявен і в цитатах.

На сторінці XXIII передмови у примітці Даль пише:

"*Примѣры нужны, и они вдвое убѣдительнѣе, коли относятся* ***до*** *лицъ извѣстныхъ...*"

У гнізді **ВОРОГ** гасло **ворожéбный** пояснено так:

"*относящийся* ***до*** *ворожбы,..*".

У гнізді **СОВАТЬ** такий приклад:

"***До*** *него не досунешься*".

Цей вжиток чисто український та білоруський. Зайве свідчення "*звідки пошла есть московська мова*".

Доси *д!* **Гонить**

Досяга́ть, досягти́ *д!* **Осягать**

Замѣсть

У словнику Даля нема гнізда **ЗАМѢСТЪ**, а у гнізді **ВМѢСТО** нема слова **замѣсть**, але сам словникар уживає цього прислівника у поясненнях. У гнізді **ГУНА** Даль дає друге пояснення до гасла **гунка**:

"***Гунка*** *юж. панéва или женская запаска, полотнище, огибаемое вкругъ себя* ***замѣстъ*** *юпки*".

Слово **заместь** має на кінці твердий знак: це тверда копія нашого **замість**.
[СРЯ-81] слова **замест** не реєструє, зате наводить *просторічне* слово **заместо**:

"*И стал ей дядя Леня* ***заместо*** *родного отца*" *(С. Антонов)*.

За́-очи

У гнізді **ОКО** Даль наводить такий вираз з народніх уст:

"*За́-очи и баба князя петеряжитъ*".

Скорочення від нашого **поза́очі**.

За мою память, за нашу память

Гніздо **ПАМЯТЬ** у словнику Даля ряснiє цитатами з живої мови:

"***За мою память*** или ***на моей памяти*** *этого не было*". (1)
"*Была, сказываютъ, и правда на свете, да не* ***за нашу память***". (2)

Вислів **за мою /нашу/ память** у російській мові не прижився. Його заступив вираз **на моей /нашей/ памяти**.

Кістяк виразу **за мою память** повторює будову українського звороту **за моєї пам'яті** з тією різницею, що **за** у росіян ставить наступні слова у Знахідний відмінок, а у нас **за** вимагає Родового відмінку. Відмінки дуже близькі, але є різниця. Ця різниця не може, однак, розлучити ці два вирази. Вони родилися під одним дахом, в одній родині, але розійшлися у пошуках нових земель. Ось як українець висловить Далеві приклади:

"***За моєї пам'яті*** *цього не було*". (1)
"*Була, кажуть, і правда на світі, та не* ***за нашої пам'яті***". (2)

Запона

У гнізді **ЗАПИНАТЬ** Даль записує гасло **запона** з ремаркою *нвг.* і рядом значень, в тому числі ***фіранка, завіса***.

У Грінченка у гнізді **ЗАПОНА** такі приклади:

"*На вікнах...* ***запони***"*(Мирний).*
"*Чорною* ***запоною*** *застилає очі*" *(Мирний).*

Де Новгород, а де Полтава? А мовна стихія одна.

Затулять

Після слова **ЗАТУЛУМБАСИТЬ** [від відомого українцям слова **тулумбас**] Даль записує гніздо **ЗАТУЛЯТЬ**, ***затулить*** что, *юж.* и *сѣв.*, *арх.* заслонить... Приклад:

"***Затули*** *свѣчу от вѣтру рукою*".

А ось приклади з [Гр.]:

"*Зінька* ***затулила*** *хусткою очі й гірко заплакала*" *(Стороженко).*
"*Без мене й дірочки малої нікому* ***затулити***"*(Номис).*

І знову, де Архангельськ, а де Полтава [*батьківщина Номиса*]?

Казать

Сучасні московські словники визнають слово **казать** *застарілим* і *просторічним* із значенням ***показувати***, далеким від нашого **казати**. А Даль записує два

різних **казать**: перше, як і сучасні словники, і друге із значенням нашого слова **казати** → ***казати, говорити***:

> "***Кажу*** *табѣ, иди*" *кал.*
> "*Я ему настрого* ***казалъ***" *пск.*

Отже, росіяни мають два слова **казать**. Яке з них породило другого?
Тут треба дивитися на ряд родичів слова **казать** з приставками:

сказать, отказать, доказать, приказать, расказать, заказать, подсказать, указать, показать, выказать і *просторічні* **переказать, проказать**.

І що ми бачимо?
Що більшість слів

сказать, отказать, доказать, приказать, расказать, заказать, подсказать, переказать, проказать

походять від **казать** із значенням ***казати***. І тільки три слова

указать, показать, выказать

походять від **казать** із значенням ***показати***.

Така картина дає нам право твердити, що первинне значення слова **казать** → ***казати, говорити***, а значення **казать** → ***показувати*** – вторинне.

Нашу думку підпирає і старослов'янське слово **казати** → ***наказувати, казати, викликати*** *кого*.

Як сталося, що слово **казать** стало значити ***показати***?

Коли часто повторювалось слово **покажи!**, то мовці скоротили його до **кажи!**. А вже, коли **кажи!** стало значити ***покажи!***, то й **казать** стало значити ***показати***.

Де записав Даль слово **казать** → ***говорити***? Ясна річ, не в Москві, а на південь і на захід від неї. Так і записано у гнізді **КАЗАТЬ** *запд.* і *юж.*

Коваль

[СРЯ-81] наділяє слово **коваль** ремарками *застаріле* та *обласне*. Це чиста правда. **Ковалі** з України та Білорусії, подавшись на нові землі, так і звалися **ковалями**. Прізвищ **Ковальових** у Великоросії чимало. І у Даля з ремаркою *південне* записано слово **коваль**, а також **ковалиха**:

> "*Былъ бы* ***коваль*** *да* ***ковалиха****, будетъ и этого лиха!*" про дітей.
> "*Коли не* ***ковàль****, такъ и рукъ не погань*".

Останнє прислів'я – чисто українське, записане у джерелах української мови, з чистішим ритмомелодичним малюнком:

> "*Коли не* ***коваль****, то й рук не погань*".

З наведених у Даля синонімів **коваль** *юж.*, **ковачъ** *вост.*, **ковецъ** *пск.* стає зрозуміло, як виникло слово **кузнец**. Коли вже був **ковец** і **кузня**, то злучившись ці

два слова зліпили слово **кузнец**. Українське слово **кузня**, що походить від дієслова **кувати**, було в ходу в Росії XIX століття, а отже й раніше, – безперечний предок російської **кузницы**.

Коло

Слово **коло** офіційна російська лексикографія обмежує до слов'янських танців. Даль же приділяє **колові** окреме гніздо. Слово це разом з пересельцями жило на південь, на захід та на північ від Москви в обох подобах: як іменник і як прийменник, а ще й як словотворець. Ось його творива:

колобровый → ***круглобровий, бровастий***
кологрудий → ***повногрудий***
кологородный → ***коломіський, приміський***
колодѣй → *тул.* ***кухарський ніж****, юж., зап.* ***колісник, колодій*** (1)
колоземный → ***навколоземний*** (2)
колоземица → ***атмосфера*** [новотвір Даля?].

А тепер гляньмо на українські відповідники:

колодій[1]**, колодач** → ***великий ніж з дерев'яною колодкою***: (1)

"*Ся поясина з ножем* ***колодієм*** *у піхві була єдиним скарбом і маєтком Остаповим...*" *(Г. Барвінок)*;

колодій[2] → ***колісник*** [СУМ] (1)
навколоземний → ***розміщений навколо Землі*** [СУМ]. (2)

Виходить, що наші предки на наших і на нових землях були кращі мовники, ніж сучасні мовотворці. Таж **колоземний** цілком передає те, що й **навколоземний**! Мабуть-таки варто повчитися у предків та всіх сучасних динозаврів поскорочувати:

навколомісячний на ***коломісячний***: *коломісячна орбіта*,
навколоплідний на ***колоплідний***: *колоплідні води*,
навколосерцевий на **колосерцевий**: *колосерцевий простір*.

У цих новотворах частина **коло-** працює не тільки, як прийменник ***біля***, але і як іменник **коло**. І як іменник він указує, що оточує весь **місяць, плід, серце**.

Кутние зубы, кут

У діялектах, як свідчить Даль у гнізді **ЗАДЪ, задніе** або **коренные** зубы звуть **кутніе зубы**, точнісінько, як у нас – **кутні зуби**.

Раз так, то гляньмо на слово **кут**. У останніх московських словниках слово **кут** не значиться. У попередніх виданнях воно, як *обласне*, ще значилось. Виходить, цілком забуте росіянами. А було на устах багатьох поколінь. У Даля є і **кутъ**, і **куто́къ**, і **ку́тикъ**, і **кутовой** [***кутовой конецъ матни***], і **кутній** [***кутній зубъ***].

Мерёжа

В. Даль записує слово **мережа** *(*гасло у гнізді **МЁРДА***)* так, як його записують і українці, тоді як у всіх російських словниках це слово пишеться **мерёжа**. Це наочний доказ, що **мерёжа** походить від української **мережі**, а не навпаки. У гнізді **РЫБА** Даль записує такий вираз і знову-таки без '**ё**':

"*Самъ рыбакъ в **мережу** попалъ*".

Недѣля

Слово **недѣля** у [Даль] має два значення ***неділя*** й ***тиждень***:

"*Потрезвонили и наши ребятишки на **святой недѣлѣ***" *(Даль, гніздо* **ПОТРЕЗВОНИТЬ***)*.

Тут ідеться про один день тижня – **святу неділю**. Даль зазначає, що це значення має українське походження, бо значення ***тиждень*** розвинулось із значення ***неділя***. Це сталося через те, що Церква кожній **неділі** дала назву:

*Страсна **неділя**, Хомина **неділя***.

Деякі з цих **неділь** тяглися цілий **тиждень**, тому й слово **неділя** стало значити ***тиждень***. Сприяло цій зміні значень ще й те, що вираз **з неділі**, тобто ***коли мине неділя*** розумівся у житті **з понеділка**, тобто, **коли мине тиждень**. Про це свідчить і той факт, що в окремих місцевостях *(*як твердить Даль – в Уфі*)* слово **неділя** значило ***понеділок***.

Прикметник **недѣльный** у звороті

день недѣльный [Даль]

значив ***недільний***, а у виразі

недѣльная работа

значить ***тижневий***.

Вираз **день недѣльный** росіянами забуто, тепер уживано **воскресный день**.

Перетвори слова **недѣля** додають свідчень, звідки пішла мова росіян.

О́видь

З ремаркою *сѣв.* та із значенням ***горизонт*** це слово посідає у словнику Даля окреме гніздо. Приклад ужитку такий:

"*По **овиди** парусъ виднѣется, а судно подъ закроемъ*".

Закрой одне із значень **овиди**, до кінця Далем не поясненому. Порівнюючи з нашим словом **овид**, бачимо, що **овидь** – рідна сестра нашого **овиду**.

Окуляры *д!* **Очима**

Осягать, сягать

Слів із чистим коренем **сяг-** російська мова не знає, і у словниках можна знайти лише одне слово, що йде від цього кореня – **сяжки** → ***вусики на голові комах, орган нюху й дотику***, а також слова із коренем **саж-**:

са́же́нь, са́женка, сажёнка, са́женный і **сажённый**,

та ще одне слово із коренем **сиг-**: **сигать** → ***робити бистрий, сильний стрибок***.

Із захованим коренем **-сяг-** росіяни знають слово **посягати** → ***зазіхати*** з досить великою словесною родиною, а також слова **присяга, присяжный**.

Трохи далі від кореня **сяг-** збереглися у росіян слова **осязать, осязание** з великими сім'ями, які треба виводити від кореня **сяг-**, що й робить етимолог М. Фасмер у [ЭСРЯ].

Ще далі від кореня **сяг-** відкололися слова з коренем **шаг** – далекі родичі нашого слова **сяг**.

Це все нащадки наших слів **сяг** і **сягати**, росіянами забутими.

Про широкий вжиток слів із коренем **сяг-** у діялектах росіян свідчить словник Даля [Даль]. У гнізді **ОСЯГАТЬ** *влд.* → ***переважити, перетягнути*** Даль не наводить прикладів уживання цього дієслова, а у гнізді **ГЛАЗЪ** є така цитата:

"*Видит глазъ, да рука не* ***осягнетъ***".

З цього вислову виходить, що **осягать** мало ще значення, близьке до ***досягати***.

Ще більше слів із коренем **сяг-** записано Далем у гнізді **СЯГАТЬ, сягнуть**.

Саме слово **сягать** із нашими ж значеннями ***сягати, досягати*** є яскраве свідчення походження московської мови. Приклади ошелешливі:

"*Рука не* ***сягаетъ***".
"*Рукой не* ***сягнешь*** *за́-рѣку*".
"*Нарѣзныя ружья на́-версту* ***сягаютъ***".
"*Сколько могуты моей* ***сяжетъ*** */****сягнетъ****/, постараюсь*".
"*Сколько память моя* ***сяжетъ***".
"*Разумъ* ***сягаетъ****, да воля не владаетъ*".
"*До неба умомъ не* ***сягнешь****, как до царя рукою*".

Під цими прикладами Даль зауважує "найімовірніше, як *новгородське*": "**досягать** і **достигать** *одне й те саме*" і трохи далі "**Досугъ** *(*Шимкевич*) також від* **досягти**, як **сопрягать** *і* **супругъ**".

Далі йдуть такі приклади:

"***Досягнуть*** *рукой*".
"***Посягать*** *на что*".
"***Пересягнуть*** *через*".
"***Присягнуть*** *по правдѣ*".

Ще трохи далі Даль реєструє слово **ся́жный** *ол.* → ***доступний, досяжний***. Це скорочена форма від нашого слова **дося́жни́й**. Приклад *ол.*:

"Кому гдѣ ***сяжно,*** *тотъ тамъ і живе́"*.

Приклад з Калузької губернії:

"Когда ***сяжный*** *хлѣбъ будетъ, тогда закупимся"*.

За **сяжным** слідує **сяговитый** *юж., зап.* → ***сягнистий*** *(***Сяговитый конь***)*.

У гнізді **ДОСЯГАТЬ** з формами **досягнуть**; *ниж.* **досягти́, досягчи́, досячи́**; Даль записує такі приклади:

"Руки коротки, не ***досягнешь****"*.
"Русь ***досягаетъ*** *до Ледовитого моря"*.
"Уму не ***досягаемо****"*,

а серед споріднених слів записує слово **досяжно́й** → ***для досягання*** з таким прикладом:

*"****Досяжной*** *шестъ* → ***тичка, якою можна досягти далеко****"*.

Очима

Форма **очима** – орудний відмінок від слова **око** – одна з прикметних рис української мови. Риса ця, бувши колись формою орудного відмінку двоїни, і тому зрозуміла у словах **око, плече, вухо, груди**, стала формою орудного відмінку для деяких слів із звуками '**ч**' та '**ш**' в корені: **ключима**, **вошима**, **грошима** і для слова **двері**: **дверима**.

Двері за давніх часів, очевидно, робилися з двох частин, як і ворота, – двостулкові двері, і лише пізніше стали робитися одноцілою брамою (російська **дверь**).

У гнізді **ОКО** Даль робить таку заувагу:

"*У Чердині, Сольвичегодську, донині (1823) чути двоїну* ***очима, рукама, ногама***: це пам'ять найстародавніх новгородських переселців".

У гаслі **Очки** гнізда **ОКО** Даль записує і слово **окуляры**, *юж., зап.*

Перевясло

Українське слово **пере́ве́сло** [СУМ] пояснює так:

джгут із скрученої соломи для перев'язки снопів.,

а В. Даль російське слово **вясло** → ***перевесло*** пояснює ще влучніше – ***пояс снопа***. Слову **перевясло** Даль не приділяє окремого гнізда, але у гнізді **вясло** ставить **перевясло** на перше місце. Вчений уживає слово **перевясло** і в інших поясненнях: у гнізді слова **КОТЕЛЪ** він так тлумачить це слово:

"*чавунний посуд... з ушима або з* ***перевяслом,..***".

Перевясло складне слово: **пере** + **весло**. Друге слово походить від **везти** – ***vez-lo,** як **кри-ло** від **крити**. **Перевясло** – білоруський слід у російській мові.

Пильный

Походження слова **пильный** *(= укр.* **пильний***)*, записане Далем з ремарками *зап∂. юж.*, не пояснено етимологами. Слово відоме усім слов'янам, для росіян – *обласне.* До Курщини, Смоленщини, Орловщини, Калужчини та Тверщини це слово потрапило або з України, або з Білорусії. Там же записав Даль і слово **пильновать** *кого, над кем → укр.* ***пильнувати***, з ремарками *зап., смл., кал., орл., твр-рж.*:

"*Ночку не спати, жита* ***пильновати***" *(Пісня* [Даль]*)*.

По́лночь, по́лдень /полу́день/

Обидва ці слова у [Даль] розміщено у гнізді слова **ПОЛА →** ***половина***. Крім значень **північ** та **південь** ці слова мають ще значення ***12-та година ночі*** та ***12-та година дня***.

Приклади до значень, що визначають сторони світу:

"*Если первый громъ с* ***полудня*** *(съ юга), то грозное лѣто будетъ*".
"*Куда стельная корова головой ложится (на* ***полдень*** или *на* ***полночь***, *тогда и отелится*" [Даль *(гніздо* **КОРОВА***)*].

У цьому вислові **північ** та **південь** треба розуміти у двох значеннях: після слова **куда** як ***сторона світу***, а після слова **тогда** як ***пора доби***.

А от як на Онезі називають сторони світу:

сѣверъ, ***полудень****, востокъ, западъ.*

У гнізді **ПОЛА** наведено і слова **по́лде́нный /полу́де́нный/→** ***південний*** та **полуно́чный →** ***північний***.

Потреба

Слово **потреба** етимологи виводять від слова **потреблять,** а це останнє вважають членом родини слова **теребити**. Наведені у гнізді **ПОТРЕБА** [Даль] приклади вжитку цього слова точно збігаються з українськими значеннями **потреби**:

"*Извелъ деньги на домашнія* ***потребы***".
"*Брашно, нищимъ на* ***потребу***".
"*На всякую* ***потребу*** *не настачишься (не напасешься)*".

Важко зрозуміти, чому росіяни замінили **потребу** словом **потребность**. Очевидно, нехтуючи народні уподобання, під впливом бюрократичного стилю імперських канцелярій. Але дискримінувавши слово **потреба** ремаркою *застаріле* та *просторічне*, російське офіційне мовознавство не змогло замінити **потребу** у сталих виразах, де воно й далі живе, дратуючи ревнителів чистоти російської мови. Вираз **себе на потребу**, тобто ***собі на користь*** і далі живе в російськомовному середовищі:

"*...думали – человек. А он приношения стал брать... Власть* ***себе на потребу*** *приспособил*" *(Грибачев)*.

Вираз **себе на потребу** зліплено за українською моделлю:

собі на втіху,
собі на горе,
собі на збитки,
собі на користь,
собі на потребу.

Про бюрократично-канцелярське ускладнення російської мови свідчить і слово **приношения**, вжите у цій цитаті. Росіяни знають і вживають інше слово з тим же значенням – **прино́сы** [рівнозначник нашого **при́носи]**, але, як бачимо, **приношения** взяли гору у змаганні за прихильність мовців.

Простор

У гнізді **СОВМЕЩАТЬ** такий приклад:

"*Никакие два тѣла не совмѣщаются в одномъ* ***просторѣ***".

Тут слово **простор** ужито з *укр.* значенням **простір**. Слова **простор** у значенні ***простір*** */рос.* ***пространство***/ сучасна російська мова не допускає. Це залишок давнішого вжитку, який свідчить, що ще у XIX ст. росіяни могли вживати слово **простор**, як і українці, і це слово було попередником утвореного штучно книжного слова **пространство**.

С, с

Про те, що прийменник '**с**' росіяни уживали так само, як і українці та білоруси, у словнику Даля чимало доказів. У статті "Про наріччя російської мови", прилученої до передмови, Даль наводить глумливе прислів'я на адресу московського "акання", у якому збережено українськість прийменника '**с**':

"Съ Масквы, съ пасада, съ авашнова ряда" [Даль. Стор. LVII].

Це ж таки прислів'я наведено й у гнізді **СЪ** з поясненням: **"окальщики дразнятъ подмосковныхъ /ті, що "окають" дратують підмосковних/**".

Сучасною *рос.* мовою цей вислів має виглядати так:

"Из Москвы, из Посада, из овощного ряда".

По-українськи:

"З Москви, з Посаду, із зеленярського ряду".

Коли в українській мові вжиток '**з**', '**зі**' та '**із**' підпорядковано вимогам милозвучности, то в росіян ужиток **из, с, со** хоч і підпорядковано до деякої міри цим вимогам, але на ділі підпорядковано усталеній мовній практиці і тому іномовець мусить запам'ятати кожен окремий зворот, щоб не плутати ці прийменники, а надто **из** та **с**.

Коли йдеться про місто, державу, то сучасні росіяни воліють казати **из** і офіційна мова цей ужиток канонізує, тоді як вжиток **с Москвы, с Киева, с Одессы** не тільки не схвалювано, але й висміювано, хоч би і в такому прислів'ї-анекдоті:

"*– Я **из** Адис-Абебы*", "*– А я Беба **с** Одессы* /читай: *Адеси*/ " [Ж.М.].

Зауважмо, що вжиток у таких обставинах прийменника '**с**' збігається з українським вжитком '**з**':

"*– Я **з** Адис-Абеби*", "*– А я Беба **з** Одеси*".

То за часів Даля *(*XIX ст.*)* ужиток '**с**' у таких обставинах був цілком "русский":

"*Послы **съ** Москвы*" [Даль *(гніздо* **Съ***)*].
"*Пріѣхалъ **съ** Покрова́ и прожилъ **съ** мѣсяцъ*" [Даль *(гніздо* **Съ***)*].

Ужиток прийменника '**из**' з містами та державами поширюється і на державні установи, лікарні, громадські об'єднання та на деякі абстрактні іменники.

"*Вылетел **из** парламента*" [Ж.М.].
"*Выписали **из** больницы*" [Ж.М.].
"*Письмо **из** ООН*" *(Оф.)*.
"***Из** осторожности*" *(Оф.)*.

Даль реєструє у гнізді **СЪ** приклади, які не йдуть у парі з цими мовними узвичаєннями, але нагадують про корені, з яких виросла російська мова:

"*Енъ узялъ въ меня **съ** дому и внесъ на рынокъ*" *(Пск., нвг., твр.)*.
"***Со** злости реветъ*" сучасне "***от** злости*".
"*Живемъ въ лѣсу, а дрова **съ вѣсу***".

Вислів **с весу** – копія українсько-білоруського **з ваги**. Російська мова канонізувала **на вес**.

"*Пріѣхалъ съ Покрова́ и прожилъ **съ мѣсяцъ***" *(Даль)*.

Тут '**с мѣсяцъ**' має українське значення '**з місяць**', тобто '**з**' рівнозначне із ***приблизно, біля***.

Сине море

Як свідчить Даль, росіяни у віддалених від центру місцевостях у XIX ст. часто-густо вживали скорочені закінчення прикметників:

"***сине** море*" а не "***синее** море*"
"***тридесято** царство*" а не "***тридесятое** царство*"
"***тридевято** государство*" а не "***тридевятое** государство*"
"*Полетѣла птица синица за тридевять земель, за **сине** море окіянъ въ **тридесято** царство, въ **тридевято** государство*" *(Казка,* [Даль *(гніздо* **СИНІЙ***)*].

Обтяті форми трапляються у словнику Даля чи не на кожній сторінці. У гнізді **ТЕМЬ**, наприклад:

"***Темна** ноченька **бѣлу** свѣту покорлива*".

Солодкий

Слово **солодкий** Даль реєструє як *юж. зап.* із значенням ***солодкий*** */рос.* ***сладкий****/*, а як *смл. пск. вор.* із значенням ***смачний, солоджений***. Приклад:

"*На щирые боры, на пахучіе цвѣты, на* ***солодкіе*** *меды*" *(Пісня)*.

У гаслі ***солодить*** наведено дієприкметник **соложеный** [*соложеное тѣсто*], утворене, як наш дієприкметник **солоджений**. З ремаркою *пск.* слово **солодить** має значення ***пліткувати***: слово має прямий зв'язок з нашим зворотом **посолодити язика →** ***сплести плітку***.

Слово **щирые** – 100% українізм.

Сповóли

Це слово із значенням ***помалу, без поспіху*** Даль записав ув Олонецькій губернії. А це ж цілком українське слово **поволі** тільки із звуком '**с**' на початку слова. Де Олонецьк, а де Україна! А мова була одна та за десять століть змінилася. Але окремі слова, що дійшли до наших часів, воскрешають минувшину.

Теля

Теля, телятко, теличка – цілком українські слова наведено Далем у гнізді **ТЕЛЯ**. До цих слів такі приклади:

"*Не сподручно* ***теляти*** *волка лягати*".
"*Дай Боже нашому* ***теляти*** *волка поймати*",
"*Аль я у Бога* ***теленка*** *укралъ, что виноватъ сталъ?*".

Останній приклад своїм змістом перегукується з нашим виразом:

"*Чи я в Бога* ***теля*** *з'їв?*"

Тюхтéрь, тюхтéря

У гнізді **ТЮХТЯ** *нвг.*, своїм значенням далекого від нашого слова **тюхтій**, Даль записує гасло **тюхтерь, тюхтеря** *ниж.* **→** ***незграба, тюхтій***.

Чупрына

Це слово Даль записав двічі: раз у гнізді **ЧУБЪ** у формі **чупрына**, і другий раз як гніздо **ЧУПРИНА**. У гнізді **ЧУБЪ** такий приклад:

"*Ахвицер молодый, на ёмъ* ***чубъ*** *золотый*" *(Пісня)*.

Чуть *(дієслово)*

Ще одне слово, обернене з короткої народньої форми аж на дві довші – **чувствовать** і **слышать**. Але для мови, яка обрала книжний стиль і віддалення від мови народу – це не тільки не пошкодило, а, навпаки, додало гнучкости, бо була

потреба усамостійнити два окремих значення. Але забувати про своє походження не годиться хай яким досконалим словесним формам.

Приклад до слова **чуть**:

"***Чует*** *сердце доброхота*" [Даль].

Чути серцем – це народній варіянт слова **чувствовать** /*укр.* **почувати**/.

Як бачимо, *укр.* мова відкинула народній стиль і пішла за канцелярським ускладненням мови. Це сталося через те, що розивалася наша мова під впливом уже виробленої *рос.* мови. Українська мова, бувши природньою, а не штучною мовою, у процесі вироблення взорувалася на канцелярсько-бюрократичну мову імперії.

І літературна мова закарбувала цей перехід від народньої простоти до літературної складности, додаючи слово **серце** вже й до слова **почувати**:

"*Все ж таки* ***почував*** *о. Альойзій* ***у серці*** *велику прихильність до Миколи*" *(Л. Мартович).*

Цей пасаж народнім стилем виглядав би так:

"*Все ж таки о. Альойзій* ***чув у серці*** *велику прихильність до Миколи*".

Обидві близькі мови відкинули народню простоту й занехаяли слово **чути** у значенні ***почувати*** /*рос.* ***чувствовать***/, яке було на устах наших предків у десятках різних значень і форм. Ось форми, спільні з українськими, які відкинула *рос.* мова:

"*Глухому много* ***чуется****, а слѣпому много видится*" [Даль].
"*Не зритъ ихъ око, слухъ не* ***чуетъ***" *(Ломоносов).*
"***Чуетъ*** *кошка, чье мясо съѣла*" [Даль].
"*Что-то про наборъ* ***чулось***" [Даль].
"*Я* ***почулъ*** *жаръ, ознобъ, стужу*" [Даль].
"*Гдѣ ты* ***прочулъ*** *объ этомъ?*" [Даль].

У цьому ж гнізді Даль наводить слова **чутка, чутно, чулый, чулость**, сьогодні забуті росіянами, але живі серед українців.

17. БІБЛІЙНІ УКРАЇНІЗМИ

Перші переклади Біблії на "словенську" або руську мову рясніли українізмами, про що можна переконатися, взявши до рук стародавні видання Біблії. Там ми подибуємо чисто українські слова як ***радощи*** *та слова, утворені за укр. моделями від ст.сл. слів, як* ***отроча́****, а також українські закінчення прикметників:* ***святый, благый, мудри*** *[читай* ***мудрі****],* ***цѣли*** *[читай* ***цілі****] та відмінкові закінчення іменників:* ***Господеви, отцеви, в Бозѣ почившии*** *тщ. Треба згадати також імена* ***Сергій*** *[суч.* ***Сергий****],* ***Алексій*** *[суч.* ***Алексий****], практиковані російською Церквою.*

Сьогоднішні чолові особи Російської Православної Церкви в Україні (РПЦ) твердять, що вони правлять службу Божу не рос. мовою, а старослов'янською. Зокрема твердять, що й Біблію, якою РПЦ користується, написано не російською, а старослов'янською мовою. Але ці твердження не відповідають дійсності.

Протягом кількох століть, які проминули відтоді, як Москва перебрала шляхом підкупу Патріярхат Руської Православної від Києва, Синод РПЦ "виправляв" переклад Біблії, достосовуючи його до московського наріччя російської мови.

Ми не маємо часу і змоги провести порівняння Пересопницького або іншого стародавнього перекладу Евангелії, але для наочного уявлення дамо читачеві пару зразків перекладів давніх та сучасних, зроблених нібито старослов'янською мовою.

Радощи

Цитую уривок з Евангелії від Луки, взятий із словника [Даль] у гнізді **РАДОСТЬ**:

"*...взыграся младенецъ* ***радощами*** *во чревѣ моемъ...*" (Лк., I, 44).

Цей уривок узято з Біблії, яка після ряду "виправлень" ще зберігала у виданнях часів Даля риси української мови.

А тепер гляньмо на сучасний переклад цього уривку нібито старослов'янською мовою, який поширює РПЦ:

"*...взыграл младенец* ***радостно*** *во чреве моем...*" (Лк., I, 44).

Слово **радощи**, узяте першими перекладачами Біблії з рідної їм "руської", тобто української мови, не сподобалося московським знавцям, дарма що це слово зрозуміле і вживано росіянами.

Отроча́

А от ще один уривок з Евангелії від Луки, взятий зі збірки "Апостоли і Евангелія", Львів, 1888:

> “***Отроча́** же растяше й крѣпляшеся духомъ, исполняяся премудрости; й благодать Божія бѣ на немъ*” *(*Лк., II, 40*)*.

Слово **отроча́** утворено від слова **о́трок** так, як українська мова творить подібні здрібнілі іменники на ознаку походження дитини від батьків:

Батько	*Дитина*
пан	**паня,**
турок	**турча,**
татарин	**татарча,**
старець	**старча,**
князь	**княжа**.

Це виключно українська модель творення іменників на означення походження особи. Цю модель наші предки стосували не тільки до батьків а й до небатьків для творення здрібнілих форм:

внук	**внуча́**
о́трок	**отроча́**,

і навіть до неживих предметів, коли йшлося про здрібнілість:

колесо	**коліща́** [← **колісча**]
карта	**картеня́**.

Давні перекладачі Святого письма, бувши києворусами і перекладаючи на старослов’янську мову, не могли обходитися тільки словами цієї мови, до того ж виключно книжної, неживої. Цим першим українським товкмачам найлегше було шукати слова й моделі словотворення у їхній рідній живій мові. Тому ми й здибаємо у святих текстах чисто українські слова як **радощі** та слова, утворені за українськими моделями від старослов’янських слів, як **отроча́**, та інші українізми.

Але від пильного ока ревнителів “русского языка” ці українізми не змогли лишатися у перекладах Святого письма “старослов’янською мовою”, де останній уривок виглядає так:

> “***Младенец** же возрастал и укреплялся духом, исполняясь премудрости; и благодать Божия была на Нем*” *(*Лк., II, 40*)*. [Канонізоване синодальне видання].

Чи треба говорити, що слово **младенец** у череві матері – слово на своїм місці, але **младенец**, що набирається премудрости – це вже **підліток**. Тому, переклад РПЦ, де **підлітка** називано **немовлям** /*рос*. **младенцом**/, важко мати за якісний. Очевидно, що передати слово **отроча́** найближче до первопису могло б слово **хлопча** або **парубча,** бо саме з цих слів *знімав мірку* стародавній драгоман. По-російськи тут краще сказати просто **отрок** або **юноша**.

Цѣлити

Дієслова в Евангелії писалися із повним закінченням **-ти**:

цѣли-<u>ти</u>, разумѣ-<u>ти</u>, има-<u>ти</u>, вопроша-<u>ти</u>.

Це одна з найхарактерніших рис старослов'янської мови, спільна з українською. Ось витяг з Евангелія від Матвія *(*Мтф., Х, 1*)*, наведений у [Даль]:

"*Даде имъ власть...* ***цѣлити*** *всякъ недугъ и всяку болѣзнь*".

Ясно, що зберегти старослов'янську лексику, спільну з українською, московські "христолюбці" не могли і скрізь, де було закінчення дієслів **-ти**, ставили обтяте закінчення **-ть**. Ось як цей уривок виглядає у перекладі РПЦ:

"*Он дал им власть...* ***врачевать*** *всякую болезнь и всякую немощь*" *(*Мтф., Х, 1*)*.

* * *

Цих прикладів вистачить, щоб розуміти, що нібито старослов'янські тексти у московських виданнях на ділі чисто російські.

Зробити повний перелік українських рис у перших перекладах Біблії – діло молодих та завзятих.

18. РОСІЙСЬКИЙ СЛЕНГ

Коли чуєш поспіхом сказані, непродумані, логічно непідперті вирази, приходить на пам'ять приказка

"Що швидко робиться, то сліпе родиться".

Якось почув я такий категоричний вирок: "Відсутність сленгу в сучасній українській мові свідчить про її меншовартість". І далі автор цього вироку посилається на те, що в усіх розвинених світових мовах, як конечна складова частина, присутня сленгова лексика. Сленг – необхідний складник кожної світової мови.

З останнім твердженням важко не погодитися. Те, що в сучасній нашій мові відсутній український сленг, теж правда.

Але чи це ознака неповноцінности нашої мови?

Чи наша мова нездатна до вироблення свого, чисто українського сленгу?

Чи в нашій мові ніколи не було сленгової лексики?

Відповідь на ці питання може дати словознавство. Гляньмо на сучасний російський сленг – "феню", поширену в русифікованих українських містах.

Де взялося у цій "фені" слова **урка, уркач**?

Це ж безперечні нащадки нашого **вуркагана**. Або слово **стукач**? Або взяти такі слова та вирази, як

хіпіш, хіпішувати, шухер, стояти на шухері.

Що це за слова? Ці слова узято зі старогебрейської мови, тобто мови, яку могли знати й вивчати у хедерах /гебрейських школах/ в Україні. На території Московщини /Великоросії/ хедерів не було, бо там не було гебрейського населення.

Про що це все говорить?

Це говорить про те, що в Україні, до окупації її Москвою, а також перші століття після окупації, але перед тотальною русифікацією українських міст, існував свій оригінальний сленг, базований на українській та інших відомих в Україні мовах.

Коли русифікувалися українські міста, став русифікуватися і сленг, але русифікуючись, він і собі українізував феню, і то так, що українізована феня здобула всеросійське *(*пізніше всесоюзне*)* поширення.

До наведених вище українізмів у всесоюзній фені можна додати і таку нашу лексику:

держати /тримати/ фасон → *г.* ***не плямувати злодійської чести***;
капати на *кого/що* → ***викривати*** *кого/що*;
"Начала тут Мурка ***капать*** *на малину" (Пісня «Мурка»)*;
майдан → ***вокзал***, *г.* ***двірець*** ← *укр.* **майдан**
макитра → ***голова*** ← *укр.* **макітра** [*рос.* **макотра**]
маяк → ***знак, сигнал*** ← *укр.* **маяк** → ***сторожова вежа***
порожняк → ***брехня***; ← *укр.* **порожній**

рыжуха → ***золото*** ← *укр.* **іржа**
сидор → ***торба***; ← **Сидір**
урвать куш → ***розжитися на великі гроші***; від нашого слова
урвати → ***одірвати***
хата → ***злодійське кишло***, ***підпільна домівка, схованок***; ← *укр.* **хата**
ховира, *г.* **хавіра** → ***хата, дім***; ← *дієслово* **ховати**
халява → ***дурниця***; ← *укр.* **халява**
на халяву → ***на дурницю, на шармака***; ← *укр.* **халява**
цілуха** → ***незайманка, *г.* ***неорана***; ← *укр. прикметник* **цілий**;
швайка → ***ніж***; ← *укр.* **шило**
ширмач → ***кишеньковий злодій***; ← *укр.* словотворча модель.

Це все українські слова, узяті з українського сленгу й адаптовані всеросійською і всесоюзною фенею.

Українізми відомі й табірному сленгу. У таборах СССР, на каторзі й поселеннях за царату, ніколи не бракувало українців, які й лишили свій слід у табірній фені:

ліпило → ***табірний фельдшер /лікар/***; ← від *укр.* слова **ліпити**, що, можливо, значило в *укр.* жаргоні ***лікувати***. Росіяни вживають це слово у формі **лепила**.
придурня → ***табірне начальство з в'язнів***; ← ***придурюватися***
придурок → ***табірний начальник з в'язнів***; ← ***придурюватися***
сто вгору → ***термін картярської гри, уживаний носіями фені***.

Про незаперечне українське походження цих та інших слів свідчить лексика львівського сленгу, оприлюднена у "Лексиконі львівському", Львів, 2009, [Л.Л.]. Ціла низка слів української мови у сленговому значенні сучасної всесоюзної фені були відомі львов'янам молодшого, середнього і старшого покоління, їх зафіксовано у творах галичан, написаних до сталінської окупації.

До такої лексики, відомої жителям Львова до 1939 року, належать слова

хата, ховира /хавіра/, фраєр, фраєрка, фраєрнутися, тримати фасон

– лексика, тепер засвоєна всесоюзною фенею. З напів-сленгу серед львов'ян поширено вираз:

твій тато на шклозаводі не працював → ***ти не прозорий***,

вислів, відомий одеському дитячому сленгу у формі:

твой папа не стекольщик ← **твій тато не скляр** → ***ти не прозорий***.

З давньогебрейських фондів українського сленгу походить, і слово фені **кіча** → ***тюрма***.: "Забрали на **кічу**". **Кіча**, очевидно, розвинулась із слова одеського сленгу **кічман**:

"С одесского **кичмана**
Бежали два уркана..."

Великий вплив на розвиток фені мав одеський злочинний сленг, який у кінці XVIII і на початку XIX століття безперечно був загальноукраїнський із своїм одеським кольоритом. До чисто одеського сленгу треба віднести слова

чудак → ***чоловік, фраєр,***
чудачка, чудоха → ***жінка, фраєрка***

і слово **фармазон**, розвинение зі слова "франк-масон" → ***фальшивомонетник,*** а в Одесі ще → ***обман, дурисвітство***.

Фармазон зразу значило й досі у фені значить ***фальшивомонетник***. Поширилося з Півдня України *(найскоріше – з Одеси)*, де були ложі *франкмасонів*. Але в самій Одесі це слово набрало додаткового, вище згаданого значення ***обман, дурисвітство***, можливо, тільки серед обивателів *(фраєрів)*.

До всеукраїнського сленгу треба віднести одеські сленгізми

чмур → ***чоловік, фраєр,***
чухать, чухнуть → ***тікати, втікти,***
нарезать → ***тікати***.

Останнє слово розвинулося з українського ж таки сленгового виразу **поли вріж і тікай!**. Цей вислів, породжений українським сленгом, згодом став виразом української мови. Процес злиття сленгу із загальновживаною мовою – процес відомий усім мовам. Наявність цього процесу в нашій мові свідчить, що українська мова має всі риси, притаманні розвиненим мовам світу.

Русифікація українських міст змусила русифікуватися і сленг. У цьому процесі нема жодної провини української мови. Русифікацію України ініціювала не українська мова, а окупанти.

Замість винувати мову у меншовартості, можна порадити "винувачам" нашої мови глибше занурюватися до "океану мови" і відшукувати забуті лексичні пласти.

Наведу один такий пошук, на цей раз дуже близької до сленгової лексики – лексики напів-непристойної.

Російське слово **целка** під впливом прищеплених суспільству понять про межі пристойности належить до напів-нецензурної лексики. Але, і нецензурне слово мусить мати свого близнюка в нашій мові. Існують обставини, коли треба вжити саме це слово у перекладі з російського первотвору. Віддавши це слово, словом **незайманка**, ми губимо справжній кольорит вислову. Наприклад, розв'язуючи в суді справу про хуліганство, постає потреба в українському тексті віддати мову російськомовної особи.

Словники таких слів не наводять. Щоб не винувати нашу мову у меншовартості, вдамося до лексичного дослідження.

Серед родини слів із коренем **ціл-** існує українське слово **цілушка** → ***окраєць хліба***. Це слово є похідним словом від слова ***цілуха**, у словниках не записаного. У словниках є слово **цілу́х** → ***сорт тарані***. **Цілушка** не могла піти від **цілуха́**, – тільки від **цілу́хи**. Мусіло бути у нас слово ***цілуха**.

І що б воно мало значити?

Мабуть, ***щось ціле, недоторкане, незаймане***. Бо ж **цілушка** – це ціла, непочата частина хліба. Але у словниках слова ***цілуха** нема. Чи не тому його нема у наших словниках, що й слова **целка** нема в російських словниках?

Целки таки нема в російських словниках, але словник В. Даля наводить слово, якого ми шукаємо: у гнізді **ЦѢЛЫЙ** записано слово **цѣлуха** з ремаркою *арх*. Значить, слово існувало у мові сусідів, де збережено багато рис києво-руської, тобто *укр*. мови. Ми знаємо, що в архангельських говірках, як свідчить Даль, дуже багато українізмів. Очевидно, це лексична спадщина першопрохідців з Київської Руси.

Вертаюсь до слова **целуха** і до його значень. Серед ряду значень, Даль наводить такі:

нерозбита величезна крижина *арх.*, ***окраєць хліба***. *ряз*.

Тобто щось непочате, ціле, незаймане, неторкане. Навряд чи таке слово не було від початку своєї появи прикладано до дівчини, бо ж і слово **ціла** прикладали до незайманої дівчини і ми, і росіяни. Мабуть таки, **целуха** була синонімом слова **целка**, яке й витиснуло **целуху** з мови. Але Даль слова **целка** не наводить, і це свідчить, що якби він знав про ще одне значення слова **целуха**, то навів би. Але чи знав він, чи ні, ми ніколи не знатимем. Щождо **целки** й **цілухи** ми догадуємось, з великою мірою вірогідности, що це синоніми.

Наш лексичний здогад помагає краще зрозуміти і слово **цілу́х**, згадане вище. Чому саме таким словом названо сорт риби? Очевидно, що наші предки, знали багато видів риб і мали давно засвоєні мовою назви цих риб: **щука, окунь, карась** тощо. Коли ж завдяки торгівлі або зміні місця розселення, наші предки здибалися з невідомими досі видами риб, то давати назви цим новим видам риб найлегше було, прикладаючи до невідомих риб засвоєні мовою назви людей або тварин.

Так, рибу, відому сьогодні під назвою **скумбрія**, народ назвав **баламутом**, перенісши на рибу назву зальотної людини. Щось подібного сталося і з невідомим досі сортом тарані: її названо **цілухо́м**, узявши це слово з уже відомого мові слова. Очевидно, що слово **цілу́х**, перед тим як стати назвою риби, значило ***неодружений /цілий/ парубок***. З бігом часу це первісне значення слова **цілух** забулося, і до нас дійшла лише назва риби.

Додати треба, що у львівському *(*галицькому*)* сленгу існує сленговий варіянт **незайманки** – слово **неорана**.

19. В ОСТАННЮ ХВИЛИНУ

Доводы

Слово **доводы** /*од.* **довод**/ походить від слова **доводить** із *рос.* значенням ***доказывать***, якого слово **доводить** не має. Це значення має *укр.* слово **доводити**. Отже, **доводы** мають українських батьків.

Закомарок

Це російське слово словниками не зареєстроване, але записане в живій мові, походить від українського слова **закомірок**.

Заря

Слово **заря** → ***заграва від сходу сонця*** покликав до життя український вираз **ранішня зоря**, яким називано Венеру, котра перша з'являється на ранішньому овиді. У цьому виразі **зоря** значить ***зірка***. Переклад виразу на *рос.* мову – **утренняя заря** – став значити у росіян ***ранішня заграва на небі від сходу сонця***.

Надеяться

Слово **надеяться** походить від слова **надія**, наявне не в *рос.*, а в *укр.* мові. Слово **надія** – ще один аргумент, який свідчить про стародавність *укр.* мови, бо *ст.сл.* слово **надєжда** походить від **надії**: звук '**ж**' і '**жд**' в **надєждѣ** розвився із '**я**'. Перехід '**я**' в '**ж**' та '**дж**' відомий европейським мовам. Старогебрейське ім'я **Йоганон** у греків стало звучати **Яні**, у поляків – **Ян**, а вже в італійців - **Джованні**, у французів – **Жан**, у бритів – **Джон**.

Отлегло от сердца

Вираз **отлегло от сердца** найвірогідніше бере початок від нашого виразу **відлигло на серці** *(Ганна Барвінок)*, який спершу перероблено на **відлягло на серці**:

"*Після зборів у Гната* ***відлягло на серці****...*" *(Чорнобривець).*

Ця переробка сталася після того як мовці слово **відлигати** /*дк.* **відлигнути**/ подекуди розуміли й вимовляли, як **відлягати**:

"*Надворі* ***відлягає*** *– може це була остання завірюха*" *(Васильченко).*

Вираз **відлягло на серці** у росіян обернувся на **отлегло от сердца**.

Пропасти нет на *кого*

Цей вигук обурення дуже легко зрозуміти, коли згадати українське слово **пропасть**, яке значить ***загибель***:

"*Уся робота* ***пішла на пропасть***" [Ж.М.]

Пропасти нет на *кого* значить ***нема погибелі на*** *кого*.

20. ЗАГАДКА ЛІТЕРИ Ѣ

Літера **Ѣ**, яка існувала в російській абетці до 1918 року, завдавала багато клопоту не лише мовознавцям, але й російським царям. Цю літеру вимовляли порізному у різних місцевостях імперії. Дуже непокоїла царів вимова цієї літери, як звук '**і**', що мало місце у першу чергу в Україні. Вимова '**ѣ**' як '**і**' була традиційною, так вона вимовлялася київськими душпастирями від початку хрещення Руси.

Очевидно, укладаючи першу слов'янську абетку ченці Кирило й Методій мусіли крім літер '**и**' та '**і**' запровадити в абетці й літеру '**ѣ**'. Яку вимову цієї літери знали й засвідчили у літері '**ѣ**' Кирило й Методій, ми ніколи не знатимем, але те, що на Сході Европи, в Україні вона вимовлялася, як '**і**' веде до дуже революційних у мовознавстві здогадів про українську природу *ст.сл.* мови. Ця вимова точно відповідала українській живій мові і виглядала так:

дѣдъ → дід
бѣлый → білий
сѣно → сіно
свѣтъ → світ.

Ту саму вимову цієї літери засвідчено і у відмінкових закінченнях: '

на конѣ → на коні
в соломѣ → в соломі.

Така вимова пояснює і чергування приголосних звуків, яке мало місце в києво-руській (українській) мові:

на дорогѣ → на *дорогі → на дорозі
в стрѣхѣ → у *стріхі → у стрісі
в мукѣ → в *мукі → в муці.

Вимовляти слова **на *дорогі, у *стріхі, в *мукі** однаково не вдається сьогодні, як і кілька тисяч років то́му, тому́ мовці вимовляли **на дорозі**, у **стрісі**, в **муці**. І це пояснює, чому сталася зміна звуків '**г**', '**х**', '**к**' на '**з**', '**с**', '**ц**'. Так легше було вимовляти. У цьому уся причина чергування '**г**', '**х**', '**к**' із '**з**', '**с**', '**ц**'.

Ця зміна доводить, що прадавні українці /слов'яни/ вимовляли літеру '**ѣ**', як '**і**'. Тільки вимова літери '**ѣ**' як '**і**' змушувала мовців міняти '**г**', '**х**', '**к**' на '**з**', '**с**', '**ц**'. Бо, коли московські росіяни вимовляли літеру '**ѣ**' як '**є**', то потреби в чергуванні не було:

на дорогѣ → на дороге [*читай* **на дорогє]**
в стрѣхѣ → в стрехе [*читай* **в стрєхє]**
в мукѣ → в муке [*читай* **в мукє]**.

Тому, нема жодного сумніву, що від початку хрещення Руси звук ' **ѣ**' вимовлявся як сучасне '**і**'.

Можуть спитати, а чому ж нема такого написання **дорозѣ, дусѣ, муцѣ** у сучасній Біблії?

Нема, бо Біблію століттями виправляли в Росії. Невиправлені – стародавні – Біблії, навіть видавані на початку XX ст. зберігали чергування **'г'**, **'х'**, **'к'** із **'з'**, **'с'**, **'ц'**. Не знаю, як нинішня РПЦ висловлює деякі вирази, але ще в XIX столітті *(*і, очевидно, на початку XX ст.*)* російська Церква практикувала вираз

в **Бозѣ** почивший.

У журналах і газетах часів убивства царя Олександра II *(*1888 р.*)* цей вираз був широко вживаний:

"...в **Бозѣ** почивший императоръ Александръ II" *(Тодішня преса)*.

"В **Бозѣ**" по нашому треба сказати "в **Бозі**" або "у **Бозі**".

Хто має доступ до стародавніх Біблій та інших інкунабул, може знайти там і **на дорозѣ**, і **в Бозѣ**, і **в дусѣ**, і **в муцѣ**.

Укладена ченцями абетка, у частині щодо літери **'ѣ'**, дуже добре відповідала саме українській мові. І ця відповідність сотні років існувала в церковній богослужбі в Україні та скрізь, де ширилась юрисдикція Київського Патріярхату і Київського Патріярха, до перекуплення цієї посади Москвою.

Тому, в російській мові збереглися такі українізми, як "**калики** перехожие". Ця пара писалася "**калѣки** перехожіе", а вимовлялася "**каліки** перехожіє". І саме завдаки мовцям ця вимова збереглася до наших днів, коли вже під впливом московського наріччя слово **калѣки** стало звучати **калєки**. Але мовці звикли говорити так, як навчено їхніх предків сотні років тому: "**калики** перехожие".

Про те, що російські церковнослужителі та інші вчені люди вимовляли **'ѣ'**, як **'і'**, збереглося багато свідчень у самій російській мові. Так, до 1918 року російський правопис вимагав писати слово **они [*вони*]**, як **онѣ**, а вимовлялося це слово → ***они*** [*оні*]: **'ѣ'** = **'і'**.

Про рівнозначність звуків **'ѣ'** та **'і'** маємо багато свідчень у діялектах російської мови.

Пояснюючи слово **дитва** *волж.* → ***снасть, рея***, Даль зазначає "*На яєчка, лялечки й гусінь бджіл говорять також замість* **дитва – дѣтва**". Тобто, слово записане із літерою **'ѣ'** вимовлялося мовцями або як **'і'** або як **'є'**.

З цього всього, ми бачимо, що в давній давнині літера **'ѣ'** відповідала сучасному звукові **'і'**.

Звичайно, що ця вимова страшно не подобалась московським царям, бо ділила їхніх підданих на дві різні мовні групи. А московські царі прагли "дабы не было различия" серед їхніх підданих: їм українська вимова пахла самостійністю, якої вони боялися, як смерти.

Тому, цар Петро, бувши в московській Церкві рівним Патріярхові, почав після Полтавської битви викорінювати традиційну вимову в українських церквах і в Києво-Могилянській Академії. Це тяглося протягом усього XVIII століття.

Галицька Церква, яка не підлягала Москві, поки служила старослов'янською мовою, вимовляла літеру **'ѣ'**, як **'і'**, і то навіть за сталінських часів. Чи служать

галицькі церкви Московського Патріярхату так і нині, не маю інформації. Це традиційна вимова старослов'янських текстів.

Коли службу по церквах почали правити по-українськи та по-російськи замість старослов'янщини, то гострота питання про літеру 'ѣ' відпала.

Але сталінська наука знайшла місце, де і далі боротися з літерою 'ѣ'. Ідеться про курс старослов'янської мови у вищих школах СССР. Цей курс читано у проімперському форматі, де літеру 'ѣ' треба вимовляти, як 'є'. І цей же формат викладання збережено в незалежній Україні. Це проімперський залишок у мовознавстві, який проімперці боронять з усіх сил. Зайве свідчення, що наука в незалежній Україні не вільна від політики, а саме від проімперської політики. Прикро, але факт.

Безперечно, що у незалежних приватних школах, такого проімперства треба уникати, але, де ті "незалежні приватні школи"?

21. ЛЯПИ У СЛОВНИКАХ

Працюючи із словниками, нам доводилось подибувати, коли йшлося про українську мову, "учені ляпи", що підривали авторитет тих учених, які припускалися ляпів. Гадаю, що не буде зайвим у розвідці про походження мов про ці ляпи згадати. Помічені нами ляпи – це, очевидно, лише мала частина їх, затим, що наша праця торкалася лише невеликого числа слів. І в цьому невеликому числі помічено такі ляпи:

У праці М. Фасмера "Этимологический словарь русского языка" [ЭСРЯ]:

Гніздо **Вага**:

ва́га *укр.*; наголос хибний, бо правильно буде **вага́** – *тягар* і **ва́га** – *важіль.*

Після такого початку, бере сумнів щодо правильности наголосів у інших мовах.

Гніздо **Господь**:

го́сподь *укр.*; наголос неправильний, хоч на результат міркувань не впливає.

господи́н *укр.* Узято зі словника [Жел.]. Треба зазначити *старо-укр.*

Гніздо **Дважды**:

дважди *укр.* Знову таки взято у [Жел.], де слово **дважди** не перекладено, а скеровано до **двічі**, але Фасмером цю вказівку зігноровано. Насправді, **дважди** слово неукраїнське – залишок москвофільства.

Гніздо **Грязнуть**:

гря́знути *укр.* Взято у [Жел.], який спрямовує на **грузнути**. Зігноровано.

У словнику Грінченка [Гр.]:

Гніздо **Перевесло**:

Наголос у [Гр.] на третьому '**е**': **переве́сло** хибний. Живши 1927 р. У містечку Козельці (Чернігівщина), автор цих рядків засвоїв це слово як **пере́весло**. Це абсолютно правильний український наголос у словах з приставкою **пере-**:

пере́воріт
пере́вірка
пере́біжка
пере́горок [Гр.]
пере́весло.

Уманець та Спілка у [СРУ] наводять правильний наголос: **пере́весло**.

У словнику [А.К.], редагованому з участю дружини Б. Грінченка, слово **перевесло** наведено з одним наголосом на другому **е**: **пере́весло**. [СУМ], [Анд.] та

[Гол.] наводять два наголоси: **пере́ве́сло**. Наголос на третє '**е**', укладачі цих словників ставлять, треба думати, з поваги до Грінченка, який помилився, і то не тільки в цьому разі. Помилка могла статися через множину, яку подекуди вживано з наголосом на третє '**е**': **переве́сла**. А вже "Орфографічний словник української мови" [ОСУМ] карбує лише один хибний наголос на третьому '**е**'.

Який висновок можна зробити з цих ляпів?

Очевидно, що одноосібна праця над величезним масивом слів, неможлива без помилок. Тому, сучасник, який працює у царині слова, не мусить ставитися до творчости навіть висококваліфікованих попередників, як до володарів істин в останній інстанції. Істин в останній інстанції у мовознавстві вироблених, як і невироблених мов не може бути, а надто, коли ідеться про працю окремих подвижників. Люди помиляються, і це стосується і до Грінченка, і до Фасмера, і до Даля, і, очевидно, до автора цих рядків.

Мовні факти потребують всебічного і безстороннього розгляду, з урахуванням цілої низки чинників, зокрема порівняння низки окремих джерел, а також знання духу живомовної стихії окремих розгляданих мов.

22. МОЖЛИВОСТІ ПОРІВНЯЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

Порівняльне мовознавство таїть у собі цілий ряд можливостей для цілої низки мовно-лексичних проблем.

Дана розвідка найчастіше розглядала й порівнювала дві близькі й споріднені мови: українську та російську. І це порівняння пролило світло на ряд нерозв'язаних або зовсім неторканих наукою питань.

По-перше, ми мусимо підкреслити той факт, що саме порівняння мовних фактів близьких, споріднених мов найефективніше й найрезультативніше з точки зору вірогідности результатів порівняння. Зокрема, ці результати схилили нас до таких висновків:

А). Відхилення від норм канонізованих граматикою окремих лексичних форм, або шарів лексики, або моделей відмінювання й дієвідмінювання найяскравіше відкривають моделі творення окремих мов.

Б). Дуже помічною у праці мовознавця-етимолога є лексика *застаріла, просторічна, живомовна, діялектна, обласна.* З цієї лексики найдоцільніше починати порівняльні дії.

В). Ці висновки стосуються не лише до розгляданих нами слов'янських мов, а й до мов неслов'янських, бо моделі усіх мов, моделі мовотворчости та словотворчости кінець кінцем підлягають одним законам природи, фізики, фізіології, фонетики й акустики.

Г). Узагальнення наших висновків сприятиме вироблення світових стандартів словотвору й мовотвору.

Д). На підставі проведення порівняльних дій можливий пошук і збагачення лексики окремих мов, тобто наше дослідження може мати практичне застосування.

Ми не виключаємо, що цими висновками не обмежується користь від проробленого порівняння. Очевидно, що можливі й інші висновки, які під сучасну пору себе не виявляють і вислизають з поля зору дослідника.

Лишивши теоретичні висновки для дальшої розробки та вивчення дослідникам мов, перейдім до практичного їх застосування, і то застосування у розглянутих нами мовах.

Серед спостережених мовних фактів мали місце випадки, коли певні лексичні форми з одної /матірньої/ мови переходять до другої і там закріплюються, але у матірній мові ці форми в наслідок ряду причин забуваються. Тоді, в наслідок порівняльних дій матірня мова може забуті форми відзискати.

Приклад.

Українське слово **запертя** → ***ув'язнення***, перейшовши до російської мови і закріпившися у вислові **в заперті** /російська транскрипція – **взаперти**/, зберіглося там у цьому вислові, тоді як в Україні – забулося. Порівняння українських та російських форм під час порівняльних дій відкрило це забуте слово для української мови. Слово **запертя** – з крови й кости українське слово – може фігурувати в українських словниках, як забутий двійник сучасного слова **ув'язнення**.

Очевидно, що таких забутих слів, як і забутих моделей словотвору, порівняльне мовознавство може відшукувати більше.

Порівняльні дії можуть бути корисні у спірних питаннях наголошення слів. Так, порівнюючи наголоси у словах **на́тщé** [Гол.] і **натщéсерце** [Гол.], досвідченого мовознавця бере сумнів щодо правильности, записаних у словнику [Гол.] наголосів.

У такому разі, насамперед треба порівняти ці наголоси в інших словниках:

натщé сéрце [СРУ]
нá-тще, нá-тще сéрце [Жел.]
на́тще, на-тщé-сéрце [А.К.]
на́тще, натщесéрце [Анд.]
на́тщé, натщéсерце [ПСУМ]
на́тщé, натщéсерце [СУМ]
на́тщé, натщéсерце [ОСУМ].

У цій довгій лозі наголосів видно, що слово **натще** мало велику схильність наголошуватися на '**а**': **на́тще**. Тому, наведену другу форму у [Жел.] **нá-тще сéрце** треба вважати найнаближенішою до української мовної стихії, виходячи з порівняння із сучасною російською мовою. У російській мові збереглися давні києворуські наголоси на прийменниках:

зá ногу, нá ночь, и́з лесу, пó полю, вó поле,

які були властиві й нашій мові в минулому. Залишки цього наголошення збереглися і в нашій мові: рідко в окремих прийменниках: **світ зá очі** [Гр.], а також у приставках:

нá мір, при́лад, рóзказ, пóхід, зáхід, ві́длік, óбсяг, прóстір, нáдмір, зáривка, пі́дліток, пóкритка, при́казка, прóмашка, рóзписка, ві́дустка.

Тому, форму **на́тщесерце** не можна виключати з числа українських форм і цю форму слід записувати у словниках так:

на́тщéсéрце.

Такий запис буде найближчим до мовної та живомовної стихії, бо варіянт **на́тщесерце** поза всім іншим, найпоширеніший серед мовців, хоч треба сказати, що мовці віддають перевагу коротким формам, і це дає зелену вулицю формі **на́тщé**. Форма **на́тщéсерцé** може вживатися в поезії і наявність у неї різних наголосових можливостей сприятиме такому вжиткові.

Це лише приклад, який показує користь порівняльного мовознавства для розв'язки спірних випадків у щоденному мовленні.

23. ПІСЛЯМОВА А *(МОВОЗНАВЧА)*

У **Вступі** ми говорили про ряд можливостей, які можна висновити із загадок, які поставили нам слова́ **вулиця** та **плохий**.

Чи ж наша розвідка дійшла до якогось із цих висновків?

На жаль, ми можемо сказати твердо лише про п'ятий та шостий пункти здогадів до слова **плохий**, що *рос.* мова є синтезом *укр., блр.* та *ст.сл.* мови. Загадка українських слів **вулиця** та **плохий** і далі лишилася загадкою. Але ми дещо таки розчовпали у мовознавчих ребусах.

Ми розглянули великий масив російської лексики у порівнянні з лексикою українською і частково білоруською, досягши таких висновків:

1. Російська мова – це складне мовне утворення, в якому головну роль грали білоруська, українська та старослов'янська мови. Останню прищепляли російській мові київські "вчені люди", зокрема вчені Києво-Могилянської Академії.

2. Літературна мова росіян, хоч і базувалася на живій мові окремих земель Великоросії, під впливом урядових структур розвинула великий масив *канцеляжської* лексики на противагу *просторічній*. Однак, цей факт не пошкодив якості виробленої мови.

3. До *просторічної, застарілої, обласної, живомовної* лексики здебільшого належить лексика, запозичена з української та білоруської мов.

4. Розвиток російської мови дає нам приклад, як мусять розвиватися мови, які мають амбіцію стати якщо не світовими, то бодай цілком розвиненими мовами. Цей приклад полягає ось у чому: зберігаючи самобутність своєї мовної стихії, не замикатися у ній, а всотувати в себе кращі зразки мов близьких /сусідніх/ і далеких.

Ця риса російської мови варта наслідування іншим мовцям, зокрема українцям. Українська мовознавча сметанка продовж двох останніх століть замикалась у собі аж до сміхоти. Візьмім такий приклад. Вираз **мало того** визнано українськими мовними світилами виразом неукраїнським, дарма що пропонувана світилами заміна звучала неоковирно. Вираз зліплений з двох цілком українських слів **мало** і **той**, який дуже влучно віддає цілий корпус лексичних відносин, визнано неукраїнським, оскільки нібито цей вислів належить російській мові.

Панове, таж російська лексика розвинулась великою мірою на базі української лексики, і вираз **мало того** не є виняток. Навіть, якби це й справді був чисто російський вираз, то що: ми не маємо права свої слова сполучати, як нам вигідно, тільки тому, що хтось у іншій мові зробив це нібито поперед нас?

Це якесь підліткове мислення. Гляньте на російських мовців: вони гарненько вживають наші слова **повстанець, допитливий, в заперті, до лампочки, на босу ногу, рильце в пушку** і це аж ніяк не шкодить російській мові, а навпаки. Ми ж у своїй мовній зашкарублості обмежуємо себе у виборі лексики і копіюємо таки російські вирази, аби не вживати наших двох слів, визнаних світилами ненашими. Ми кажемо:

"Ми посварилися, **більше того**, ми стали ворогами".

щоб не сказати

"Ми посварилися, **мало того**, ми стали ворогами".

Вираз **більше того** суперечить нашій граматиці і є копією російського звороту **более того**, але його вживають усі, в тому числі й мовознавча еліта.

Вираз **мало того** не суперечить нашій граматиці, і створено його з наших питомих слів, але через твердолобість нашої мовознавчої еліти його не вживають.

Що тут можна ще сказати?

5. Той факт, що українська мова зробила вагомий внесок до російської мови, а також попри столітні утиски та переслідування, змогла розвинутись, як цілком самостійне мовне явище, свідчить про великі можливості української мови.

6. Ряд фактів від порівняння білоруської, української та російської мов виявив досі не вивчене питання про вплив української мови на розвиток ряду слов'янських мов, починаючи від старослов'янщини.

7. Російську мовознавчу науку силами політиканів заполітизовано. Російській мовознавчій науці дано вказівку ***згори*** всякими правдами й неправдами не показувати українських та білоруських коренів у родоводі російської мови, тобто готувати ґрунт для відродження в майбутньому теорії М. Погодина, про великоруське населення України до монгольської навали.

Про те, що саме цього хочуть домогтися російські політики сталінського розливу, свідчить ряд фактів перекручення історії російською каґебістською елітою. Дуже показовим під цим оглядом може бути заява В. Путіна про те, що Росія могла б перемогти у II Світовій війні без України. Просто дивом дивуєшся що такі з підлітковим розумом політики вершать долю многомільйонного народу. Чи ж такі політики колись визнають історичний факт утворення російської нації з двох сусідніх націй та російської мови з двох сусідніх мов? Очевидно, що ніколи. Та політика, яку вони ведуть, зазнала у двадцятому столітті двох ганебних крахів: у 1917 та 1991 році. А підліткові розумом політики хочуть, щоб історія поставила їх перед крахом у XXI ст. ще раз.

Політизація мовознавства на ділі веде до сміховинних курйозів. Чого варте лише пояснення походження виразу **калики перехожие** від слова **туфлі**?

Ми проти політизації мовознавства, бо мовознавство належить до наук, а в науці політиці нема місця.

Щоб не перекручувати мовознавство і не виставляти себе у смішному світлі, ми пропонуємо такі заходи:

Укладаючи словники, де зазначувано походження того чи того слова або виразу, потрібно вказувати з якої мови вони походять.

Так, наприклад, [СРУ-81] реєструючи слово **самостийность** указує на українське походження цього слова. Правильна мовознавча практика, але унікальна. Більше у словнику нема вказівок ні на українську ні на білоруську мови, хоч є десятки посилань на польську, німецьку, французьку та інші мови. І це тоді, коли обсяг російських запозичень тільки з української мови в десятки разів перевищує запозичення зі згаданих европейських мов:

Рос.		*Укр.*
балка	←	**балка**
взаперти	←	**в заперті**
до лампочки	←	**до лампочки**
допытливый	←	**допитливий**
жизнь прожить – не поле перейти	←	**вік прожити – не поле перейти**
казак	←	**козак** *(слово з України)*
лобогрейка	←	**лобогрійка**
на босу ногу	←	**на босу ногу**
не спрося броду, не суйся в воду	←	**не спитавши броду, не лізь у воду**
не так страшен черт, как его малюют	←	**не такий страшний чорт, як його малюють**
о волке помолвка, а волк и тут	←	**про вовка помовка, а вовк у хату**
пан или пропал	←	**пан або пропав**
повстанец	←	**повстанець**
по коням!	←	**по конях!**
рыльце в пушку	←	**рильце в пушку**
слухач	←	**слухач**
стукач	←	**стукач**
хлебороб	←	**хлібороб**

Рос.		*Біл.*
баранка	←	**баранок**
на босу ногу	←	**на босу ногу**
перевясло	←	**перевясло**
полымя *(в ідіомі)*	←	**полымя**
рыльце в пушку	←	**рильце в пушку**
хата	←	**хата**
хадзіць	←	**ходить** *(вимовляється* **хадіть***)*

Це лише верхня частина мовного айсбергу. Це ті слова, що мусять у російських словниках мати ремарку *укр.* або *біл.* Нехтування цієї засади свідчить про політичне спрямування мовознавства, чого в чистій науці не можна допускати.

Цю засаду треба мати на увазі й укладачам українських словників. Українська мова, бувши в минулому учасницею творення великоруської мови, за новіших часів і собі запозичала лексику в російській мові. І цей факт так само наші словники мають відбивати. Наприклад, слово **вираз**. Його родовід такий:

выражать → выразить → выраженье → вираз.

Слово **вираз** дуже добре вписується в українську мовну стихію і витискає з ужитку наше слово **вислів**, але цьому годі зарадити, бо у ряді вжитків, слово **вислів** не до речі у тексті, а слово **вираз** – навпаки – до речі. Сказати **слова і вислови** – не виходить, а **слова і вирази** – на місці. Запозичили – добре, і не крутім хвостом.

Тому, нашу розвідку цілком справедливо можна назвати “За деполітизацію мовознавства!”.

Такий підсумок нашої праці.

24. ПІСЛЯМОВА Б *(ПОЛІТИЧНА)*

Російська імперія склалася з цілого ряду національностей, які у спільній праці й боротьбі виробили одну з найрозвинених світових мов – російську мову. Цей розвиток відбувся не лише добропорядними шляхами, але й заборонами, приниженням та упослідженням і діалектів, і мов, що викликало несхвалення з боку таких видатних російських мовознавців, як Володимир Даль.

Російська мова, розвиваючись, всотувала в себе низку місцевих діялектів і навіть мов, які мали поширення на землях імперії. Відкидаючи досвід живомовної стихії, російські владарі вдавались до книжної, штучної лексики. При цьому російські владарі відносили до діялектів не лише місцеві говірки, але й цілком окремі мови, такі, як білоруська та українська. І це була непоправна і, коли хочете, трагічна помилка російських царів, яка скінчилася поваленням царату та розпадом імперії.

Цей розпад свідчить, що мовні питання потребують дуже розумного і, насамперед, демократичного до себе ставлення. Тому, ми вважаємо, що наша розвідка виходить за межі чисто мовознавчої розвідки і має "перевисання" до відносин між народами та до їх мирного співіснування.

Ми розглянули широке коло питань на матеріялі двох споріднених і, на ділі, братніх мов, які стараннями політичних сил доведено до протистояння. Але мови не можуть протистояти одна одній: мови співпрацюють і помагають одна одній.

Лише недобрі, загребущі політики гріють руки на протистояннях мов, ними започаткованих. Затим що ми не прихильники протистоянь, мусимо вказати на неподобні дії залучення мов до політики.

Історія співжиття двох братніх мов дає нам ряд прикладів, чого не слід допускати у мовній сфері.

Усякі заборони і приниження, що стосуються мов, на ділі шкодять не лише забороненій та принижуваній мові, але й тій мові, яку стараються використати з політичною метою заборонювачі. Російські проімперські лідери старалися заборонами принизити й упослідити українську мову та українських мовців задля розвитку й розширення імперії. Але історичні події показують, що така політика нічого доброго не принесла самій Імперській Росії.

Граючи на національних почуттях пригноблених народів спритні політики під маркою інтернаціоналізму розпалили міжнаціоналну ворожнечу в Росії і знищивши Російську імперію, знищили у першу голову російську Церкву, російську царську родину і весь інтелектуальний прошарок російського суспільства. Зробивши це, спритні політики повернулися до політики, борючись із якою, вони прийшли до влади. Про те, що червона чума завдала страшного удару самій Росії, навряд чи будуть заперечувати розумні росіяни. Величезна країна опинилася в руках породжених сталінізмом homo soveticus із підлітковим розумом.

Історія свідчить, що нелюдські, диктаторські режими завдають шкоди насамперед тим народам, які ці режими підпирають. Були монгольські, арабські, турецькі завойовники, оперті на одноосібну владу. І який кінець?

Той, хто думає, що йому вдасться диктатурою вивести свою країну в чоло світу, глибоко-глибоко помиляється. Спроба побудувати в Европі диктаторську державу у формі Святої Римської Імперії зазнала тяжкої невдачі. Натомість Европейський Союз, опертий на демократичних засадах виявляє ознаки процвітай-держави. Економічне, технічне, культурне та етичне змагання ЕС із сталінсько-путінською Росією ставить останню в число країн, вагітних революцією, і отже, приречених на долю дико-живу́-і-дико-кінча́ю диктатур, подібно до країн арабського Сходу.

Спроба проімперських сил в Україні, всіма силами підтримуваних Путінсько-Медведівською коаліцією, надати російській мові в Україні статусу державної спричинить дальше протистояння світової демократії із силами дикого минулого. Спроба проімперських сил – це намагання відродити в Україні суспільні відносини сталінсько-гітлерівського типу, де одна культура буде пригнічувати іншу задля інтересів колоніяльної імперії.

Тому, виходячи з позицій здорового глузду, носії української та російської мови мають не допустити національного протистояння народів у XXI столітті. І наша розвідка крім чисто наукової мети має й мету політичну, не допустити протистояння між народами на мовному ґрунті.

25. ПОКАЖЧИК УСІХ СЛІВ ЗА АБЕТКОЮ

Цифра після слова вказує на розділ. У розділах слова розміщено за абеткою. Де є відхилення від цієї засади, зазначено (не за абеткою). Лише у розділі 18 слова розсипано у тексті без жодного порядку.

ЗМІСТ

СЛОВОЛЮБИ,

ЩО ПІДТРИМАЛИ ЦЕ ТА РЯД ІНШИХ ВИДАНЬ АВТОРА

1.	Олена й Василь Тхір	Польща
2.	Зоряна й Микола Дармохвал	США
3.	Зірка й Роман Воронка	США
4.	Лариса й Мирослав Кий	США
5.	Марія Фішер-Слиж	Канада
6.	Діяна й Марк Малий	США
7.	Ярослава Гірна	Канада
8.	Аня Дидик-Петренко і Юрій Петренко	США
9.	Марійка й Роман Сербин	США
10.	Орест Попович	США
11.	Аврелія і Юрій Слюсарчук	США
12.	Василина Гординська	США
13.	Теодор Царик	США
14.	Леся Храплива-Щур	Канада
15.	Евстахія і Дмитро Штогрин	США
16.	Зиновій Квіт	США
17.	Оксана Маковець	США
18.	Мотря Бойко-Вотерс	США
19.	Божена Ольшанівська	США
20.	Марія й Лука Костелина	США
21.	Дада Слоневська	США
22.	Ірина Дибко-Филипчак	США
23.	Любомира Сілецька	США
24.	Оксана Коропецька	США
25.	Ярослава Француженко	США
26.	Тереза Бень	США
27.	Віра-Надія-Любов Пилипець	США
28.	Богдана Урбанович	США

До Вашої уваги пропонуємо інші книги Святослава Караванського:

Караванський С. До зір крізь терня, або хочу бути редактором. Львів: БаК, 2008. – 120 с.

Караванський С. Книга-журнал одного автора. Львів: БаК, 2010. – 240 с.

Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 4-те вид., опрацьоване і доповн. Львів: БаК, 2012. – 536 с.

Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. 2-ге вид., доповн. і випр. Львів: БаК, 2006. – XIV + 562 с.

Караванський С. Секрети української мови. 2-ге розширене вид. Львів: БаК, 2009. – 344 с.

Караванський С. Словник рим української мови. Львів: БаК, 2004. – 1048 с.

Довідкове видання

Караванський Святослав

Звідки пішла єсть московська мова або шила в мішку не сховаєш кої мови

Видавець:
Видавництво «БаК»
а/с 9009, Львів 79011
тел.: (032) 261 00 12
факс: (032) 261 10 81
е-пошта: office@bak.lviv.ua
www.bak.lviv.ua

Друк:
Видавнича фірма «Афіша»

К 21 **Караванський С.** Звідки пішла єсть московська мова або шила в мішку не сховаєш. Львів: БаК, 2012. – 192 с.
ISBN 978-966-2227-14-7

Питанням походження мов цікавились та цікавляться і науковці і ненауковці. Навколо цього питання попрацювали і щирі вчені й далекі від науки любителі. Тому у цій галузі немає твердих, усталених поглядів. Автор цієї розвідки висловлює на підставі живих фактів і якнайдоступнішою мовою свій погляд на походження однієї із світових мов – російської мови, історично відомої, як московська мова. Розвідку розраховано на широке коло читачів від учнів та студентів до державних діячів.

Святослав Караванський – відомий український мовознавець, публіцист, перекладач, громадський діяч, автор мовознавчих праць, зокрема:

«Словник рим української мови»,
«Російсько-український словник складної лексики»,
«Практичний словник синонімів української мови»,
«Секрети української мови»,
«До зір крізь терня, або хочу бути редактором»,
«Книга-журнал одного автора».